

**Ana Proroković
Vera Ćubela Adorić
Zvezdan Penezić
Ivana Tucak Junaković**

**ZBIRKA
PSIHOLOGIJSKIH
SKALA I UPITNIKA**

Svezak 6

Zadar, 2012.

Izdavač
Publisher
SVEUČILIŠTE U ZADRU
UNIVERSITY OF ZADAR

Glavni i odgovorni urednik
Editor in Chief
Ana Proroković

Tajnik i izvršni urednik
Secretary and Managing Editor
Zvezdan Penezić

Uredništvo
Editorial Board
Ana Proroković, Vera Ćubela Adorić, Zvezdan Penezić, Ivana Tucak Junaković

Recenzenti / Reviewers
prof. dr. sc. Anita Vulić-Prtorić
prof. dr. sc. Dragutin Ivanec

CIP-Katalogizacija u publikaciji
Znanstvena knjižnica Zadar

UDK 159.9.072(035)

ZBIRKA psihologijskih skala i upitnika /
Katica Lacković-Grgin ... <et al.>. - Zadar :
Filozofski fakultet, 2002- . - sv. ; 30 cm

Bibliografija.

ISBN 953-6721-04-X (cjelina)

Sv. 6 / Ana Proroković ... <et al.>. – Zadar:
Sveučilište, 2012. – 90 str. : ilustr.
ISBN 978-953-331-012-1

1. Lacković-Grgin, Katica

100830032

ISBN 953-6721-04-X (cjelina)
ISBN 978-953-331-012-1 (svezak 6)

SADRŽAJ

Predgovor.....	<i>i</i>
Ček lista traumatskih simptoma.....	9
Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa (DASS)	17
Skala dječje percepcije sukoba među roditeljima.....	25
Skala generativne predanosti.....	31
Skala pobuđenosti.....	39
Skala psiholoških zahtjeva i kontrole posla.....	45
Skala stavova o seksualnosti.....	51
Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (VUNS)	57
Upitnik ispitnih emocija.....	69
Upitnik temperamenta u ranoj adolescenciji.....	79
Imenik autora.....	89

PREDGOVOR

„Zbirka psihologijskih skala i upitnika – Svezak 6“ predstavlja logičan i opravdan nastavak dosadašnjih pet izdanja, a slijedi prvotnu ideju i inicijativu istraživača i suradnika Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru da se na sustavan način prikupe i prikažu rezultati znanstveno-istraživačkog rada vezanog uz izradu, adaptaciju i upotrebu različitih psihologijskih skala i upitnika. U svakom idućem svesku Uredništvo je nastojalo ići korak dalje te unaprijediti kvalitetu pojedinih priloga i Zbirke u cjelini. Pritom se kontinuirano povećavala i ujednačavala razina psihometrijskih kriterija, kao i ostalih informacija o prikazanim mjernim instrumentima koji se tiču teorijske i empirijske osnove prikazanih skala i upitnika. Isto se, naravno, nastojalo postići i u ovom, zadnjem svesku.

Šesti svezak Zbirke donosi deset novih prikaza različitih mjernih instrumenata u kojima su uglavnom vrlo uspješno operacionalizirani raznovrsni psihologijski konstrukti koji se uvjetno mogu kategorizirati s obzirom na grane psihologije. Unutar kliničke psihologije prezentirani su mjerni instrumenti koji obuhvaćaju traumatske simptome, depresivnost, anksioznost i stres. Unutar razvojne psihologije prikazani su instrumenti koji operacionaliziraju konstrukte dječje percepcije sukoba među roditeljima, generativne predanosti i temperamenta u ranoj adolescenciji. U području socijalne psihologije prezentirana je Skala vjerovanja u nepravednost svijeta i Skala stavova o seksualnosti. Nadalje, u okviru organizacijske psihologije prikazana je Skala psiholoških zahtjeva i kontrole posla, u okviru psihofiziologije Skala pobuđenosti, te u području edukacijske psihologije Upitnik ispitnih emocija. Vrijedno je istaknuti da u ovom svesku nisu samo zastupljene adaptacije mjernih instrumenata drugih autora, već su predstavljeni i evaluirani originalni psihologijski mjerni instrumenti čiji su autori djelatnici Odjela za psihologiju Sveučilišta u Zadru (Skala vjerovanja u nepravednost svijeta i Skala generativne predanosti).

Stoga nije nimalo pretenciozno zaključiti kako je i ovaj svezak Zbirke psihologijskih skala i upitnika u potpunosti opravdao potrebu za kontinuitetom izdavanja ove izvorne i originalne publikacije te će nesumnjivo imati značajan doprinos u empirijskom, teorijskom i stručnom radu svih potencijalnih korisnika. Tim više što je recepcija stručne javnosti ovih izdanja iz sveska uz svezak sve bolja, o čemu svjedoči velik broj upita autorima pojedinih priloga vezanih za dopuštenje primjene pojedinih mjernih instrumenata kako u istraživačke, tako i u praktične svrhe.

Uredništvo

Ček lista traumatskih simptoma

Adaptirale: Nataša Šimić, Kristina Sesar i Marijana Barišić

Priradile: Nataša Šimić, Kristina Sesar i Marijana Barišić

1. Teorijska osnova

Brojna retrospektivna istraživanja (Higgins i McCabe, 2000; Sesar, Živčić-Bećirević i Sesar, 2008; Sesar, Šimić i Barišić, 2010) provedena na odraslim osobama pokazuju visoku učestalost zlostavljanja i zanemarivanja u djetinjstvu i adolescenciji. Podaci dobiveni iz samoiskaza na skalama procjena 458 učenika srednjih škola pokazuju da je do četrnaeste godine života često ili svakodnevno 39% djevojčica i 40% dječaka izloženo emocionalnom zlostavljanju u djetinjstvu, 51% djevojaka i 30% mladića tjelesnom zlostavljanju, 28% djevojaka i 31% mladića zanemarivanju, 24% djevojaka i 21% mladića svjedočenju nasilja u obitelji, dok je 13% djevojčica i 24% dječaka bilo spolno zlostavljano (Sesar, Živčić-Bećirević i Sesar, 2008). Emocionalno i tjelesno zlostavljanje najčešće se događaju zajedno, kao i u kombinacijama s drugim formama zlostavljanja (Sesar, Šimić i Šuto, 2009; Sesar, Šimić, Šuto i Barišić, 2009). Anksiozni, depresivni i disocijativni poremećaji te simptomi posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), kao i somatizacije i poremećaja prehrane najčešće su dugoročne posljedice izloženosti spolnom zlostavljanju u djetinjstvu (Surrey i sur., 1990; Sesar, Živčić-Bećirević i Sesar, 2008). Unatoč brojnim istraživanjima nedostaje instrumentarij osjetljiv na specifičnu simptomatologiju spolnog, kao i drugih formi zlostavljanja. U dosadašnjim istraživanjima posljedica zlostavljanja korišteni su konvencionalni mjerni instrumenti (Skala širokog raspona iskustava (Disseminative Experience Scale – DES), Revidirana ček lista simptoma 90 (Revised Symptoms Checklist-90 – SCL-90-R), Beckova skala depresije /Beck Depression Inventory/) (Achenbach, 1991; Bernstein i Putnam, 1986; Beck, 1978; Derogatis, 1983), kojima nije moguće ispitati brojne posljedice izloženosti različitim formama zlostavljanja.

U nedostatku mjernog instrumenta osjetljivog na različita traumatska iskustva, Briere i Runtz (1989) su konstruirali ček listu traumatskih simptoma (Trauma Symptom Checklist-33-TSC-33). Autori preporučuju njezinu primjenu u kliničkim ispitivanjima dugoročnih posljedica zlostavljanja. TSC-33 se sastoji od subskala anksioznosti, depresivnosti, disocijacija i poteškoća spavanja, kao i traumatskog iskustva kao posljedice spolnog zlostavljanja. U nekim istraživanjima spolnog zlostavljanja TSC-33 je pokazao zadovoljavajuću pouzdanost i konstruktivnu valjanost (Briere i Runtz, 1989; Cole, 1986; Urquiza i Crowley, 1986; Williams, 1990). No neki od nedostataka ovoga mjernog instrumenta su niža pouzdanost subskale poteškoća spavanja (Cronbach $\alpha = 0,66$), te nezadovoljavajuća sadržajna valjanost subskale koja se odnosi na traumatske posljedice spolnog zlostavljanja. TSC-33 također ne sadrži čestice koje se odnose na seksualne poteškoće, a dosadašnja istraživanja pokazuju njihovu visoku učestalost kod spolno zlostavljanih osoba. Iz navedenih razloga Briere i Runtz (1989) su konstruirali ček listu traumatskih simptoma (Trauma Symptom Checklist-40-TSC-40), koja je revidirana forma TSC-33. Autori su subskali poteškoća spavanja dodali dvije nove čestice, kao i subskalu seksualnih problema. Dodatnim česticama, pouzdanost subskale poteškoća spavanja je povećana ($\alpha = 0,73$), dok se pouzdanost TSC-40 skale pokazala visokom ($\alpha = 0,90$). Dosadašnja istraživanja pokazala su da ovaj mjerni instrument dobro diskriminira izložene spolnom zlostavljanju od onih koji nisu doživjeli takvo traumatsko iskustvo. Na uzorku od 2963 žene, od kojih je 26,9% izvijestilo o iskustvu spolnog zlostavljanja u djetinjstvu prije 16. godine, zlostavljane žene u usporedbi s nezlostavljanima su postizale značajno više rezultate na svim subskalama TSC-40 (Elliott i Briere, 1992). Također nisu nađene razlike u ukupnom rezultatu kod zlostavljanih žena različitoga bračnog statusa i stupnja obrazovanja. Nova subskala *Seksualnih problema* također se pokazala pouzdanom i diskriminativnom što pokazuje da su seksualni problemi značajan dio simptomatologije kod odraslih žena s poviješću spolnog zlostavljanja u djetinjstvu (Briere i Runtz, 1990). Viktimizacija u ranijoj životnoj dobi, češće i dulje trajanje zlostavljanja također su

povezani s ukupnim rezultatom na TSC-40, kao i sa simptomima disocijativnog poremećaja i traumatskog iskustva. Značajne korelacije između specifičnih aspekata viktimizacije i postignutih rezultata na subskalama disocijacije i traumatskog iskustva pokazuju da su ove mjere osjetljivije na specifične komponente seksualnog zlostavljanja, te mogu predstavljati i indikatore PTSP-a kao posljedice spolnog zlostavljanja.

2. Opis skale

TSC-40 se sastoji od ukupno 40 čestica koje uključuju simptome anksioznosti, depresivnosti, disocijacija, traumatskog iskustva, seksualnih problema i poteškoća spavanja. Ispitanik odgovara tako da za svaku od čestica procjenjuje učestalost doživljavanja u posljednja dva mjeseca. Procjena se vrši na skali od četiri stupnja, gdje brojevi imaju sljedeća značenja: 0 – nikada, 1 – ponekad, 2 – često, 3 – vrlo često.

Ukupan rezultat na pojedinim faktorima računa se kao zbroj rezultata na česticama koje su saturirane tim faktorom. Prema Briere i Runtz (1989), moguće je formirati i ukupan rezultat kao zbroj rezultata na svim česticama TSC-40, koji predstavlja mjeru simptoma povezanih s traumatskim iskustvom u djetinjstvu ili odrasloj dobi.

3. Psihometrijske osobine skale

TSC-40 je primijenjena na uzorku od 233 studenta Sveučilišta u Mostaru (196 studentica i 37 studenata), dobi od 18 do 35 godina (prosječna dob 20 godina, standardna devijacija 2,21).

Faktorskom analizom TSC-40 na navedenom uzorku nije replicirana faktorska struktura o kojoj izvještava Briere (1996). Metodom zajedničkih faktora uz varimax rotaciju izlučena su četiri faktora (Tablica 1.) koji su se pokazali interpretabilnima.

Prvi faktor je interpretiran kao *anksioznost i depresivnost*. Ovim faktorom objašnjeno je 15,22% varijance. Sadrži 16 čestica koje se odnose na simptome anksioznosti i depresivnosti (brojevi čestica: 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 20, 21, 22, 25, 33, 34 i 37).

Drugi faktor saturiran s ukupno 11 čestica interpretiran je kao *traumatski simptomi* i objašnjava 10,78% varijance. Čestice ovoga faktora su čestice sljedećih brojeva: 24, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 36, 38, 39, 40.

Treći faktor, koji objašnjava 7,32% varijance, interpretiran je kao *somatski simptomi*. Ovaj se faktor sastoji od 9 čestica, pod sljedećim brojevima: 1, 2, 3, 4, 5, 9, 11, 16 i 19.

Četvrtim faktorom objašnjeno je 5,89% varijance. Ovaj faktor čine četiri čestice (brojevi: 17, 23, 29 i 35) koje se odnose na *seksualne poteškoće i probleme*.

Tablica 1. Faktorska struktura TSC-40

	F1	F2	F3	F4
TSC 1			0,485	
TSC 2			0,518	
TSC 3			0,422	
TSC 4			0,402	
TSC 5			0,314	
TSC 6	0,563			
TSC 7	0,640			
TSC 8	0,560			
TSC 9			0,432	
TSC 10	0,523			
TSC 11			0,316	
TSC 12	0,636			
TSC 13	0,531			
TSC 14	0,621			
TSC 15	0,616			
TSC 16			0,338	
TSC 17				0,602
TSC 18	0,451			
TSC 19			0,344	
TSC 20	0,496			
TSC 21	0,375			
TSC 22	0,411			
TSC 23				0,573
TSC 24		0,431		
TSC 25	0,411			
TSC 26		0,491		
TSC 27		0,608		
TSC 28		0,589		
TSC 29				0,609
TSC 30		0,574		
TSC 31		0,558		
TSC 32		0,448		
TSC 33	0,661			
TSC 34	0,581			
TSC 35				0,439
TSC 36		0,451		
TSC 37	0,564			
TSC 38		0,508		
TSC 39		0,357		
TSC 40		0,461		

Osnovni deskriptivni parametri i osjetljivost pojedinih subskala TSC-40 nalaze se u Tablici 2. Izračunati Fergusonovi δ koeficijenti upućuju na zadovoljavajuću osjetljivost svih subskala TSC-40.

Tablica 2. Osnovni deskriptivni parametri i osjetljivost subskala TSC-40

Subskale	Anksioznost i depresivnost	Traumatski simptomi	Somatski simptomi	Seksualni problemi
Broj čestica	16	11	9	4
Aritmetička sredina	30,326	15,103	16,358	5,592
Standardna devijacija	9,429	4,673	4,048	2,103
Raspon rezultata	16-48	11-33	9-27	4-12
Fergusonov δ koeficijent	0,845	0,765	0,801	0,640
Asimetričnost	1,089	2,027	0,605	2,167
Standardna pogreška, asimetričnost	0,159	0,158	0,159	0,159
Spljoštenost	0,992	5,007	-0,102	5,738
Standardna pogreška, spljoštenost	0,317	0,318	0,315	0,318
Kolmogorov-Smirnov test (d)	0,135 p < 0,01	0,190 p < 0,01	0,110 p < 0,01	0,224 p < 0,01

Utvrđene su također značajne i pozitivne korelacije između rezultata na pojedinim faktorima koje su navedene u Tablici 3.

Tablica 3. Koeficijenti korelacija između pojedinih faktora

	Traumatski simptomi	Somatski simptomi	Seksualni problemi
Anksioznost i depresivnost	0,70	0,63	0,55
Traumatski simptomi		0,57	0,59
Somatski simptomi			0,43

Svi koeficijenti korelacija značajni su na razini značajnosti od 0,01

Faktorskom analizom višega reda izlučen je jedan faktor, koji objašnjava 55,94% varijance, što upućuje na opravdanost uzimanja ukupnog rezultata kao pokazatelja traumatskih simptoma povezanih s iskustvom zlostavljanja.

U Tablici 4. nalaze se koeficijenti unutarnje konzistencije i prosječne korelacije među česticama za svaki pojedini faktor. Vidljivo je da su dobiveni koeficijenti zadovoljavajući. Njihove vrijednosti su također veće od dobivenih u prijašnjim istraživanjima, gdje se kreću u rasponu od 0,66 do 0,77 (Briere, 1996; Elliott i Briere, 1992). Pouzdanost cijele skale na ispitivanom uzorku je visoka i iznosi 0,94.

Tablica 4. Cronbach α koeficijenti unutarnje konzistencije i prosječne korelacije među česticama

	Anksioznost i depresivnost	Traumatski simptomi	Somatski simptomi	Seksualni problemi
Cronbach α	0,914	0,851	0,708	0,749
r_{it}	0,403	0,345	0,210	0,432

U usporedbi s ispitanicima koji su doživjeli samo jedan oblik zlostavljanja u djetinjstvu, ispitanici s iskustvom multiplog zlostavljanja postižu i statistički značajno viši ukupan rezultat, kao i više rezultate na subskalama anksioznosti i depresivnosti i traumatskih simptoma (Tablica 5.). Prema samoiskazima u upitniku o iskustvima zlostavljanja u djetinjstvu, spolno zlostavljanih je identificirano 17,16% (N = 40), čije aritmetičke sredine i standardne devijacije za subskale TSC-40 se nalaze u Tablici 6. Ova skupina je postizala značajno više rezultate na svim subskalama, kao i viši ukupan rezultat u odnosu na brojniju skupinu koja nije imala iskustvo spolnog zlostavljanja u djetinjstvu (N = 193).

Tablica 5. Osnovni deskriptivni parametri TSC-40 za ispitanike s iskustvom jednog oblika i multiplog zlostavljanja

		Anksioznost i depresivnost	Traumatski simptomi	Somatski simptomi	Seksualni problemi	Ukupan rezultat
Iskustvo jednog oblika Zlostavljanja (N = 60)	M	26,591	14,136	15,683	5,294	61,703
	sd	7,394	4,644	4,207	1,729	15,909
Iskustvo multiplog zlostavljanja (N = 100)	M	31,622	15,538	16,593	5,695	69,348
	sd	9,927	4,649	3,978	2,212	17,508

Tablica 6. Osnovni deskriptivni parametri TSC-40 za skupinu spolno zlostavljanih

TSC-40	Anksioznost i depresivnost	Traumatski simptomi	Somatski simptomi	Seksualni problemi	Ukupan rezultat
M	33,677	17,031	18,018	6,036	74,763
sd	11,171	5,908	4,293	1,869	20,527

Kada je riječ o izloženosti specifičnim formama zlostavljanja u djetinjstvu, zanemarivanje, kao i emocionalno i spolno zlostavljanje su povezani s učestalijim doživljavanjem somatskih i traumatskih simptoma i seksualnih problema u mlađoj odrasloj dobi (Sesar, Šimić, Šuto i Barišić, 2009). Korištenjem dobivenih faktora TSC-40 kao kriterijskih varijabli utvrđeno je da izloženost spolnom zlostavljanju i stilovi suočavanja zajedno objašnjavaju 36% kriterijske varijable anksioznosti i depresivnosti u mlađoj odrasloj dobi. Za traumatske simptome kao kriterijsku varijablu, dobiveno je da usmjerenost na emocije i spolno zlostavljanje objašnjavaju 23% varijance. Sličan postotak objašnjene varijance je dobiven i za somatske simptome (Sesar, Šimić i Barišić, 2010).

4. Napomena

Ovaj mjerni instrument se preporučuje primjenjivati u ispitivanjima posljedica različitih oblika zlostavljanja. No prilikom primjene na specifičnim uzorcima traumatiziranih preporučuje se provjera faktorske strukture i pouzdanosti. Iako procjenjuje neke aspekte PTSP-a kod traumatiziranih osoba, ne obuhvaća svih 17 kriterija PTSP-a te se ne može koristiti kao mjera ovoga poremećaja.

Literatura

- Achenbach, T. M. (1991). *Manual for the Teacher's report form and 1991 profile*. Burlington: University of Vermont, Department of Psychiatry.
- Beck, A. T. (1978). *Depression inventory*. Philadelphia: Center for Cognitive Therapy.
- Bernstein, E. M., Putnam, F. W. (1986). Development, reliability, and validity of dissociation scale, *Journal of Nervous and Mental Disorder*, 174, 727-735.
- Briere, J. (1996). Psychometric Review of the Trauma Symptom Checklist-40. U: B.H. Stamm (Ed.). *Measurement of stress, trauma, and adaptation*. Lutherville, MD: Sidran Press.
- Briere, J., Runtz, M. (1989). *The Trauma Symptom Checklist (TSC-33): Early data on a new scale*, *Journal of Interpersonal Violence*, 4, 151-163.
- Briere, J., RUNTZ, M. (1990). Differential adult symptomatology associated with three types of child abuse histories. *Child Abuse & Neglect*, 14, 357-364.
- Cole, C. B. (1986). *Diferential long-term effects of child sexual and physical abuse*. National Conference on Sexual Victimization of Children, New Orleans, LA.
- Derogatis, L. R. (1983). *SCL-90. Administration, scoring, and procedure manual-II for the R (revised) version*. Towson, MD: Clinical Psychometric Research.
- Elliott, D.M., Briere, J. (1992). Sexual Abuse Trauma Among Professional Women: Validating the Trauma Symptom Checklist-40 (TSC-40). *Child Abuse & Neglect*, 16, 391-398.
- Higgins, D. J., MCCABE, M. P. (2000). Multi-Type Maltreatment and the Long-Term Adjustment of Adults, *Child Abuse Review*, 9, 6-18.
- Sesar, K., Živčić Bećirević, I., Sesar, D. (2008). Multitype Maltreatment in Childhood and Psychological Adjustment in Adolescence: Questionnaire Study, *Croatian Medical Journal*, 49, 432-58.
- Sesar, K., Šimić, N., Šuto, A. (2009). Multi-type maltreatment in childhood, coping strategies and psychological adjustment in young adulthood. *23rd Conference of the European Health Psychology Society*, Pisa, 23-25.09.2009.
- Sesar, K., Šimić, N., Šuto, A., Barišić, M. (2009). Multiplo zlostavljanje u djetinjstvu i psihološka prilagodba u odrasloj dobi. *19. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, Zagreb.
- Sesar, K., Šimić, N., Barišić, M. (2010). Multi-type Childhood Abuse, Strategies of Coping, and Psychological Adaptations in Young Adults. *Croatian Medical Journal*, 51, 406-416.
- Surrey, J., Swett, C., Michaels, A., Levin, S. (1990). Reported history of physical and sexual abuse and severity of symptomatology in women psychiatric outpatients. *American Journal of Orthopsychiatry*, 60, 412-417.
- Urquiza, A. J., Crowley, C. (1986). Sex differences in the survivors of childhood sexual abuse. *Fourth National Conference on the Sexual Victimization of Children*, New Orleans, LA.
- Williams, M. B. (1990). *Child sexual abuse and post-traumatic stress disorder: The enduring effect*. Unpublished doctoral dissertation, Fielding Institute, Santa Barbara, CA.

Ček lista traumatskih simptoma 40 (TSC-40)

Molimo Vas da na skali od 0 do 3 zaokruživanjem jednog broja označite koliko često ste osjetili ili doživjeli navedene simptome u posljednja dva mjeseca. Brojevi imaju sljedeća značenja:

	0 = Nikada	1 = Ponekad	2 = Često	3 = Vrlo često
1. Glavobolje	0	1	2	3
2. Nesanicu	0	1	2	3
3. Gubitak težine (bez provođenja dijete)	0	1	2	3
4. Bolovi u trbuhu	0	1	2	3
5. Spolne probleme	0	1	2	3
6. Osjećaj izoliranosti od drugih	0	1	2	3
7. Iznenadna, snažna, uznemiravajuća sjećanja događaja iz prošlosti	0	1	2	3
8. Nemiran san	0	1	2	3
9. Nisku spolnu želju	0	1	2	3
10. Anksiozne napade (napade tjeskobe)	0	1	2	3
11. Pretjeranu spolnu aktivnost	0	1	2	3
12. Usamljenost	0	1	2	3
13. Noćne more	0	1	2	3
14. Odlutalost u mislima (odsutnost)	0	1	2	3
15. Tugu	0	1	2	3
16. Vrtoglavicu	0	1	2	3
17. Nezadovoljstvo vlastitim spolnim životom	0	1	2	3
18. Poteškoće u kontroli vlastitog temperamenta	0	1	2	3
19. Buđenje rano ujutro i nemogućnost ponovnog usnivanja	0	1	2	3
20. Nekontrolirano plakanje	0	1	2	3
21. Strah od muškaraca	0	1	2	3
22. Osjećaj jutarnjeg umora	0	1	2	3
23. Spolni odnos bez uživanja	0	1	2	3
24. Poteškoće u ostajanju nasamo s drugima	0	1	2	3
25. Poteškoće pamćenja	0	1	2	3
26. Želju za fizičkim samoozljeđivanjem	0	1	2	3
27. Strah od osoba suprotnog spola	0	1	2	3
28. Hodanje usred noći	0	1	2	3
29. Loše misli ili osjećaji tijekom spolnog odnosa	0	1	2	3
30. Gubitak svijesti	0	1	2	3
31. Osjećaj da su stvari nerealne ili nestvarne	0	1	2	3
32. Nepotrebno ili pretjerano kupanje	0	1	2	3
33. Osjećaj manje vrijednosti	0	1	2	3
34. Stalni osjećaji napetosti	0	1	2	3
35. Osjećaj zbunjenosti zbog vlastitih seksualnih osjećaja	0	1	2	3
36. Želja za povređivanjem drugih	0	1	2	3
37. Osjećaj krivnje	0	1	2	3
38. Osjećaj da niste uvijek u svojem tijelu	0	1	2	3
39. Poteškoće disanja	0	1	2	3
40. Seksualne osjećaje kada ih ne biste trebali imati	0	1	2	3

Skala depresivnosti, anksioznosti i stresa (DASS)

Adaptirala: Ina Reić Ercegovac
Priredili: Ina Reić Ercegovac i Zvezdan Penezić

1. Teorijski okvir

U povijesti je odnos između negativnih afektivnih stanja kao što su depresija i anksioznost izazvao značajan interes kako u teorijskom tako i u kliničkom smislu. Konceptualno se ova dva konstrukta mogu promatrati kao prilično različiti. Međutim, u kliničkoj praksi je dolazilo do njihova značajnog preklapanja. Uz depresivnost i anksioznost i stres, kao koncept, se vrlo učestalo spominjao prilikom proučavanja negativnih afektivnih stanja.

Nadalje, još su Gotlib i Cane (1989) istaknuli niz poteškoća oko korištenja samoizvještajnih mjera anksioznosti i depresije, dok su Clark i Watson (1991) saželi podatke oko problema procjene depresivnosti i anksioznosti. Oni su istaknuli kako: a) samoprocjene na mjerama anksioznosti i depresivnosti nalaze se u međusobnim korelacijama od oko 0.40 do 0.70 bez obzira radi li se o uzorcima pacijenata ili uzorcima bez poteškoća; b) zbog visoke korelacije skala depresivnosti i anksioznosti s drugim pokazateljima anksioznosti i depresivnosti nedostaje specifičnosti u mjerenju; c) kliničke procjene anksioznosti i depresivnosti udvostručuju odnose koji su dobiveni na mjerama samoprocjene; d) samo oko polovice pojedinaca koji imaju dijagnosticirane depresivne ili anksiozne poremećaje pokazuju jasne sindrome jednog ili drugog poremećaja. Podaci Clarka i Watsona (1990) sukladni su njihovom tripartitnom modelu prema kojem su anksioznost i depresivnost značajno povezani jer im se u osnovi nalazi zajednički konstrukt – *negativni afektivitet*. No visoka povezanost anksioznosti i depresivnosti može se promatrati i kao rezultat metodoloških nedostataka skala samoprocjene anksioznosti i depresivnosti koje imaju slabu konstruktivnu i diskriminativnu valjanost.

Vulić-Prtorić i Macuka (2004) također ističu kako je jedno od pitanja, koje zaokuplja kliničare prilikom tumačenja komorbidnosti, jesu li anksioznost i depresivnost dva odvojena entiteta ili bi bilo opravdanije govoriti o različitim pojavnim oblicima istog poremećaja. Autorice ističu kako se odgovori na ova pitanja uglavnom razlikuju s obzirom na taksonomsku razinu na kojoj je analiza u pojedinim istraživanjima vršena, a o čemu se često ne vodi dovoljno računa.

Norton (2007) navodi kako su dvije najčešće korištene skale za procjenu anksioznosti i depresivnosti bile Beckov Inventar Anksioznosti (*BAI – Beck Anxiety Inventory*) i Beckov Inventar Depresivnosti (*BDI – II, Beck Depression Inventory – II*). Autor navodi kako su ove skale najčešće korištene jer su bile lake za primjenu i uz to su bile vrlo osjetljive mjere za anksioznu ili depresivnu simptomatologiju. U prijevodima na niz svjetskih jezika skale su pokazivale visoke koeficijente unutarnje pouzdanosti, konvergentne i diskriminativne valjanosti.

Unatoč iznesenim činjenicama za BDI i BAI Lovibond i Lovibond (1995) u pokušaju da razriješe neke od najočitijih poteškoća oko definiranja i mjerenja anksioznosti i depresivnosti pokušali su razviti skale za samoprocjenu depresivnosti i anksioznosti koje bi trebale pokriti cijeli raspon sržnih simptoma anksioznosti i depresivnosti, zadovoljiti psihometrijske kriterije i omogućiti maksimalnu diskriminaciju između skala. Uz to skale ne bi trebale odražavati preklapanje simptoma, ni imati zajednički etiološki korijen u *negativnom afektivitetu*. Stoga su autori (Lovibond i Lovibond, 1995), kao rezultat svojega rada razvili Skalu depresivnosti, anksioznosti i stresa – DASS.

2. Opis skale

Skala DASS je razvijena na nekliničkom uzorku adolescenata i odraslih ljudi. Sastoji se od 42 čestice te u izvorniku pokazuje trofaktorsku strukturu – sastoji se od subskale depresivnosti, subskale anksioznosti te subskale stresa, od kojih svaka ima 14 čestica. Subskala depresivnosti odnosi se na simptome disforije, beznadnosti, vlastitog obezvrjeđivanja, apatije i nedostatka interesa. Subskala anksioznosti odnosi se na pobuđenost autonomnog sustava te situacijsku anksioznost. Skala stresa obuhvaća pokazatelje kronične, nespecifične pobuđenosti, poteškoće opuštanja, uznemirenost, nestrpljenje i sl. Koeficijenti pouzdanosti za navedene subskale kreću se od 0,71 za subskalnu depresivnosti, 0,79 za subskalnu anksioznosti te 0,81 za subskalnu stresa. Što se tiče valjanosti subskala, autori skale su ustanovili povezanost subskale anksioznosti s Beckovim inventarom anksioznosti (BAI) od 0,81, dok je korelacija subskale depresivnosti s Beckovom skalom depresivnosti 0,74.

Ispitanici odgovaraju zaokruživanjem odgovarajućega broja na skali Likertova tipa s četiri stupnja, od 0 – uopće se ne odnosi na mene, do 3 – potpuno se odnosi na mene. Ukupan rezultat oblikuje se kao linearna kombinacija procjena po pojedinim subskalama.

3. Uzorak

U ispitivanju kojim su se pokušale provjeriti psihometrijske značajke skale DASS na uzorku hrvatskih ispitanika sudjelovalo je ukupno 232 sudionika koji su podijeljeni u dvije skupine. Prvu skupinu (N = 60) činilo je 30 bračnih parova, longitudinalno praćenih od drugog, odnosno, trećeg trimestra trudnoće do približno devet mjeseci postpartalno. Raspon dobi u toj skupini sudionika kretao se od 19 do 40 godina, pri čemu je prosječna dob muškaraca bila 29,2 godine, a žena 27,2.

Svi su sudionici bili u bračnoj zajednici koja je u prosjeku trajala 2,2 godine, s rasponom od 1 do 7 godina. S obzirom na radni status, svi su muškarci bili zaposleni, a od žena je bilo zaposleno njih 76%. Usporedbom nekih obilježja bračnih partnera na kojima je skala primijenjena utvrđeno je da se muškarci i žene ne razlikuju značajno s obzirom na dob ($t = -1,98$; $p > 0,05$), procjenu ekonomskog statusa ($t = 1,22$; $p > 0,05$), kao ni opću procjenu zadovoljstva brakom ($t = 0,085$; $p > 0,05$) i životom ($t = 1,65$; $p < 0,05$). U Tablici 1. prikazuju se značajke uzorka na kojem su prikupljeni podaci i na kojima su provjerene značajke ove skale. Ovi podaci se navode kako bi se autori u budućim primjenama mogli referirati na uzorke na kojima su dobiveni podaci.

Tablica 1. Značajnija obilježja bračnih parova koji su sudjelovali u istraživanju

	muškarci (N = 30)		žene (N = 30)	
	M	Sd	M	Sd
dob	29,2 (21 – 40)	3,74	27,23 (19 – 38)	3,96
ekonomski status (na skali procjene od 1-5)	3,27	0,74	3,47	0,51
procjena zadovoljstva životom (na skali procjene od 1 do 10)	7,93	1,41	8,47	1,07
procjena zadovoljstva brakom (na skali procjene od 1 do 10)	8,53	1,38	8,57	1,63
radni status	100% zaposleni (N = 30)		76% zaposlene (N = 23)	

Druga skupina sudionica (N = 172) sastojala se od dvije podskupine žena koje su jednokratno ispitane. Jednu podskupinu su činile trudnice (N = 64) koje su u trenutku ispitivanja

bile u drugom, odnosno trećem trimestru trudnoće. Raspon dobi u skupini trudnica bio je od 19 do 39 godina, s prosjekom od 28,97 godina. S obzirom na radni status, 84% trudnica je bilo zaposleno, a prosječno su bile u braku 2,46 godina. Drugu podskupinu sudionica činile su majke čija djeca imaju do godinu dana ($N = 108$) i kojima je to prvo dijete. Sve su trudnice i majke bile u partnerskim zajednicama (bračnim ili izvanbračnim). Raspon dobi u skupini majki bio je od 19 do 40 godina, s prosjekom od 29,6 godina, dok je prosječna dob trudnica bila nešto manje od 29 godina. Usporedbom obilježja skupine trudnica i skupine majki utvrđeno je da se ne razlikuju značajno s obzirom na dob ($t = 0,9$; $p > 0,35$), procjenu ekonomskog statusa ($t = 0,92$; $p > 0,05$), opću procjenu zadovoljstva brakom ($t = 1,87$; $p > 0,05$), kao ni opću procjenu zadovoljstva životom ($t = 1,48$; $p > 0,05$). Značajnija obilježja ove skupine sudionica prikazana su u Tablici 2.

Tablica 2. Značajnija obilježja trudnica i majki koje su sudjelovale u istraživanju

	trudnice (N = 64)		majke (N = 108)	
	M	Sd	M	Sd
Dob	28,97	4,45	29,6	4,99
	(19 – 39)		(19 – 40)	
Trajanje bračne/izvanbračne zajednice	2,46	2,4	4,05	3,12
Ekonomski status (na skali procjene od 1-5)	3,73	0,72	3,59	0,68
Procjena zadovoljstva životom (na skali procjene od 1 do 10)	8,58	0,96	8,17	1,38
Procjena zadovoljstva brakom (na skali procjene od 1 do 10)	9,14	1,01	8,61	1,56
Radni status	84% zaposlene		80% zaposlene	

Na osnovi podataka o značajkama uzorka vidljivo je da se radi o nekliničkom uzorku i stoga nam se činilo opravdano provjeriti psihometrijske značajke skale DASS na ovako formiranom uzorku.

4. Psihometrijske značajke

U pokušaju odgovora na pitanje kakve su faktorske strukture pojedinih subskala DASS upitnika napravljene su faktorske analize gdje se pokazalo da je svaka struktura svake subskale jednofaktorska te da objašnjava zadovoljavajuću količinu varijance. Rezultati faktorskih analiza za svaku pojedinačnu subskalu prikazuju se u Tablici 3.

Subskale su i u skladu s nalazima autora (Lovibond i Lovibond, 1995) umjereno međusobno povezane ($r_{D-A} = 0,70$, $r_{D-S} = 0,59$, $r_{A-S} = 0,69$). Ovo je slično s ostalim skalama koje su pokušale osigurati "čiste" mjere anksioznosti i depresije, npr. Beckov Inventar (BDI).

U skladu s mišljenjem Lovibond i Lovibonda (1995) valja naglasiti kako umjerene interkorelacije između triju subskala ne treba gledati kao konceptualna preklapanja između konstrukata depresije, anksioznosti i stresa, nego da se objašnjenje može naći u njihovim zajedničkim uzrocima. Konkretno, genetski i drugi čimbenici ranjivosti imaju tendenciju javljati se u svim negativnim emocionalnim stanjima, a ne biti specifični samo za jedno od njih. Također, životni događaji i okolnosti koje izazivaju negativne emocije samo su dijelom specifični, a u većoj mjeri su slični za različita negativna emocionalna stanja.

Tablica 3. Faktorska struktura pojedinačnih subskala DASS upitnika

	Depresivnost		Anksioznost		Stres	
	Čestica	Faktor	Čestica	Faktor	Čestica	Faktor
3	-0,666		2	-0,395	1	-0,495
5	-0,547		4	-0,373	6	-0,571
10	-0,713		7	-0,584	8	-0,627
13	-0,744		9	-0,444	11	-0,671
16	-0,712		15	-0,654	12	-0,619
17	-0,772		19	-0,360	14	-0,610
21	-0,737		20	-0,578	18	-0,725
24	-0,603		23	-0,536	22	-0,596
26	-0,740		25	-0,397	27	-0,746
31	-0,644		28	-0,707	29	-0,578
34	-0,854		30	-0,570	32	-0,448
37	-0,585		36	-0,657	33	-0,659
38	-0,707		40	-0,540	35	-0,444
42	-0,461		41	-0,510	39	-0,741
Karakteristični korijen	6,560		3,977		5,321	
Objašnjena varijanca	0,469		0,284		0,380	

U Tablici 4. prikazuju se osnovni deskriptivni parametri Skale depresivnosti, anksioznosti i stresa na ukupnom uzorku koji su činili bračni parovi, trudnice i majke koje su sudjelovale u istraživanju.

Tablica 4. Obilježja Skale depresivnosti, anksioznosti i stresa na ukupnom uzorku

	Depresivnost	Anksioznost	Stres
Broj čestica	14	14	14
Raspon rezultata	0 – 36	0 – 27	0 – 37
Prosječni rezultat	3,81 (sd = 5,50)	5,75 (sd = 4,93)	10,99 (sd = 7,11)
Asimetričnost*	2,61 (0,17)	1,57 (0,17)	0,96 (0,17)
Spljoštenost*	8,36 (0,34)	3,11 (0,34)	1,26 (0,34)
Pouzdanost (Cronbach alpha)	0,93	0,81	0,89
Prosječna korelacija među česticama	0,48	0,26	0,38

* - u zagradama su vrijednosti pripadajuće standardne pogreške

Treba napomenuti kako su dobiveni koeficijenti nutarnje konzistencije značajno veći od test-retest koeficijenata pouzdanosti (Stres – $r = .39$; Depresivnost – $\rho = .43$; Anksioznost $\rho = .61$) što upućuje na situacijsku osjetljivost korištenih mjera. Naime anksioznost, a u nešto manjoj mjeri i razina stresa i depresivnosti, iako pokazuju relativnu stabilnost tijekom vremena, ipak su pod utjecajem situacijskih činitelja, odnosno životnih okolnosti.

Rezultati na skalama depresivnosti, anksioznosti i stresa sudionica istraživanja (žena za vrijeme trudnoće, te majki s djecom do godine dana starosti) uspoređeni su s prosječnim rezultatima populacije odraslih ljudi, odnosno normama dobivenim na uzorku od oko tri tisuće odraslih pojedinaca (Lovibond i Lovibond, 1995). Rezultati tih usporedbi prikazani su u Tablici 5.

Tablica 5. Rezultati trudnica i majki u mjerama depresivnosti, anksioznosti i stresa u odnosu na norme

	trudnice (N = 64)		majke (N = 108)		norme (N = 2914)	t (df)	t (df)
	M (sd)	d	M (sd)	d	M (sd)	(trudnice/ norme)	(majke/ norme)
Depresivnost	3,1 (3,92)	,21*	4,4 (6,38)	,25*	6,34 (6,97)	-6,60** (63)	-3,16** (107)
Anksioznost	5,41 (4,82)	,17*	5,94 (5,29)	,18*	4,7 (4,91)	1,17 (63)	2,43* (107)
Stres	9,37 (6,99)	,10	11,33 (7,2)	,11	10,11 (7,9)	-0,85 (63)	1,76 (107)

*p < 0,05; **p < 0,01

d - Kolmogorov-Smirnovljevi testovi za testiranje normalnosti distribucija prikupljenih podataka

Kao što je vidljivo iz Tablice 5., distribucije rezultata za varijablu stresa ne odstupaju značajno od normalnih distribucija dok distribucije rezultata za varijable depresivnosti i anksioznosti značajno odstupaju od normalnih distribucija i izrazito su asimetrične, što je i očekivano kod ispitivanja depresivnosti i anksioznosti na nekliničkim uzorcima. Za obje varijable distribucije rezultata pomaknute su ka nižim vrijednostima.

Usporedbom rezultata može se uočiti da i trudnice i majke iskazuju značajno niži stupanj depresivnosti od onoga prosječnog za populaciju zdravih odraslih ljudi, što je dijelom u skladu s nekim ranijim istraživanjima u kojima se pokazalo da je prevalencija depresivnosti niža u postpartalnom periodu u odnosu na opću populaciju žena (Eberhard-Gran i sur., 2003).

U razini stresa nije utvrđena razlika u odnosu na populaciju, a s obzirom na anksioznost, čini se da trudnice doživljavaju prosječnu anksioznost, dok majke izvještavaju o nešto većem stupnju anksioznosti u odnosu na populaciju. To je u skladu s rezultatima ranijih istraživanja u kojima se pokazalo da je u postpartalnom periodu kod majki povećana anksiozna simptomatologija u odnosu na opću populaciju žena (Olsen i sur., 2006; Ross i McClean, 2006; Wenzel, 2005).

Prilikom obrade rezultata prikupljenih u dva mjerenja na bračnim parovima koji su u međuvremenu postali prvi put roditelji, provjereno je razlikuju li se ovi sudionici od populacije s obzirom na depresivnost, anksioznost i razinu stresa. Rezultati tih usporedbi prikazani su u Tablici 6.

Tablica 6. Depresivnost, anksioznost i stres u dvije točke mjerenja u odnosu na norme

	prvo mjerenje		drugo mjerenje		norme (N = 2914)	t (df)	t (df)
	M (sd)	d	M (sd)	d	M (sd)	(T1/norme)	(T2/norme)
Depresivnost	4,83 (6,04)	,21*	3,87 (5,38)	,26*	6,34 (6,97)	-1,94 (59)	-3,56** (59)
Anksioznost	5,61 (5,55)	,20*	5,55 (4,85)	,19*	4,7 (4,91)	1,26 (59)	1,36 (59)
Stres	12,73 (9,2)	,11	12,85 (6,9)	,09	10,11 (7,9)	2,21* (59)	3,08* (59)

*p < 0,05; **p < 0,01

T1 – prvo mjerenje; T2 – drugo mjerenje; K-S – Kolmogorov-Smirnovljevi testovi za testiranje normalnosti distribucija prikupljenih podataka

Kao što je vidljivo iz Tablice 6., distribucije rezultata za varijable depresivnosti i anksioznosti značajno se razlikuju od normalnih te su distribucije rezultata pomaknute ka nižim vrijednostima u oba mjerenja.

Tablica 7. Matrica korelacija između različitih pokazatelja subjektivne dobrobiti (N=232)

	Pearson <i>r</i>			Spearman ρ	
	Zadovoljstvo životom	Zadovoljstvo brakom	Stres	Depresivnost	Anksioznost
Zadovoljstvo životom	1,00	,61**	-,34**	-,45**	-,38**
Zadovoljstvo brakom		1,00	-,34**	-,44**	-,38**
Stres			1,00	,58**	,64**
Depresivnost				1,00	,59**
Anksioznost					1,00

** $p < 0,01$

Iz Tablice 7. vidljivo je da su pokazatelji subjektivne dobrobiti u ovom istraživanju međusobno povezani. Značajne negativne povezanosti između zadovoljstva te stupnja anksioznosti, depresivnosti i stresa također su u skladu s ranijim istraživanjima u kojima je utvrđena povezanost mentalnog zdravlja i bračnog zadovoljstva (Albright, 1993; Fraenkel i sur., 1997; Gjerdingen i Center, 2003; Zerkowitz i Milet, 1996). Taj je odnos vjerojatno dvosmjernan – stabilnost i zadovoljstvo partnerskim odnosom pridonose općem mentalnom zdravlju pojedinca, a mentalno zdravlje, s druge strane, pruža osnovu za ispunjavajući i kvalitetan partnerski odnos.

Zaključno valja reći da iako se inicijalno skala primijenila na specifičnom nekliničkom uzorku, pokazala se kao pogodna za korištenje u istraživačke svrhe. Zbog činjenice da je i u izvornom obliku skala razvijena na nekliničkom uzorku ispitanika to je čini pogodnom za primjenu na uzorcima adolescenata i odraslih osoba. Autori izvornika navode da je unatoč činjenici da su norme u izvorniku izvedene na ispitanicima starijima od 17 godina, skala pogodna i za korištenje na uzorcima djece starije od 12 godina.

U kliničkom uzorku skala se čini pogodna za objašnjavanje izvora emocionalne uznemirenosti, kao dio širega kliničkog opažanja. Osnovna funkcija skale je procjena ozbiljnosti osnovnih simptoma depresije, anksioznosti i stresa, dok za zahvaćanje uzorka pojedinaca koji su klinički depresivni, anksiozni ili pod stresom treba provesti cjelovitu kliničku opservaciju. Na osnovi podataka koji se dobivaju s pomoću DASS skale ne mogu se izvesti izravne implikacije za razvrstavanje pojedinaca u kategorije koje su specificirane priručnicima kao što su DSM ili MKD.

Literatura

- Albright, A. (1993). Postpartum depression: an overview. *Journal of Counselling and Development*, 71, 316-320.
- Clark, L. A., & Watson, D. (1991). Theoretical and empirical issues in differentiating depression from anxiety. U: J. Becker & A. Kleinman (Ur.), *Psychosocial aspects of depression* (pp. 39-65). New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Eberhard-Gran, M., Tombs, K., Opjordsmoen, S., Skrondal, A. i Esklid, A. (2003). A comparison of anxiety and depressive symptomatology in postpartum and non-postpartum mothers. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 38, 10, 551-556.
- Gotlib I.H., Cane D.B. (1989): Self-report assessment of depression and anxiety. U: P.C Kendall, D.Watson (Ur.) *Anxiety and Depression: Distinctive and Overlapping Features*. New York, NY: Academic Press, 131-169.
- Fraenkel, P., Markman, H. i Stanley, S. (1997). The prevention approach to relationship problems. *Journal of Sex and Marital Therapy*, 12, 249-258.
- Gjerdingen, D. K. i Center, B. A. (2003). First – Time Parents' Prenatal to Postpartum Changes in Health, and the Relation of Postpartum Health to Work and Partner Characteristics. *The Journal of the American Board of Family Practice*, 16, 304-311.
- Goldberg, L. R. (2001). International Personality Item Pool: a scientific collaboratory for the development of advanced measures of personality traits and other individual differences. <http://ipip.ori.org/ipip>.
- Heron, J., O'Connor, T., Evans, J., Golding, J. i Glover, V. (2004). The course of anxiety and depression through pregnancy and the postpartum in a community sample. *Journal of Affective Disorders*, 80, 1, 65-73.
- Lovibond, S. H. & Lovibond, P. F. (1995). *Manual for the Depression Anxiety Stress Scales*. (2nd. Ed.) Sydney: Psychology Foundation.
- Norton, P. J. (2007). Depression Anxiety and Stress Scales (DASS): Psychometric analysis across four racial groups. *Anxiety, Stress, and Coping: An International Journal*, 20, 253-265.
- Olsen, T. M., Laursen, T. M., Pedersen, C. B., Mors, O. i Martensen, P. B. (2006). New parents and mental disorders. *The Journal of the American Medical Association*, 296, 21, 2582-2589.
- Rich-Edwards, J. W., Kleinman, K., Abrams, A., Harlow, B. L., McLaughlin, T. J., Joffe, H. i Gillman, M. W. (2006). Sociodemographic predictors of antenatal and postpartum depressive symptoms among women in a medical group practice. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 60, 221-227.
- Ross, L. E. i McClean, L. M. (2006). Anxiety disorders during pregnancy and the postpartum period: A systematic review. *Journal of Clinical Psychiatry*, 67, 8, 1285-1298.
- Vulić-Prtorić, A., Macuka, I. (2004). Anksioznost i depresivnost – fenomenologija komorbidnosti, *Suvremena psihologija*, 7, 45-64.
- Zelkowitz, P. i Milet, T. H. (1996). Postpartum psychiatric disorders: their relationship to psychological adjustment and marital satisfaction in the spouses. *Journal of Abnormal Psychology*, 105, 281-285.
- Wenzel, A., Haugen, E. N., Jackson, L. C. i Brendle, J. R. (2005). Anxiety symptoms and disorders at eight weeks postpartum. *Journal of Anxiety Disorders*, 19, 3, 295-311.

DASS

Pažljivo pročitajte navedene tvrdnje i zaokružite broj uz svaku od njih koji pokazuje koliko se navedena tvrdnja odnosi na Vas (tijekom proteklog tjedna).

- 0 – uopće se ne odnosi na mene
 1 – donekle se odnosi na mene
 2 – uglavnom se odnosi na mene
 3 – u potpunosti se odnosi na mene

1. Događa mi se da me uznemire prilično banalne stvari.	0	1	2	3
2. Suše mi se usta.	0	1	2	3
3. Čini mi se da ne mogu osjetiti ništa pozitivno.	0	1	2	3
4. Imam poteškoće s disanjem.	0	1	2	3
5. Jednostavno se ne mogu pokrenuti.	0	1	2	3
6. Pretjerano reagiram u nekim situacijama	0	1	2	3
7. Imam osjećaj da mi drhte noge.	0	1	2	3
8. Teško mi je opustiti se.	0	1	2	3
9. Toliko se uznemirim u nekim situacijama da osjetim golemo olakšanje kada prođu.	0	1	2	3
10. Osjećam da se nemam čemu veseliti.	0	1	2	3
11. Lako se uznemirim.	0	1	2	3
12. Čini mi se da imam previše negativne energije.	0	1	2	3
13. Osjećam se tužno i potišteno.	0	1	2	3
14. U nekim situacijama nemam strpljenja (kada čekam lift ili sl.)	0	1	2	3
15. Imam osjećaj da ću se onesvijestiti.	0	1	2	3
16. Čini mi se da sam za sve izgubila interes.	0	1	2	3
17. Osjećam da kao osoba ne vrijedim mnogo.	0	1	2	3
18. Razdražljiv/a sam.	0	1	2	3
19. Pojačano se znojim i bez fizičkog napora.	0	1	2	3
20. Bojim se bez pravog razloga.	0	1	2	3
21. Čini mi se da se ne isplati živjeti.	0	1	2	3
22. Teško mi je prepustiti se opuštanju.	0	1	2	3
23. Teško gutam.	0	1	2	3
24. Ne vesele me stvari koje radim.	0	1	2	3
25. Imam poteškoća sa srcem (ubrzano kuca ili preskače) i kad nisam fizički aktivna.	0	1	2	3
26. Osjećam se potišteno.	0	1	2	3
27. Vrlo sam razdražljiv/a.	0	1	2	3
28. Malo mi nedostaje da me uhvati panika.	0	1	2	3
29. Teško se umirim kada me nešto uzruja.	0	1	2	3
30. Strahujem da će me zateći neki banalan, ali nepoznat zadatak.	0	1	2	3
31. Ne mogu se u ništa uživjeti.	0	1	2	3
32. Teško podnosim kada me nešto prekine u obavljanju nekog posla.	0	1	2	3
33. Napet/a sam.	0	1	2	3
34. Osjećam se prilično bezvrijedno.	0	1	2	3
35. Ne podnosim ono što me odvlači od posla koji obavljam.	0	1	2	3
36. Osjećam se užasnuto.	0	1	2	3
37. U budućnosti ne vidim ništa čemu bih se veselio/la.	0	1	2	3
38. Mislim da je život besmislen.	0	1	2	3
39. Lako se uznemirim.	0	1	2	3
40. Brinem se zbog situacija u kojima bi me mogla uhvatiti panika ili bi se mogao/la osramotiti.	0	1	2	3
41. Drhte mi ruke.	0	1	2	3
42. Teško se prisilim da nešto započnem raditi.	0	1	2	3

Depresivnost – 3, 5, 10, 13, 16, 17, 21, 24, 26, 31, 34, 37, 38, 42

Anksioznost – 2, 4, 7, 9, 15, 19, 20, 23, 25, 28, 30, 36, 40, 41

Stres – 1, 6, 8, 11, 12, 14, 18, 22, 27, 29, 32, 33, 35, 39.

Skala dječje percepcije sukoba među roditeljima

Adaptirala i priredila: **Ivana Macuka**

1. Teorijska osnova

Sukobi među roditeljima narušavaju povoljno ozračje u obitelji te nepovoljno utječu na dječju prilagodbu (Grych, Seid i Fincham, 1992; Grych, Fincham, Jouriles i McDonald, 2000; Cummings i Davies, 2002). Nedavni teorijski modeli u ovom području (Grych i Fincham, 1990; Davies i Cummings, 1994; Harold i Conger, 1997) sugeriraju da su učinci međuroditeljskih sukoba na djecu određeni preko narušavanja odnosa roditelj – dijete, te da su roditelji koji su u konfliktnom braku obično neprijateljski usmjereni i agresivni prema djeci te manje osjetljivi i emocionalno responzivni na njihove potrebe. Iako postoje brojne studije koje izvještavaju o povezanosti sukoba među roditeljima i dječje prilagodbe u cjelovitim i razvedenim obiteljima, postoji ograničen istraživački doprinos razumijevanju specifične prirode ove povezanosti. Naime multidimenzionalna priroda sukoba nije u potpunosti prihvaćena i mjere sukoba među roditeljima najčešće ne razlikuju različite oblike ili dimenzije sukoba. Dječja izloženost sukobu najčešće se ispituje putem izvještaja roditelja koji ne omogućuju precizne procjene dječjeg doživljaja sukoba. Grych i Fincham (1990) u svojem *kognitivno-kontekstualnom okviru* koji predstavlja teorijsku osnovu *Skale dječje percepcije sukoba među roditeljima* (*Children's Perception of Interparental Conflict Scale*; autora Grycha, Seida i Finchama, 1992) se fokusiraju na ulogu dječjeg gledišta u objašnjenju učinaka međuroditeljskog sukoba na dječju psihološku dobrobit, te ističu važnost atribucija koje djeca pripisuju argumentima iz roditeljskog sukoba. Prema njihovim pretpostavkama, utjecaj međuroditeljskog sukoba na djecu ovisi o tome kako roditelji izražavaju sukob te o tome kako djeca interpretiraju njegovo značenje i implikacije za vlastitu dobrobit. Pri tome, djeca koja doživljavaju sukob kao prijeteći ili se nisu u stanju učinkovito nositi s njim, doživljavaju više anksioznosti i bespomoćnosti kada se sukob pojavi, dok djeca koja krive sebe za roditeljska neslaganja ili se osjećaju odgovornima da im pomognu, u većoj mjeri doživljavaju osjećaje krivnje i srama. Također, autori skale naglašavaju kako je važno ispitati nekoliko različitih dimenzija sukoba među roditeljima (kao što su frekvencija ili učestalost sukoba, intenzitet, razrješenje i sadržaj sukoba) i procjene sukoba (koje uključuju percipiranu prijetnju, učinkovitost suočavanja sa sukobom, samookrivljavanje i kauzalnu stabilnost sukoba). Važno je istaknuti kako je većina istraživanja o utjecaju sukoba roditelja na dječju prilagodbu primjenjivala samo roditeljske izvještaje o bračnom sukobu, no roditeljski izvještaji mogu podcijeniti stvarni dječji doživljaj zbog toga što djeca mogu biti svjesna sukoba čak i kada nisu izravno njemu izložena. Na primjer, roditelji ne moraju biti svjesni da su njihova djeca čula svađu koja se odvijala u drugoj sobi. Također roditelji mogu precijeniti dječju svjesnost sukoba, zbog toga što neke interakcije oni interpretiraju kao sukobe iako one djetetu nisu značajne. Stoga mjere koje izravno zahvaćaju dječju percepciju sukoba roditelja osiguravaju valjanije procjene njihove izloženosti sukobu te je potrebno koristiti dječje samoprocjene kako bi se na optimalan način ispitao bračni sukob u relacijama s dječjom prilagodbom. Adaptacija i validacija *Skale dječje percepcije sukoba među roditeljima* autora Grycha, Seida i Finchama (1992) na hrvatskom uzorku mlađih adolescenata (Macuka i Burić, 2012) predstavlja svojevrstan metodološki doprinos području istraživanja negativnih obiteljskih čimbenika za dječji razvoj.

2. Opis skale

Adaptirana hrvatska verzija *Skale dječje percepcije sukoba među roditeljima* sastoji se od 45 čestica koje mjere dimenzije sukoba među roditeljima i dječju reakciju i interpretaciju roditeljskog sukoba preko devet subskala (učestalost sukoba, intenzitet sukoba, razrješenje sukoba, sadržaj sukoba, percipirana prijetnja, učinkovitost suočavanja, samookrivljavanje, triangulacija i stabilnost) koje definiraju tri zasebne dimenzije roditeljskog sukoba: značajke sukoba, samookrivljavanje i prijetnju. Skala je namijenjena procjenjivanju sukoba među roditeljima od strane djece u dobi od devet do petnaest godina, a ukupni rezultati mogu se izračunati za svaku dimenziju na osnovi prosjeka rezultata pripadajućih čestica.

Dimenzija *značajke sukoba* uključuje 23 čestice iz subskale učestalosti sukoba, intenziteta sukoba, razrješenja sukoba i stabilnosti sukoba. Mogući teoretski raspon formiranog rezultata uključuje prosjek procjena svih čestica koje čine ovu dimenziju i kreće se u rasponu od jedan do tri. Viši rezultat na ovoj dimenziji sukoba odražava sukob koji se često javlja i koji uključuje visoke razine neprijateljstva i agresije te je slabo razriješen i stabilan.

Dimenzija *samookrivljavanje* uključuje 8 čestica iz subskala sadržaj sukoba i samookrivljavanje te ispituje stupanj u kojem djeca krive sebe za pojavljivanje sukoba. Teoretski raspon formiranog rezultata uključuje prosjek procjena čestica koje čine ovu dimenziju i kreće se u rasponu od jedan do tri. Viši rezultat na dimenziji samookrivljavanje pokazuje da se djeca u većoj mjeri smatraju odgovornima za sukobe roditelja, odnosno krive sebe što su se sukobi među roditeljima pojavili.

Treća dimenzija percipirana *prijetnja* uključuje ukupno 14 čestica iz subskala percipirana prijetnja, učinkovitost suočavanja i triangulacije. Teoretski raspon uključuje prosjek procjena čestica i kreće se u rasponu od jedan do tri. Viši rezultat na dimenziji prijetnje pokazuje da djeca u većoj mjeri osjećaju prijetnju zbog roditeljskog sukoba i rastrganost zbog uključenosti u sukob, te imaju mišljenje kako nemaju učinkovite sposobnosti nošenja sa sukobima roditelja.

Zadatak ispitanika je da procijene koliko se pojedina tvrdnja odnosi na njihovo doživljavanje sukoba među roditeljima zaokruživanjem odgovarajućeg broja na skali Likertova tipa od tri stupnja (1 – netočno, 2 – djelomično točno i 3 – točno).

Tablica 1. Redni broj tvrdnji i njihova pripadnost pojedinoj dimenziji sukoba

Dimenzije sukoba	Ukupni broj tvrdnji	Pripadajuće tvrdnje
Značajke sukoba	23	1*, 2*, 4, 8, 9, 10, 11*, 13, 16, 17*, 19, 20, 24*, 25*, 27, 28, 32, 33*, 35, 36*, 40, 43, 44
Samookrivljavanje	8	3, 7*, 15, 18, 23, 26, 34, 38
Prijetnja	14	5, 6, 12, 14, 21, 22, 29, 30, 31, 37, 39, 41, 42, 45

* - tvrdnje koje se obrnuto boduju

3. Psihometrijske osobine

Psihometrijske karakteristike *Skale dječje percepcije sukoba među roditeljima* provjerene su na uzorku od 682 učenika 7. i 8. razreda osnovne škole (49% dječaka) u dobi od 12 do 15 godina. Na osnovi provedenih analiza latentne strukture skale (Macuka i Burić, 2012) utvrđeno je da od 49 čestice koliko ih sadrži originalna verzija skale, ukupno 45 čestica ima zadovoljavajuće vrijednosti faktorskih zasićenja i koeficijentata korelacije pojedinačne čestice s ukupnim rezultatom. Dobivena faktorska struktura višeg reda je u skladu s faktorskom pripadnošću pojedinih subskala koju navode i autori skale (Grych, Seid i Fincham, 1992). Rezultati se mogu interpretirati na tri dimenzije sukoba zasebno: dimenziji *značajke sukoba* koja obuhvaća učestalost sukoba među roditeljima i razinu agresije, dimenziji percipirane *prijetnje* koju dijete doživljava zbog roditeljskog sukoba i dimenziji *samookrivljanje* za nastali sukob među roditeljima. Provedene analize unutarnje konzistencije formiranih zasebnih dimenzija sukoba upućuju na zadovoljavajuće razine pouzdanosti. Koeficijent unutarnje pouzdanosti (Cronbach alpha) za dimenziju *značajke sukoba* iznosi 0,89, za dimenziju *samookrivljanje* iznosi 0,80, a za dimenziju *prijetnje* 0,84. U Tablici 1. prikazani su osnovni deskriptivni parametri zasebnih dimenzija sukoba: značajke sukoba, samookrivljanje i prijetnja.

Tablica 2. Osnovni deskriptivni parametri dimenzija sukoba: značajke sukoba, samookrivljanje i prijetnja (N = 682)

Dimenzije sukoba:	Značajke sukoba	Samookrivljanje	Prijetnja
<i>Aritmetička sredina</i>	1,44	1,31	1,45
<i>Standardna devijacija</i>	0,31	0,33	0,36
<i>Raspon rezultata</i>	1 – 2,78	1 – 3,00	1 – 2,86
<i>Kolmogorov-Smirnov test (d)</i>	d = ,119, p < ,01	d = ,176, p < ,01	d = ,125, p < ,01
<i>Asimetričnost (stand. pogreška)</i>	1,149 (.094)	1,558 (.094)	0,928 (.094)
<i>Spljoštenost (stand. pogreška)</i>	1,650 (.187)	3,084 (.187)	0,520 (.187)
<i>Cronbach alpha</i>	,89	,80	,84

Utvrđeni deskriptivni parametri upućuju na dobru osjetljivost skale, ali i na pozitivnu asimetričnost distribucije rezultata, tj. rezultati su na svim dimenzijama sukoba pomaknuti prema nižim vrijednostima. Međutim, dobiveni zasebni indeksi asimetričnosti i spljoštenosti su u okvirima prihvatljivih.

Provjerena je i povezanost dječjih procjena pojedinih dimenzija sukoba s dječjim problemima prilagodbe mjerenih *Skalom samoprocjene ponašanja mladih* (Achenbach i Rescorla, 2001). Sve dimenzije dječje percepcije roditeljskog sukoba značajno pozitivno koreliraju s problemima internaliziranog i eksternaliziranog tipa (Macuka i Burić, 2012) i u skladu su s drugim istraživanjima u ovom području (Grych, Harold i Miles, 2003; Harold, Aitken i Shelton, 2007). Djeca koja izvještavaju o višim razinama učestalog, intenzivnog i slabo razriješenog sukoba između svojih roditelja, te percipiraju više prijetnje i češće se samookrivljavaju za nastale sukobe među roditeljima imaju više internaliziranih i eksternaliziranih problema.

Utvrđeni indikatori pouzdanosti i valjanosti upućuju na dobre metrijske karakteristike skale i korisnost njezine primjene u budućim istraživanjima. *Skala dječje percepcije sukoba među roditeljima* predstavlja pouzdan mjerni instrument za ispitivanje dječje percepcije višestrukih dimenzija roditeljskog sukoba te se njezina primjena preporučuje u daljnjim istraživanjima razumijevanja potencijalnih utjecaja sukoba roditelja na dječji razvoj i prilagodbu.

Literatura

- Achenbach, T. M., Rescorla, L.A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth & Families.
- Cummings, E. M., Davies, P. T. (2002). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, 31-63.
- Davies, P. T., Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116, 387-411.
- Grych, F. D., Harold, G. T., Miles, C. J. (2003). A prospective investigation of appraisals as mediators of the link between inter-parental conflict and child adjustment. *Child Development*, 74, 1176-1193.
- Grych, J. H., Fincham, F. D. (1990). Inter-parental conflict and children's adjustment: A cognitive contextual framework. *Psychological Bulletin*, 108, 267-290.
- Grych, J. H., Fincham, F. D., Jouriles, E. N., McDonald, R. (2000). Interparental conflict and child adjustment: testing the mediational role of appraisals in the cognitive-contextual framework. *Child Development*, 71, 1648-1661.
- Grych, J. H., Seid, M., Fincham, F. D. (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: the children's perception of interparental conflict scale. *Child Development*, 63, 558-572.
- Harold, G. T., Aitken, J. J., Shelton, K. (2007). Inter-parent conflict and children's academic attainment: a longitudinal analysis. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 1223-1232.
- Harold, G. T., Conger, R. D. (1997). Marital conflict and adolescent distress: The role of adolescent awareness. *Child Development*, 68, 333-350.
- Macuka, I., Burić, I. (2012). Validacija Skale dječje percepcije sukoba među roditeljima. *Klinička i zdravstvena psihologija*, u tisku.

SKALA DJEČJE PERCEPCIJE SUKOBA MEĐU RODITELJIMA

U svakoj obitelji postoje situacije kada se roditelji ne slažu oko nečega. Sljedeće tvrdnje izražavaju različita razmišljanja djece u situacijama kada se njihovi roditelji svađaju ili raspravljaju. Nas zanima kako se ti osjećaš kada se tvoji roditelji svađaju.

*Tvoj zadatak je da pažljivo pročitaš svaku tvrdnju i s desne strane **zaokružiš broj** ispod odgovora koji najbolje opisuje tvoj doživljaj sukoba roditelja.*

Brojevi imaju sljedeće značenje:

1 – netočno

2 – djelomično točno

3 – točno

Pažljivo pročitaj svaku tvrdnju i zaokruži odgovarajući broj.

	Netočno	Djelomično točno	Točno
1) Nikad ne vidim svoje roditelje kako se svađaju i ne slažu oko nečega.	1	2	3
2) Kada se moji roditelji svađaju, obično to riješe.	1	2	3
3) Moji roditelji se često svađaju oko toga što ja radim u školi.	1	2	3
4) Moji roditelji se stvarno jako naljute kada se svađaju.	1	2	3
5) Uplašim se kada se moji roditelji svađaju.	1	2	3
6) Osjećam se rastrgan između dvije strane kada se moji roditelji svađaju.	1	2	3
7) Ja nisam kriv/a kada se moji roditelji svađaju.	1	2	3
8) Oni možda ne misle da ja to znam, ali moji roditelji se često svađaju i ne slažu se.	1	2	3
9) Čak i kada se moji roditelji prestanu svađati, ostanu ljutiti jedno na drugo.	1	2	3
10) Moji roditelji se svađaju zato što nisu sretni zajedno.	1	2	3
11) Kada se moji roditelji ne slažu oko nečega, oni o tome tiho raspravljaju.	1	2	3
12) Ne znam što da učinim kada se moji roditelji svađaju.	1	2	3
13) Moji roditelji su često zlobni jedno prema drugome, čak i kad sam ja prisutan/na.	1	2	3
14) Kada se moji roditelji svađaju, brinem se što će mi se dogoditi.	1	2	3
15) Obično sam ja kriv/a kada se moji roditelji svađaju.	1	2	3
16) Često vidim svoje roditelje kako se svađaju.	1	2	3
17) Kada se moji roditelji ne slažu oko nečega, obično dođu do nekog rješenja.	1	2	3
18) Svađe mojih roditelja obično su oko nečega što sam ja napravio/la.	1	2	3
19) Razlozi zbog kojih se moji roditelji svađaju nikad se ne mijenjaju.	1	2	3
20) Kada se moji roditelji svađaju, kažu ružne stvari jedno drugom.	1	2	3
21) Kada se moji roditelji svađaju, bojim se da će se dogoditi nešto loše.	1	2	3

22) Moja mama želi da budem na njezinoj strani kada se svađa s tatom.	1	2	3
23) Čak i kada to ne kažu, znam da sam ja kriv što se moji roditelji svađaju.	1	2	3
24) Moji roditelji se gotovo nikad ne svađaju.	1	2	3
25) Kada se moji roditelji posvađaju, obično se odmah pomire.	1	2	3
26) Moji roditelji se obično svađaju ili ne slažu zbog nečega što sam ja napravio/la.	1	2	3
27) Moji roditelji se svađaju zato što se zapravo ne vole.	1	2	3
28) Kada se moji roditelji svađaju mnogo viču.	1	2	3
29) Kada se moji roditelji svađaju, ja ne mogu učiniti ništa da ih zaustavim.	1	2	3
30) Kada se moji roditelji svađaju, brinem se da će jedno od njih biti ozlijeđeno.	1	2	3
31) Osjećam da moram zauzeti stranu kada se moji roditelji ne slažu oko nečega.	1	2	3
32) Moji roditelji često prigovaraju i žale se jedno na drugo.	1	2	3
33) Moji roditelji gotovo nikad ne viču kada se ne slažu.	1	2	3
34) Moji roditelji često ulaze u svađe kada ja napravim nešto pogrešno.	1	2	3
35) Moji roditelji razbijaju ili bacaju stvari kada se svađaju.	1	2	3
36) Nakon što se moji roditelji prestanu svađati, ponašaju se prijateljski jedno prema drugome.	1	2	3
37) Kada se moji roditelji svađaju, bojim se da će vikati i na mene.	1	2	3
38) Moji roditelji okrivljuju mene kada se svađaju.	1	2	3
39) Moj tata želi da budem na njegovoj strani kada se svađa s mamom.	1	2	3
40) Moji roditelji guraju jedno drugog tijekom svađe.	1	2	3
41) Kada se moji roditelji svađaju ili se ne slažu, ne postoji ništa što mogu učiniti od čega ću se osjećati bolje.	1	2	3
42) Kada se moji roditelji svađaju, brinem se da bi se mogli razvesti.	1	2	3
43) Moji roditelji se i dalje ponašaju ljutito nakon što se posvađaju.	1	2	3
44) Moji roditelji se svađaju zato što se ne slažu.	1	2	3
45) Kada se moji roditelji svađaju, ne slušaju ništa što ja kažem.	1	2	3

Skala generativne predanosti¹

Konstruirala i priredila: **Ivana Tucak Junaković**

1. Teorijska osnova

Skala generativne predanosti konstruirana je u svrhu ispitivanja konstrukta generativne predanosti (engl. *generative commitment*), koji predstavlja jednu od sedam komponenti McAdamsova i de St. Aubinova (1992) modela generativnosti. Tvorac koncepta generativnosti je Erik Erikson koji je generativnost opisao unutar svoje psihosocijalne teorije razvoja kao „brigu za stvaranje i vođenje sljedećeg naraštaja“ (Erikson, 1984, str. 240) i glavno obilježje stadija srednje odrasle dobi. Nakon Eriksona konstrukt generativnosti je doživio još brojne interpretacije, koje su pratili i različiti pokušaji njegova ispitivanja (npr. Kotre, 1984; McAdams i de St. Aubin, 1992; Peterson i Stewart, 1993; Stewart i Vandewater, 1998).

Vjerojatno najpoznatiji i najsustavniji teorijski i metodološki pokušaj zahvaćanja konstrukta generativnosti predstavlja model koji su konstruirali McAdams i de St. Aubin (1992), te različite metode i instrumenti koje su autori modela osmislili kako bi ispitali njegove pojedine komponente. Naime model predstavlja generativnost kao složeni psihosocijalni konstrukt koji uključuje sedam međusobno povezanih komponenti, okupljenih oko zajedničkog cilja promicanja dobrobiti i razvoja mlađih naraštaja. *Kulturalni zahtjevi* i *generativna želja* predstavljaju osnovne motivacijske izvore generativnosti. Oni zajedno vode *generativnoj brizi* ili svjesnoj usmjerenosti na dobrobit mlađih naraštaja. Generativna briga nadalje vodi *generativnoj predanosti* koja sama može biti ojačana tzv. *vjerom u vrijednost ljudskog djelovanja*. Konkretno *generativno djelovanje*, kao šesta komponenta modela, može biti izravno potaknuto motivacijskim izvorima generativnosti, iako je vjerojatnije da će ono biti posljedica snažne generativne predanosti. Zadnja komponenta McAdamsova i de St. Aubinova modela je *generativna priča* kroz koju pojedinac daje osobno značenje vlastitim generativnim naporima.

Generativnu predanost McAdams i de St. Aubin (1992) opisuju kao preuzimanje odgovornosti za sljedeći naraštaj putem donošenja odluka i postavljanja ciljeva usmjerenih generativnom djelovanju. Generativna predanost očituje se u oblikovanju i radu na realizaciji osobnih težnji (Emmons, 1986), osobnih projekata (Little, 1996), životnih zadataka (Cantor i Norem, 1991), ciljeva (Emmons, 1997) i sl., kojima se generativnost nastoji provesti u konkretno generativno djelo. Generativna predanost pokazuje koliko su pojedinci osobno predani svakodnevnim nastojanjima da postignu različite generativne ciljeve, tj. koliko vremena i truda svakodnevno ulažu u nastojanje da ih postignu.

U ranijim je istraživanjima (npr. McAdams, de St. Aubin i Logan, 1993) generativna predanost ispitivana korištenjem Emmonsova pristupa osobnih težnji. Osobne težnje odnose se na ono što pojedinac obično nastoji ostvariti u svakodnevnom životu ili na ciljeve koje pokušava postići. Kod ovakvog kvalitativnog pristupa ispitivanju generativne predanosti od ispitanika se traži da opišu 10 osobnih težnji na način da dovrše 10 rečenica koje počinju s “Ja obično pokušavam...”. Težnje se sadržajno analiziraju i boduju s obzirom na to da li odražavaju predanost ili obvezivanje generativnim ciljevima iz tri kategorije. To su: povezanost s mlađim naraštajima (kontakti s djecom, mlađim osobama ili podređenima), briga za druge (pomaganje drugima, savjetovanje, podučavanje, vođenje drugih i sl.) i kreativni doprinos (angažiranje u kreativnim aktivnostima ili davanje značajnih doprinosa društvu). Kodiranje generativnih tema u osobnim težnjama vrše dva neovisna ocjenjivača. McAdams, de St. Aubin i Logan (1993) izvijestili su o visokoj pouzdanosti ocjenjivanja (.85 za ukupan rezultat po ispitaniku) u svojem

¹ *Napomena:* Dosadašnje primjene Skale generativne predanosti realizirane su u sklopu projekta “Iskustva nepravde i psihološka dobrobit tijekom nekih životnih tranzicija”, koji je odobrio MZOŠ RH (269-1301422-1493).

istraživanju, u kojem se pouzdanost ocjenjivanja određivala na osnovi povezanosti procjena dvaju ocjenjivača.

Rezultati ranijih istraživanja na uzorcima odraslih osoba pokazali su da na ovaj način operacionalizirana generativna predanost umjereno visoko, značajno pozitivno korelira s nekim drugim komponentama iz McAdamsova i de St. Aubinova modela generativnosti, tj. s komponentama generativne brige, djelovanja i priče (Hart, McAdams, Hirsch i Bauer, 2001; McAdams i de St. Aubin, 1992; McAdams, de St. Aubin i Logan, 1993). Pritom je u ovim istraživanjima komponenta generativne priče ispitana sličnim kvalitativnim pristupom, tj. kodiranjem generativnih tema u autobiografskim opisima važnih životnih iskustava, dok su generativna briga i djelovanje ispitani drukčijim metodama. Generativna briga je operacionalizirana skalom samoprocjene, poznatom Loyola skalom generativnosti (Loyola Generativity Scale, LGS, McAdams i de St. Aubin, 1992), a generativno djelovanje Ček listom generativnog ponašanja (Generative Behavior Checklist, GBC, McAdams i de St. Aubin, 1992).

Adaptirane verzije postojećih skala ili novokonstruirane skale, namijenjene ispitivanju komponenti generativne brige, djelovanja, želje i vjere u vrijednost ljudskog djelovanja u kontekstu hrvatskog društva prikazane su u ranijim svescima Zbirke psihologijskih skala i upitnika.

Budući da opisani kvalitativni pristup ispitivanju generativne predanosti zahtijeva dosta vremena i uvježbanost ocjenjivača u sadržajnoj analizi osobnih težnji, pokušalo se konstruirati skalu samoprocjene dobrih psihometrijskih karakteristika kojom bi se ista komponenta generativnosti pokušala ispitati na metodološki drukčiji i jednostavniji način. Novokonstruirana Skala generativne predanosti, opisana u ovom prilogu, rezultat je takvih nastojanja.

2. Opis skale

Skala generativne predanosti je novokonstruirana skala namijenjena ispitivanju predanosti generativnim ciljevima, komponenti McAdamsova i de St. Aubinova modela generativnosti. Čestice skale generiralo je nekoliko stručnjaka upoznatih s konstruktom generativnosti općenito te s McAdamsovim i de St. Aubinovim određenjem konstrukta generativne predanosti. Skala sadrži 19 čestica, tj. generativnih ciljeva (npr. stvaranje vrijedne ostavštine budućim generacijama). Ispitanici na skali Likertova tipa od pet stupnjeva procjenjuju koliko su predani nastojanju da postignu svaki od navedenih ciljeva usmjerenih dobrobiti budućih naraštaja.

Kako bismo bili sigurni da skala ispituje upravo konstrukt *predanosti*, tj. kako bi se izbjegla sadržajna preklapanja s mjerama drugih komponenti generativnosti, kao što je generativna briga, u uputi za popunjavanje skale od ispitanika se traži da procijeni koliko je on osobno *predan* u svakodnevnim nastojanjima da postigne različite generativne ciljeve navedene u skali, tj. da procijeni koliko vremena i truda svakodnevno ulaže u nastojanje da ih postigne. Ukupan rezultat na skali formira se kao prosječna vrijednost zbroja procjena na pojedinim česticama skale, tako da se teoretski raspon rezultata kreće od 1 do 5. Viši rezultat upućuje na veću generativnu predanost.

3. Psihometrijske osobine

Novokonstruirana Skala generativne predanosti do sada je primijenjena u trima prigodnim uzorcima. Prvi uzorak činilo je 109 studenata Sveučilišta u Zadru u dobi od 18 do 25 godina ($M = 19,6$ $SD = 1,46$). Drugi i treći uzorak uključivali su odrasle osobe različitih sociodemografskih karakteristika iz različitih dijelova Hrvatske. Drugi je uključio 381 osobu u dobi od 21 do 67 godina ($M = 41,8$, $SD = 12,29$), a treći 300 osoba u dobi od 25 do 75 godina ($M = 50,5$, $SD = 14,58$). 77% studentskog uzorka činile su studentice, dok su 56% drugog i 50% trećeg uzorka činile žene.

Na rezultatima dobivenima u svakom od tri uzorka provjerena je faktorska struktura i pouzdanost tipa unutarne konzistencije skale. U sva tri uzorka su eksploratornom analizom metodom zajedničkih faktora, uz Varimax normaliziranu rotaciju, izlučena dva faktora. No čestice su se u tri različita uzorka donekle različito raspodijelile na ta dva faktora. S obzirom na sadržaj čestica koje su njima zasićene, u studentskom uzorku se prvi faktor odnosio na predanost pomaganju i savjetovanju drugih, posebno mlađih, a drugi faktor na predanost šire usmjerenim generativnim aktivnostima i ostavljanju traga za sobom. U uzorku od 381 odrasle osobe prvi se faktor odnosio na predanost pomaganju i savjetovanju pripadnika mlađih generacija i na predanost produktivnim aktivnostima, a drugi faktor uglavnom na predanost generativnim aktivnostima usmjerenima dobrobiti društva. U trećem uzorku od 300 odraslih prvi se faktor primarno odnosio na predanost pomaganju, savjetovanju drugih, posebno mlađih, dok se drugi faktor više odnosio na predanost produktivnim aktivnostima i ostavljanju traga za sobom. Prvim je izlučenim faktorom u studentskom uzorku, u uzorku od 381 te u uzorku od 300 odraslih osoba redom objašnjeno 35,23; 37,89 i 39,97% zajedničke varijance rezultata. Drugim je izlučenim faktorom u trima uzorcima redom objašnjeno 8,16, 6,21 i 6,49% zajedničke varijance rezultata. U sva tri uzorka sve su čestice imale značajna faktorska zasićenja (veća od ,30) na jednom, drugom ili na oba faktora. Iznimka je bila samo jedna čestica, i to u studentskom uzorku, koja je imala faktorsko zasićenje manje od ,30 na oba faktora. To je čestica 5 koja se odnosi na predanost informiranju o važnim društvenim zbivanjima (vidi u prikazu skale na kraju ovoga priloga). Očito da za generativnu predanost studenata nije toliko važno informiranje o događajima u društvu.

Dakle faktorska struktura upitnika nije bila potpuno stabilna kroz različite uzorke jer faktorima izlučenima u tri uzorka nisu bile zasićene iste čestice. Nadalje, dva izlučena faktora je bilo teško interpretirati jer nisu bila sadržajno dovoljno distinktna. Također, nekoliko čestica u sva tri uzorka bilo je značajno zasićeno s oba faktora. S obzirom na sve navedeno, pokušalo se provjeriti može li se generativna predanost tretirati kao homogeni konstrukt. Stoga je u sva tri uzorka provedena analiza metodom zajedničkih faktora s jednim zadanim faktorom te su izračunate nespuriozne korelacije pojedinih čestica s ukupnim rezultatom na skali. U sva tri uzorka su sve čestice imale zadovoljavajuće (veće od ,30) zasićenje tim jednim faktorom i značajne (veće od ,30) nespuriozne korelacije s ukupnim rezultatom (osim čestice 5 u studentskom uzorku). Štoviše, faktorska zasićenja i nespuriozne korelacije s ukupnim rezultatom su za gotovo sve čestice u sva tri uzorka bile veće od ,50. Zadani je faktor u jednofaktorskoj soluciji skale u studentskom uzorku objasnio oko 35%, u prvom uzorku odraslih oko 38%, a u drugom uzorku od 300 odraslih blizu 40% zajedničke varijance rezultata.

Koeficijent pouzdanosti Cronbach alpha skale bio je visok u sva tri uzorka. Iznosio je ,897 u studentskom uzorku, ,907 u uzorku od 381 odrasle osobe i ,915 u uzorku od 300 odraslih.

Na osnovi rezultata ovih analiza može se zaključiti da je opravdano konstrukt generativne predanosti, kako ga ispituje ova skala, tretirati kao homogeni konstrukt te je preporučljivo izračunavati ukupan rezultat na skali, prije negoli ukupne rezultate na česticama koje formiraju pojedine faktore, s obzirom na to da oni u različitim uzorcima nisu isti.

Osnovni deskriptivni statistici Skale generativne predanosti u tri uzorka prikazani su u Tablici 1.

Tablica 1. Osnovni deskriptivni statistici Skale generativne predanosti u studentskom uzorku ($N = 109$), I. uzorku odraslih ($N = 381$) i II. uzorku odraslih ($N = 300$)

	STUDENTSKI UZORAK	I. UZORAK ODRASLIH	II. UZORAK ODRASLIH
M (aritmetička sredina)	3,6	3,8	3,8
SD (standardna devijacija)	0,54	0,55	0,58
Raspon	2,05 - 4,89	1,68 - 5,00	1,79 - 4,95
Shapiro-Wilk's test normalnosti distribucije	$W = ,99$ $p > ,05$	$W = ,97$ $p < ,01$	$W = ,98$ $p < ,01$
Asimetričnost (stand. pogreška)	-,06 (.23)	-,58 (.12)	-,33 (.14)
Spljoštenost (stand. pogreška)	,03 (.36)	,59 (.25)	,21 (.28)
Cronbach alpha	,90	,91	,91
Prosječna korelacija među česticama	,33	,37	,38

Vrijednosti Shapiro-Wilk's testa pokazuju da u studentskom uzorku distribucija rezultata na skali ima tendenciju normalne raspodjele, dok u oba uzorka odraslih od nje značajno odstupa. U uzorcima odraslih dobivene su negativno asimetrične distribucije, pomaknute prema višim vrijednostima, o čemu govore i iznadprosječne (tj. veće od 3 na skali teoretskog raspona od 1 do 5) vrijednosti aritmetičkih sredina rezultata na skali. To ne iznenađuje jer skala ispituje socijalno poželjan konstrukt. Rasponi rezultata i standardne devijacije upućuju na zadovoljavajuću osjetljivost skale u sva tri uzorka, iako nešto skromniju u studentskom uzorku.

U trima uzorcima ispitan je odnos rezultata na Skali generativne predanosti s nekim sociodemografskim varijablama. U sva tri uzorka pokazalo se da se muškarci i žene ne razlikuju značajno s obzirom na rezultate postignute na ovoj skali. U studentskom uzorku i uzorku od 381 odrasle osobe utvrđena je značajna pozitivna povezanost rezultata na skali i dobi (u oba uzorka: $r = ,21$, $p < ,05$). Suprotno ovome, u uzorku od 300 odraslih korelacija rezultata na skali s dobi nije bila značajna, a osobe mlađe (25 – 40 godina, $M = 32,6$, $SD = 4,62$, $N = 90$), srednje (41 – 60 godina, $M = 50,7$, $SD = 5,58$, $N = 120$) i starije (60 – 75, $M = 67,9$, $SD = 4,43$, $N = 90$) odrasle dobi ovoga uzorka nisu se značajno razlikovale s obzirom na postignute rezultate. Nadalje, povezanost rezultata na skali s godinama školovanja u ovom uzorku nije bila značajna.

Tablica 2. Korelacije rezultata na Skali generativne predanosti s rezultatima na skalama nekih drugih konstrukata u studentskom uzorku ($N = 109$), I. uzorku odraslih ($N = 381$) i II. uzorku odraslih ($N = 300$)

	STUDENTSKI UZORAK	I. UZORAK ODRASLIH	II. UZORAK ODRASLIH
Generativna briga	,62	,62	,71
Generativno djelovanje	,54	,57	,64
Povjerenje u ljude	---	,24	,29
Nada u budućnost čovječanstva	---	---	,29
Ciljevi djelovanja	---	,29	,37
Ciljevi zajedništva	---	,38	,44
Životno zadovoljstvo	,35	---	,36
Samopoštovanje	---	---	,39
Integritet	---	---	,36

Napomena: svi $p < ,01$

U svrhu provjere konvergentno-divergentne valjanosti Skale generativne predanosti, ispitana je povezanost rezultata na ovoj skali s rezultatima na skalama koje ispituju neke teorijski srodne, kao i manje bliske konstrukte. Pritom u svakom od tri uzorka nisu ispitani svi

konstrukti navedeni u Tablici 2. U prilog konvergentnoj valjanosti Skale generativne predanosti govore značajne korelacije rezultata na ovoj skali s rezultatima na skalama koje ispituju druge komponente generativnosti iz McAdamsova i de St. Aubinova modela. Budući da je generativna predanost komponenta generativnosti, i očekivano je da će značajno korelirati s ostalim komponentama generativnosti, kao što su generativna briga, generativno djelovanje, vjera u vrijednost ljudskog djelovanja i generativna želja. Pritom vjera u vrijednost ljudskog djelovanja i generativna želja uključuju dva relativno neovisna aspekta. Vjera uključuje povjerenje u ljude i nadu u budućnost čovječanstva. Generativna želja uključuje potkomponente djelovanja (engl. *agency*) i zajedništva (engl. *communion*). Djelovanje se odnosi na želju da se ostavi značajan trag za sobom, koja je u dvama uzorcima odraslih operacionalizirana preko ciljeva usmjerenih djelovanju, tj. moći i postignuću. Zajedništvo se odnosi na potrebu da se o drugima brine, da im se pomaže, da ih se savjetuje, podučava i sl., a u istraživanjima na uzorcima odraslih operacionalizirano je s pomoću ciljeva usmjerenih zajedništvu, tj. intimnosti i altruizmu.

Od svih konstrukata ispitanih u pojedinim uzorcima, generativna predanost je imala najviše korelacije s generativnom brigom i djelovanjem. To i jesu komponente generativnosti koje su joj najrodnije prema McAdamsovom i de St. Aubinovom modelu, te su mjere tih komponenti korištene u istraživanjima na trima uzorcima (adaptirana Loyola skala generativnosti i Skala generativnog djelovanja) sadržajno najsličnije Skali generativne predanosti.

U odnosu na ostala dva uzorka u kojima je Skala generativne predanosti primijenjena, u uzorku od 300 odraslih ispitana je njezina povezanost s najvećim brojem drugih varijabli. Rezultati korelacijskih analiza u ovom uzorku pokazali su da su korelacije rezultata na Skali generativne predanosti s rezultatima na mjerama drugih komponenti i potkomponenti generativnosti (povjerenje u ljude i nada kao potkomponente vjere u vrijednost ljudskog djelovanja, te djelovanje i zajedništvo kao potkomponente generativne želje) niže, iako značajne, u odnosu na korelacije rezultata na ovoj skali s rezultatima na mjerama generativne brige i djelovanja. To je i očekivano s obzirom na to da su komponente vjere i generativne želje generativnoj predanosti konceptualno manje srodne u odnosu na generativnu brigu i djelovanje. Stoga se može reći da ove niže korelacije s mjerama potkomponenti vjere u vrijednost ljudskog djelovanja i generativne želje, kao i umjerene korelacije s mjerama psihičke dobrobiti (životnim zadovoljstvom, samopoštovanjem i integritetom) govore i o divergentnoj valjanosti Skale generativne predanosti. U pogledu značajne povezanosti rezultata na ovoj skali s rezultatima na Skali životnog zadovoljstva Dienera i suradnika, Rosenbergovoj skali samopoštovanja i na Skali integriteta autorice Hawley, treba reći da autori koji se bave generativnošću smatraju da bi generativnost odraslih osoba općenito trebala značajno pridonositi njihovu psihičkom zdravlju i dobrobiti, pa tako i pojedine komponente generativnosti kao što je generativna predanost.

Može se zaključiti da je Skala generativne predanosti u dosadašnjim provjerama pokazala zadovoljavajuću faktorsku i konvergentno-divergentnu valjanost, visoku unutarnju pouzdanost i zadovoljavajuću osjetljivost. Iako je u preliminarnim provjerama primijenjena i u studentskom uzorku, namijenjena je prvenstveno ispitivanju predanosti generativnim ciljevima u odraslih osoba jer su generativna nastojanja primarno karakteristika odrasle, i to srednje odrasle dobi.

Literatura

- Cantor, N., Norem, J. (1991). Life tasks and daily life experience. *Journal of Personality*, 59, 425-451.
- Emmons, R. A. (1986). Personal strivings: An approach to personality and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1058-1068.
- Emmons, R. A. (1997). Motives and life goals. U: R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs (Ur.), *Handbook of Personality Psychology* (str. 485-512). San Diego: Academic Press.
- Erikson, E. (1984). *Childhood and society*. London: Triad Paladin.
- Hart, H. M., McAdams, D. P., Hirsch, B. J., Bauer, J. J. (2001). Generativity and social involvement among African Americans and white adults. *Journal of Research in Personality*, 35, 208-230.
- Kotre, J. (1984). *Outliving the self: Generativity and the interpretation of lives*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Little, B. R. (1996). Free traits, personal projects and idio-tapes: Three tiers for personality psychology. *Psychological Inquiry*, 7, 340-344.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E. (1992). A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts and narrative themes in autobiography. *Journal of Personality and Social Psychology*, 62, 1003-1015.
- McAdams, D. P., de St. Aubin, E., Logan, R. L. (1993). Generativity among young, midlife and older adults. *Psychology and Aging*, 8, 221-230.
- Peterson, B. E., Stewart, A. J. (1993). Generativity and social motives in young adults. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 186-198.
- Stewart, A. J., Vandewater, E. A. (1998). The course of generativity. U: D. P. McAdams, E. de St. Aubin (Ur.), *Generativity and Adult Development: How and Why We Care for the Next Generation* (str. 75-100). Washington, DC: American Psychological Association.

SKALA GENERATIVNE PREDANOSTI

Ljudi svakodnevno donose različite odluke i pokušavaju postići različite ciljeve.

Pri tome nisu jednako predani svakome od tih ciljeva, tj. *ne ulažu jednaku količinu vremena i truda u postizanje svakoga od njih.*

Zaokružite broj koji označava **koliko ste Vi predani u svakodnevnim nastojanjima da postignete svaki od dolje navedenih ciljeva.** Brojevi imaju sljedeća značenja:

1	2	3	4	5
uopće NISAM predan	uglavnom NISAM predan	i jesam i nisam predan	uglavnom sam predan	u potpunosti sam predan

Koliko vremena i truda ulažete, tj. koliko ste predani:

1. Pomaganju vlastitoj djeci ili drugim mlađim osobama	1	2	3	4	5
2. Sudjelovanju u dobrotvornim akcijama	1	2	3	4	5
3. Nastojanju da budete produktivni u svojem radu	1	2	3	4	5
4. Podučavanju mlađih osoba vlastitim znanjima i vještinama	1	2	3	4	5
5. Informiranju o važnim društvenim zbivanjima	1	2	3	4	5
6. Pomaganju napretka uže društvene zajednice u kojoj živite	1	2	3	4	5
7. Nastojanju da ostavite vlastiti trag u svijetu	1	2	3	4	5
8. Unaprjeđivanju dobrih međuljudskih odnosa	1	2	3	4	5
9. Bavljenju kreativnim aktivnostima	1	2	3	4	5
10. Pomaganju onima kojima je pomoć potrebna	1	2	3	4	5
11. Nastojanju da date značajan doprinos društvu	1	2	3	4	5
12. Prenosjenju vlastitih znanja i iskustava mlađim generacijama	1	2	3	4	5
13. Napornom radu bez obzira na uvjete rada	1	2	3	4	5
14. Davanju korisnih savjeta mlađim osobama	1	2	3	4	5
15. Stvaranju vrijedne ostavštine budućim generacijama	1	2	3	4	5
16. Građenju dobrih odnosa s pripadnicima mlađih generacija	1	2	3	4	5
17. Pružanju podrške onima koji su u nevolji	1	2	3	4	5
18. Savjesnom obavljanju svojih profesionalnih aktivnosti	1	2	3	4	5
19. Prenosjenju pozitivnih vrijednosti mlađim generacijama	1	2	3	4	5

Skala pobuđenosti

Adaptirale i priredile: **Nataša Šimić, Kristina Sesar i Marijana Barišić**

1. Teorijska osnova

Pojam aktivacije označava kontinuum na čijem se jednom kraju nalaze stanja kao što su koma, duboki san i krajnja opuštenost, dok su stanja maksimalne ekscitacije koja su prisutna kod snažnih afekata na drugom kraju toga kontinuuma (Gazzaniga, 2004). Iako su pojmu aktivacije slični i pojmovi arousala i pobuđenosti, Barry i sur. (2005) pod pojmom pobuđenosti podrazumijevaju trenutno bazično stanje organizma, dok se aktivacija odnosi na pobuđenost za vrijeme izvođenja neke aktivnosti. Neki pak autori (na primjer, Cattell) razlikuju pobuđenost u čijoj su osnovi promjene u funkcioniranju autonomnog živčanog sustava (prema Fulgosi, 1994). Druga vrsta pobuđenosti je kortikalna, koja se dovodi u vezu s funkcioniranjem ascedentnog retikularnog aktivirajućeg sustava (ARAS), koji stimuliran živčanim impulsima iz senzornih modaliteta regulira pobuđenost kore velikog mozga. Povećana aktivnost ARAS-a ima za posljedicu desinkronizaciju električne aktivnosti mozga, koja se smatra glavnim kortikalnim indikatorom razine pobuđenosti organizma. Kao indikatori pobuđenosti koriste se i različiti pokazatelji aktivnosti autonomnog živčanog i endokrinog sustava (tjelesna temperatura, srčana frekvencija, krvni tlak, elektrodermalna reakcija, razina adrenalina u krvi i sl.) (Gazzaniga, 2004).

Koncept pobuđenosti dovodi se u vezu i s različitim osobinama ličnosti i vrstama ponašanja i reagiranja. Tako na primjer, funkcioniranje ARAS-a i visceralnog mozga Eysenck (1990) dovodi u vezi s dimenzijama ekstraverzije-introverzije i neuroticizma – emocionalne stabilnosti. Prema postavkama njegove teorije, razlike na dimenziji neuroticizam-emocionalna stabilnost reflektiraju razlike u aktivnosti limbičkog sustava koji utječe na funkcioniranje autonomnog živčanog sustava, tj. njegova simpatičkog i parasimpatičkog dijela. Aktivnost ARAS-a retikularne formacije, koji svojom aktivnošću utječe na stanje korteksa, dovodi se u izravnu vezu s dimenzijom ekstraverzije-introverzije. Iako Eysenck smatra da oba sustava, limbički i retikularni, djeluju neovisno, u slučajevima jake aktivacije limbičkog sustava i visceralnog mozga, aktivnost limbičkog sustava probija u retikularnu formaciju, što dovodi i do snažne kortikalne pobuđenosti (Fulgosi, 1990). Konceptom pobuđenosti bavio se i Zuckermann (1979) u svojoj teoriji traženja uzbuđenja. Njegova su istraživanja pokazala da postoji jedna optimalna razina stimulacije za svakog pojedinca i da u tom pogledu postoje velike individualne razlike. Kako bi podigli svoju pobuđenost na optimalnu razinu, osobe s niskom razinom pobuđenosti traže stimulacije, često u formi agresivnog ili nekoga drugog antisocijalnog ponašanja (Zuckerman, 1994).

U svojim istraživanjima Coren (1988) također tretira pobuđenost kao jednodimenzionalan konstrukt te konstruira skalu pobuđenosti (*Arousal Predisposition Scale* (APS)), koja sadrži 12 čestica, a čija pouzdanost unutarne konzistencije je zadovoljavajuća i iznosi 0,83. Preliminarna skala je uključivala 70 čestica, koje je autor koristio u predikciji insomnije, u čijoj osnovi se nalazi povećana pobuđenost. Na uzorku od ukupno 693 ispitanika APS se pokazao značajnim prediktorom nesanice. U daljnjim istraživanjima (Coren i Mah, 1993) koja su uključivala mjerenja elektrodermalne reakcije (EDR) i elektromiografskih odgovora (EMG) u laboratorijskim uvjetima koji su uključivali aplikaciju buke jačine 105 dB utvrđeno je da ispitanici s visokim rezultatom na APS imaju i veće EDR i EMG odgovore u usporedbi s ispitanicima koji su postizali niže rezultate na toj skali.

Posljednje desetljeće karakterizira porast interesa za različite bihevioralne poteškoće u djetinjstvu i adolescenciji. Istraživanja pokazuju da razina pobuđenosti diskriminira djecu bez i s različitim internaliziranim i eksternaliziranim poteškoćama (Boyce i sur., 2001; Bauer i sur., 2002; Ellis, 2005). Koristeći različite mjere, nađena je povezanost između niske razine pobuđenosti i antisocijalnog ponašanja kod starijih adolescenata (Raine, Venables i Williams,

1990; Coren, 1999). Longitudinalne studije također pokazuju da su delinkventi s niskom razinom pobuđenosti u riziku za antisocijalna ponašanja u odrasloj dobi u usporedbi s delinkventima koje karakterizira viša razina pobuđenosti u vrijeme adolescencije (Raine, Venables i Mednick, 1997). Corenova skala pobuđenosti je korištena i u istraživanjima vršnjačkog nasilja. Istraživači izvještavaju o višoj razini pobuđenosti kod zlostavljača i žrtava u odnosu na žrtve/zlostavljače i neuključene u vršnjačko nasilje (Woods i White, 2005), te o povezanosti između visoke razine pobuđenosti i psiholoških poteškoća u djetinjstvu i adolescenciji (Woods i White, 2005; Sesar, 2010).

2. Opis skale

Skala pobuđenosti autora Corena sastoji se od 12 čestica. Za svaku česticu se daju odgovori na skali od 1 do 5 stupnjeva (1 = nikada, 2 = rijetko, 3 = ponekad, 4 = često, 5 = uvijek), dok se ukupan rezultat formira kao zbroj rezultata na pojedinim česticama. Smjer prve čestice mijenja se prije formiranja ukupnog rezultata. Mogući raspon rezultata iznosi od 12 do 60 bodova, gdje niži rezultat pokazuje nisku razinu pobuđenosti, a viši rezultat upućuje na višu razinu pobuđenosti. Po preporuci Corena (Coren i Mah, 1993) ispitanici koji imaju rezultate veće od 90-og centila i manje od 10-og centila kategoriziraju se kao klinički prekomjerno ili nisko pobuđeni, dok se ostali tretiraju kao optimalno pobuđeni.

Corenova skala pobuđenosti primijenjena je na uzorku od 801 učenika petih, šestih i osmih razreda osnovnih škola. Raspon dobi učenika bio je od 10 do 15 godina, dok je prosječna dob iznosila 12,54 godine. Zastupljenost učenika različitog spola bila je podjednaka (401 učenica i 400 učenika).

3. Psihometrijske osobine skale

Dobiveni deskriptivni parametri i parametri osjetljivosti skale nalaze se u Tablici 1. Izračunati Fergusonov δ koeficijent upućuju na visoku osjetljivost skale.

Tablica 1. Osnovni deskriptivni parametri i osjetljivost skale pobuđenosti

Broj ispitanika	801
Aritmetička sredina	29,779
Standardna devijacija	8,681
Raspon rezultata	12 – 60
Fergusonov δ koeficijent	0,979
Asimetričnost	0,231
Standardna pogreška, asimetričnost	0,086
Spljoštenost	-0,408
Standardna pogreška, spljoštenost	0,172
Kolmogorov-Smirnov test (d)	0,046; p > 0,05

Na uzorku od 801 ispitanika dobivena je jednofaktorska struktura, koja objašnjava oko 32% varijance (Tablica 2.). U primjeni skale na uzorku od 478 učenika prosječne dobi od 12 godina također je dobivena jednofaktorska solucija (Sesar, 2010). U sljedećoj primjeni na 192 učenice i 180 učenika slične dobne strukture od 10 do 14 godina, također je potvrđena jednofaktorska struktura, koja objašnjava oko 30% varijance (Sesar, Šimić i Barišić, 2011a, Sesar, Šimić i Barišić, 2011b).

Tablica 2. Faktorska struktura skale pobuđenosti

REDNI BROJ I SADRŽAJ TVRDNJI	Faktorsko zasićenje h ²
1. Ja sam smirena osoba	,121
2. Postajem uznemiren/a ako trebam uraditi nekoliko stvari odjednom	,516
3. Bilo kakve iznenadne promjene imaju trenutni utjecaj na moje osjećaje	,681
4. Snažni osjećaji ostaju i sat ili dva nakon što je prošla situacija koja ih je uzrokovala	,597
5. Nemiran/na sam i nestrpljiv/a	,509
6. Moje raspoloženje se brzo mijenja nakon što se nađem na nepoznatom mjestu	,557
7. Lako se uzбудim	,513
8. Osjećam da mi srce lupa brže još neko vrijeme nakon što me je nešto uznemirilo	,663
9. Mogu biti emocionalno dirnut/a nečim što drugi ljudi smatraju jednostavnim stvarima	,610
10. Lako se uplašim	,611
11. Lako se uznemirim	,698
12. S klon sam ostati uzbuđen/a ili dirnut/a dugo nakon što sam gledao/la neki dobar film	,481
POSTOTAK OBJAŠNJENE VARIJANCE	31,986

U Tablici 3. nalaze se koeficijenti pouzdanosti, koji pokazuju zadovoljavajuću pouzdanost tipa unutarnje konzistencije. Prva čestica ne smanjuje pouzdanost skale, pa je preporučljivo koristiti je pri formiranju ukupnog rezultata.

Tablica 3. Cronbach α koeficijenti unutarnje konzistencije i prosječne korelacije među česticama skale pobuđenosti

	12 čestica	11 čestica
Cronbach α	0,794	0,809
Korelacija	0,245	0,281

Coren u svojim istraživanjima (na primjer Coren, 1988; Coren i Mah, 1993) ne izvještava o razlikama u pobuđenosti s obzirom na spol i dob. Međutim, testiranjem statističke značajnosti razlika utvrđeno je da učenice postižu značajno više rezultate nego učenici ($F = 1,799$) = 5,826; $p = 0,016$. Njihove prosječne vrijednosti nalaze se u Tablici 4. Testiranje značajnosti razlika između triju dobnih skupina, čije su aritmetičke sredine prikazane u Tablici 5., također pokazuje da starija skupina, dobi od 14 do 15 godina, ima i višu razinu pobuđenosti u odnosu na mlađe kategorije, dobi od 10 do 11 i 12 do 13 godina, koje se ne razlikuju značajno u razini pobuđenosti ($F(2,790) = 14,447$; $p < 0,001$).

Tablica 4. Osnovni deskriptivni parametri skale pobuđenosti za učenike i učenice

	Učenici	Učenice
N	400	401
Aritmetička sredina	29,040	30,516
Standardna devijacija	8,195	9,090

Tablica 5. Osnovni deskriptivni parametri skale pobuđenosti za različite dobne kategorije

	10 – 11 godina	12 – 13 godina	14 – 15 godina
N	207	267	327
Aritmetička sredina	28,783	28,146	31,702
Standardna devijacija	8,367	9,206	7,998

Prema Corenovim kriterijima, na osnovi individualnih rezultata na skali pobuđenosti formirane su skupine nisko i visoko pobuđenih učenika u istraživanju Sesar, Šimić i Barišić (2011b). Testiranjem statističke značajnosti razlika u čestini korištenja pojedinih strategija suočavanja s vršnjačkim nasiljem dobivene su razlike jedino u korištenju strategija izbjegavanja. Učenici s višom razinom pobuđenosti češće su koristili internaliziranje, eksternaliziranje i distanciranje. Kada je riječ o strategijama usmjeravanja na problem i traženja socijalne potpore, nisu nađene značajne razlike s obzirom na razinu pobuđenosti. Rezultati istraživanja Sesar (2010), te Sesar, Šimić i Barišić (2011a) pokazuju da žrtve, kao i žrtve/zlostavljači postižu značajno više rezultate na Corenovoj mjeri pobuđenosti u odnosu na sudionike ostalih uloga u vršnjačkom nasilju (zlostavljači, neuključeni sudionici). Visoka razina pobuđenosti također se pokazala značajnim prediktorom psiholoških poteškoća kod djece osnovnoškolskog uzrasta (Sesar, 2010). U istraživanju Sesar, Šimić i Barišić (2011c) pokazale su se i neke značajne relacije s drugim konstruktima koje upućuju na određenu razinu konvergentne/divergentne valjanosti. Tako je na primjer na uzorku od 372 ispitanika dobivena značajna korelacija između neuroticizma i Corenove mjere pobuđenosti, koja iznosi $r = 0,518$, $p < 0,01$. Regresijskom analizom u kojoj su Eysenckove dimenzije ličnosti (ekstraverzija, neuroticizam i psihoticizam) tretirane kao prediktori, a Corenova mjera pobuđenosti kao kriterij, jedino se neuroticizam pokazao značajnim prediktorom.

4. Napomena

Skala pobuđenosti autora Corena je brza i praktična mjera individualne razine autonomne i moguće afektivne pobuđenosti. Jednostavna je za primjenu, te ju je preporučljivo primjenjivati na odraslima, kao i djeci i adolescentima.

Literatura

- Bauer, A. M., Quas, J. A., Boyce, W. T. (2002). Associations between Physiological Reactivity and Children's Behavior: Advantages of a Multisystem Approach. *Journal of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 23, 102-113.
- Barry, R. J., Clarke, A. R., McCarthy, R., Selikowitz, M., Rushby, J. A. (2005). Arousal and activation in a continuous performance task: An exploration of state effects in normal children. *Journal of Psychophysiology*, 19, 91-99.
- Boyce, W. T., Quas, J., Alkon, A., Smider, N. A., Essex, M. J., Kupfer, D. J. (2001). Autonomic reactivity and psychopathology in middle childhood. *The British Journal of Psychiatry*, 179, 144-150.
- Coren, S. (1988). Prediction of insomnia from arousability predisposition scores: scale development and cross-validation. *Behavior Research and Therapy*, 26, 415-420.
- Coren, S. (1999). Arousal predisposition as a predictor of antisocial and delinquent behavior. *Personality and Individual Differences*, 27, 815-820.
- Coren, S., Mah, K.B. (1993). Prediction of physiological arousability: a validation of the Arousal Predisposition Scale. *Behaviour Research Therapy*, 31, 215-219.
- Ellis, L. (2005). A Theory Explaining Biological Correlates of Criminality. *European Journal of Criminology*, 2, 287-315.
- Eysenck, H. J. (1990). Biological dimensions of personality. U: L.A. Pervin (Ur.), *Handbook of personality: Theory and research* (str. 244-276). New York: Guilford.
- Fulgosi, A. (1990). *Psihologija ličnosti. Teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga
- Fulgosi, A. (1994). *Biološke osnove osobina ličnosti*. (Izdanje ponovljeno 1996), Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Gazzaniga, M. S. (2004). *The Cognitive Neurosciences III*. Bradford Books.
- Pribram, K. H., McGuinness, D. (1992) Attention and para-attentional processing. Event-related brain potentials as test of a model. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 658, 65-92.
- Raine, A., Venables, P. H., Williams, M. (1990). Relationships between central and autonomic measures of arousal at age 15 years and criminality at age 24 years. *Archives of General Psychiatry*, 44, 1003-1007.
- Raine, A., Venables, P. H., Mednick, S. A. (1997) Low resting heart rate at age 3 years predisposes to aggression at age 11 years; evidence from the Mauritius Child Health Project. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 36, 1457-1464.
- Sesar, K. (2010). *Nasilje u osnovnoj školi: Povezanost razine pobuđenosti i uloge u nasilnom ponašanju sa upotrebom strategija suočavanja i psihološkom prilagodbom*. Disertacija. Filozofski fakultet Sveučilišta u Sarajevu.
- Sesar, K., Šimić, N., Barišić, M. (2011a). Razlike u pobuđenosti s obzirom na ulogu sudionika vršnjačkog nasilja. *II. kongres psihologa BIH*, Banja Luka, Bosna i Hercegovina.
- Sesar, K., Šimić, N., Barišić, M. (2011b). Strategije suočavanja s vršnjačkim nasiljem i razina pobuđenosti učenika osnovnoškolskog uzrasta. *19. Dani Ramira i Zorana Bujasa*, Zagreb, Hrvatska.
- Sesar, K., Šimić, N., Barišić, M. (2011c). Eysenck's Personality dimensions, arousal and coping strategies in bullying situation. *12th European Psychology Conference*, Istanbul, Turkey.
- Zuckerman, M. (1979). *Sensation seeking: beyond the optimal level of arousal*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Zuckerman, M. (1994). *Behavioral expressions and biosocial bases of sensation seeking*. New York: Cambridge University Press.
- Woods, S., White, E. (2005). The association between bullying behaviour, arousal levels and behaviour problems. *Journal of Adolescence*, 28, 381-395.

Skala psiholoških zahtjeva i kontrole posla

Adaptirale: **Ljiljana Gregov i Ana Šimunić**
Priredile: **Ljiljana Gregov, Ana Šimunić i Matilda Nikolić**

1. Teorijska osnova

Jedan od najpopularnijih modela radnog stresa je model međusobnog utjecaja zahtjeva i kontrole koji je razvio Karasek 1979. godine. Prema ovom modelu, radni stres se definira kao rezultat kontinuiranog doživljavanja visokih poslovnih zahtjeva (npr., visoki psihološki zahtjevi) uz vrlo malo kontrole ili mogućnosti odlučivanja nad onim što se treba uraditi (Hachey, 2008). U ovom se modelu, dakle, razlikuju dvije glavne dimenzije stresora: zahtjevi posla kao što su radni tempo i količina posla i mogućnost kontrole s obzirom na ove zahtjeve, koji se naziva i širinom odlučivanja. Psihološki zahtjevi posla nazivaju se i radnim opterećenjem i mogu se definirati u terminima vremenskog pritiska i konflikta uloge (Van der Doef i Maes, 1999). Kontrola se, s druge strane, sastoji od dva aspekta: samostalnosti u poslu i slobode odlučivanja. Što zaposlenik ima veće zahtjeve ili manju širinu odlučivanja, to je veća vjerojatnost nepovoljnih zdravstvenih ishoda zbog stresa. Kombinacija višestrukih ili visokih zahtjeva i niske kontrole predstavlja najveću opasnost za zdravlje zaposlenika.

Interakcijom dviju prije navedenih glavnih dimenzija stresora u ovom modelu poslovi se mogu dijeliti u četiri tzv. psihosocijalne kategorije poslova: aktivne, pasivne, poslove s niskim naporom i poslove s visokim naporom. Aktivni poslovi imaju visoku razinu psiholoških zahtjeva i visoku kontrolu (npr., poljoprivrednik, učitelji i inženjeri; Karasek i Theorell, 1990). Poslovi s niskim naporom imaju nisku razinu psiholoških zahtjeva i visoku razinu kontrole (npr., popravljач sitnih kvarova, arhitekt). Pasivni poslovi su poslovi s niskom kontrolom i niskom razinom psiholoških zahtjeva i mogu dovesti do mentalnih i fizičkih bolesti zaposlenika (npr., prodavač i portir). Poslovi s visokim naporom su poslovi s visokom razinom psiholoških zahtjeva i niskom razinom kontrole i kod ovih poslova je najveća vjerojatnost doživljavanja psihološke napetosti i fizičke bolesti (npr., poštar i konobar).

Aktivni poslovi su produktivni i nose najvišu razinu učinkovitosti, ali ne rezultiraju negativnim psihološkim naprežanjem s kojima rezultiraju poslovi s visokim naporom. Količina radnog stresa ovisi o razini kontrole. Pojedinci s malom ili nikakvom kontrolom nad situacijom i koji konstantno potiskuju visoki napor imat će visoki psihološki stres. Oni s visokom kontrolom i visokim psihološkim zahtjevima bit će svojevolumno produktivni i imat će nisku razinu psihološke napetosti. Rezultati istraživanja Karaseka (1979) upućuju na to da povećanje u psihološkim zahtjevima i kontroli dovodi do povećane razine učenja, motivacije i razvoja vještina (Karasek i Theorell, 1990).

Općenito govoreći, Karasekov model je jedan od poznatijih i najčešće korištenih modela za mjerenje radnog stresa, prvenstveno zbog dobre prediktivnosti za čitav niz psihofizioloških reakcija na stres, kao što su, na primjer: depresivni poremećaji, izostajanje s posla (Karasek i Theorell, 1990), kardiovaskularne bolesti (npr., Siegrist, Peter, Junge, Cremer i Seidel, 1990) i mišićno-koštani problemi (npr. Bongers, Zima, de Kompier i Hildebrandt, 1993). Kako ovaj model naglašava prvenstveno karakteristike posla kao izvore stresa, odnosno kvantitativne (količina posla i kompleksnost posla) i kvalitativne (repetitivnost posla, konflikt i dvosmislenost radne uloge) aspekte posla kao izvore stresa, Karasek i suradnici (1998) su konstruirali i validirali (na tri internacionalna uzorka) Upitnik sadržaja posla (The job content questionnaire; JCQ) kojim bi se ispitali izvori stresa pretpostavljeni u modelu. S obzirom na uzorak na kojem je validiran JCQ, jasna je tendencija autora da naprave mjerni instrument koji bi se mogao upotrebljavati u različitim kulturama, te bi omogućavao usporedbu psihosocijalnih aspekata rada i njihovih posljedica na psihofiziološko zdravlje radnika. JCQ sadrži 49 čestica razvrstanih u pet subskala (Širina odlučivanja, Psihološki zahtjevi posla, Socijalna podrška nadređenih i

suradnika, Fizikalni zahtjevi posla i (Ne)sigurnost posla). Međutim, u istraživanjima na ovom području vrlo rijetko je korišten cijeli JCQ, odnosno najčešće su korištene samo dvije skale: Širina odlučivanja i Psihološki zahtjevi posla. Korištenje ovih dviju skala je uključivalo prijevod i adaptaciju (često uz pomoć autora originalnih skala), te validaciju tih skala. Pokazalo se da pouzdanosti tipa interne konzistencije ovih skala nisu konzistentni, a ponekad ni zadovoljavajući, odnosno variraju od oko 0,55 (istraživanja u Kini i Japanu) do 0,75 i više u Švedskoj i Nizozemskoj (Hachey, 2008). Osim toga, rezultati ovih istraživanja pokazali su da postoje specifičnosti širine odlučivanja i psiholoških zahtjeva posla vezanih za spol i zanimanje, a koje se očituju u varijacijama pouzdanosti skala (Santavirta, 2003).

Uzevši u obzir prethodno navedene metrijske nedostatke subskala Širina odlučivanja i Psihološki zahtjevi posla, činjenicu da neke čestice nije bilo moguće prevesti na način da budu u duhu hrvatskog jezika, i preporuku autora JCQ-a o mogućnosti dodavanja novih čestica i adaptaciji postojećih (Karasek i sur., 1998) s jedne strane, te respektirajući Karasekov model stresa konstruirana je Skala psiholoških zahtjeva i kontrole posla. Pri tome treba naglasiti da su neke čestice prevedene i adaptirane iz JCQ-a i kao takve uvrštene u skalu, a dodane su i neke sasvim nove čestice.

2. Opis skale

Skala psiholoških zahtjeva i kontrole posla je skala koja se temelji na Karasekovim konceptima razine radnih zahtjeva i kontrole posla konstruirana i adaptirana za potrebe istraživanja konflikta radne i obiteljske uloge (Šimunić, 2008). Skala sadrži 12 čestica, od čega se šest čestica (pod brojem 1, 2, 6, 7, 11, 12) može prema sadržaju donekle ili sasvim poistovjetiti s česticama iz subskala kontrole i psiholoških zahtjeva iz JCQ, te je dodano šest novih čestica prvenstveno zbog potreba istraživanja za koje je konstruirana. Nakon provedbe faktorske analize izbačena je jedna čestica (redni broj 2).

2.1. Uputa i način bodovanja

Ispitanik odgovara tako da izražava stupanj slaganja s pojedinom tvrdnjom na skali od sedam stupnjeva (od 1 – uopće se ne slažem, do 7 – u potpunosti se slažem). Ukupni rezultat po subskalama dobiva se zbrajanjem procjena na pripadajućim česticama (teoretski raspon rezultata za subskalulu Kontrola posla je od 5 do 35, a za subskalulu Psihološki zahtjevi posla od 6 do 42), gdje veći rezultat odražava veći stupanj psiholoških zahtjeva i manji stupanj kontrole posla. U skladu s Karasekovim modelom što je veća procjena psiholoških zahtjeva posla kombinirana s manjim stupnjem kontrole posla, posao je stresniji.

3. Psihometrijske osobine

Skala je validirana uzimajući u obzir podatke prikupljene na uzorku od sveukupno 528 osoba, od kojih je 177 muškaraca i 351 žena, s područja Republike Hrvatske (N = 346) i Bosne i Hercegovine (N = 182). Svi ispitanici su bili zaposleni i u braku s djecom te su za vrijeme ispitivanja bili u dobi od 24 do 64 godine (M = 42,39; SD = 9,54). U analizama svi su zajedno tretirani kao jedan uzorak jer se ni faktorska struktura ni apsolutne vrijednosti na pojedinim subskalama ne razlikuju s obzirom na različite skupine ispitanika (prema mjestu i spolu).

3.1. Faktorska struktura

Provedena je eksploratorna faktorska analiza metodom zajedničkih faktora uz Varimax rotaciju i Kaiser-Gutmanov kriterij ekstrakcije faktora (karakteristični korijen veći od 1). Dobivena je dvofaktorska struktura na cijelom uzorku, a sve pripadajuće čestice imaju zadovoljavajuće visoke projekcije (saturacije faktorima), osim čestice pod rednim brojem 2: *Moj posao uključuje više različitih aktivnosti* (čestica prevedena i preuzeta iz JCQ-a), koja je isključena iz daljnjih analiza. U prvi faktor, koji objašnjava 24,52% varijance, uključeno je pet čestica (1, 3,

4, 5, 6), a u drugi faktor, koji objašnjava 15,82% varijance uključeno je preostalih šest čestica. Najveće zasićenje prvim faktorom ima čestica pod rednim brojem 1.: *U potpunosti imam kontrolu u obavljanju svog posla*, a najveće zasićenje drugim faktorom ima čestica pod rednim brojem 11: *Moj posao teškim čine česte nepredvidljive situacije*. Stoga se zaključuje da se prvi faktor odnosi na kontrolu posla, a drugi faktor se odnosi na psihološke zahtjeve posla. Ukupni postotak objašnjene varijance s oba faktora je 40,34%, a subskale su međusobno u niskoj korelaciji ($r = 0,24$).

3.2. Osnovni deskriptivni statistici pojedinih subskala

Tablica 1. Osnovni deskriptivni statistici subskala

	Kontrola	Psihološki zahtjevi
M	24,29	27,82
SD	8,01	7,11
C	27	28
Raspon	5 – 35	6 – 42
Relativni raspon	97%	100%
Shapiro-Wilks test normalnosti distribucije	W = ,92, p = ,000	W = ,99, p = ,000
Fergusonov delta-koeficijent	,96	,93
(A)simetričnost	-,603 pogreška = ,107	-,351 pogreška = ,107
Spljoštenost	-,80 pogreška = ,21	-,24 pogreška = ,21

Neki od osnovnih deskriptivnih statistika (aritmetička sredina, medijan, Shapiro-Wilks test normalnosti distribucije), prikazani u Tablici 1., upućuju na to da su prosječne vrijednosti rezultata na subskalama Psiholoških zahtjeva i Kontrole posla pomaknute prema višim vrijednostima. Distribucije dobivenih rezultata na obje subskale značajno odstupaju od normalne, obje su negativno asimetrične, a svojim oblikom su platikurtične, vjerojatno je to tako zbog nehomogenosti uzorka s obzirom na zanimanja ispitanika, pogotovo kada je riječ o Kontrolu posla koja je izravno povezana s vrstom posla. Naime kad se iz ukupnog uzorka izdvoji 174 medicinske sestre (homogeni uzorak prema vrsti posla) platikurtičnost distribucije za subskalau Kontrolu posla se smanjuje (spljoštenost = -0,26). Iako se na obje subskale slabije razlikuju rezultati na višim vrijednostima (negativna asimetrija), ipak veće raspršenje rezultata (platikurtičnost) i visoki Fergusonovi δ koeficijenti pokazuju zadovoljavajuću osjetljivost ovih subskala.

3.3. Pouzdanost

Tablica 2. Koeficijenti unutarnje konzistencije i prosječne korelacije među česticama

	Kontrola posla	Psihološki zahtjevi posla
Cronbach alpha	,857	,704
Prosječna korelacija među česticama	,55	,29

Pouzdanosti subskala tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alpha) na ovom uzorku su zadovoljavajuće (Tablica 2.), kao i prosječne korelacije među česticama. Pouzdanost subskale Kontrola posla, tipa unutarnje konzistencije je veća nego u istraživanjima u kojima je korištena subskala Širina odlučivanja iz JCQ-a (maksimalna pouzdanost je bila 0,75 prema Hachey, 2008).

3.4. Valjanost

Van der Doef i Maes (1999) navode da se psihološki zahtjevi posla, odnosno radno opterećenje može definirati u terminima vremenskog pritiska i konflikta uloge, pa su za provjeru konvergentne valjanosti ove Skale izračunate korelacije između rezultata na subskalama (Kontrola posla i Psihološki zahtjevi posla) i rezultata na Skali konflikta radne i obiteljske uloge. Dobivena je statistički značajna negativna korelacija za subskalnu Kontrola posla ($r = -0,27$) i značajna pozitivna korelacija za subskalnu Psihološki zahtjevi posla ($r = 0,50$). Drugim riječima, što je manja sloboda odlučivanja i samostalnost, s jedne strane, a veće radno opterećenje s druge strane, to je veći i konflikt radne i obiteljske uloge. Iako je riječ o umjerenim korelacijama, potvrđena je konvergentna valjanost Skale, pogotovo uzevši u obzir da psihološki zahtjevi i kontrola posla pokrivaju samo jedan aspekt konflikta radne i obiteljske uloge.

Karasekov model je jedan od poznatijih i najčešće korištenih modela za mjerenje radnog stresa, prvenstveno zbog dobre prediktivnosti za čitav niz psihofizioloških reakcija na stres. Za provjeru prediktivne valjanosti izračunate su korelacije s rezultatima dobivenim na hrvatskoj verziji Upitnika zdravstvenog statusa SF-36 (Maslić-Seršić i Vuletić, 2006). Utvrđene su značajne, pozitivne korelacije subskale Kontrola posla sa subskalama Vitalnost, Mentalno zdravlje i Opće zdravlje (između 0,25 i 0,35), što upućuje na to da veća sloboda odlučivanja i samostalnost u poslu djeluju pozitivno na psihofizičko zdravlje radnika. No korelacije subskale Psihološki zahtjevi posla sa subskalama Upitnika zdravstvenog statusa SF-36 nisu bile značajne.

Na kraju treba istaknuti da je jedan dio istraživanja koji uključuje primjenu ove Skale (i npr. prevedenog JCQ) u tijeku, pa će korisnici Skale moći dobiti i dodatne informacije koje ovdje nisu navedene.

Literatura

- Bongers, P. M., De Winter, C. R., Kompier, M. A. J., Hildebrandt, V. H. (1993). Psychosocial factors of work and musculoskeletal disease: A review of the literature. *Scandinavian Journal of Work Environment and Health*, 19, 297-312.
- Hachey, K. (2008). *Using item response theory to examine the psychometric properties of the job content questionnaire*. Master's thesis. University of Saskatchewan.
- Karasek, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24, 285-308.
- Karasek, R. A., Theorell, T. (1990). *Healthy work*. New York: Basic Books.
- Maslić-Seršić, D., Vuletić, G. (2006). Psychometric evaluation and establishing norms of Croatian SF-36 health survey: framework for subjective health research. *Croatian Medical Journal*, 47, 95-102.
- Siegrist, J., Peter, R., Junge, A., Cremer, P., Seidel, D. (1990). Low status control, high effort at work and ischaemic heart disease: Prospective evidence from blue collar men. *Social Science and Medicine*, 31, 1127-1134.
- Šimunić, A. (2008). *Konflikt radne i obiteljske uloge kod žena koje rade u smjenama*. Diplomski rad. Sveučilište u Zadru.
- Van der Doef, M., Maes, S. (1999). The job demand-control (-support) model and psychological well-being: A review of 20 years of empirical research. *Work & Stress*, 13, 87-114.

Pred Vama se nalazi niz skala na kojima trebate procijeniti u kojoj mjeri se slažete s dolje navedenim tvrdnjama, koje se odnose na karakteristike posla koji obavljate. Molimo Vas da na skalama koje se nalaze uz svaku tvrdnju zaokruživanjem određenog broja odredite stupanj slaganja s predloženim tvrdnjama.

Brojevi na skali znače sljedeće:

1. uopće se NE slažem
2. uglavnom se NE slažem
3. donekle se NE slažem
4. niti se slažem, niti se ne slažem
5. donekle se slažem
6. uglavnom se slažem
7. u potpunosti se slažem

PZKP

1. U potpunosti imam kontrolu u obavljanju svojega posla.	1	2	3	4	5	6	7
2. Moj posao uključuje više različitih aktivnosti.	1	2	3	4	5	6	7
3. Samostalno mogu određivati brzinu i ritam obavljanja zadataka.	1	2	3	4	5	6	7
4. Imam dovoljno materijala i potrebne instrumente (alate) za korektno obavljanje posla.	1	2	3	4	5	6	7
5. Znam točno koje poslove i dužnosti uključuje moj posao.	1	2	3	4	5	6	7
6. Imam dovoljno vremena za obaviti posao u cijelosti.	1	2	3	4	5	6	7
7. Dobivam suprotne zahtjeve (naloge) od dviju ili više osoba.	1	2	3	4	5	6	7
8. Moj posao uključuje nebitne i suvišne aktivnosti.	1	2	3	4	5	6	7
9. Neki poslovi i aktivnosti koje obavljam često nailaze na odobravanje klijenata, a ne nadređenih i obrnuto.	1	2	3	4	5	6	7
10. Moj posao uključuje prevelik stupanj odgovornosti.	1	2	3	4	5	6	7
11. Moj posao teškim čine česte nepredvidljive situacije.	1	2	3	4	5	6	7
12. Moj je posao težak.	1	2	3	4	5	6	7

Skala stavova o seksualnosti

Adaptirali i priredili: **Marijana Šunjić i Zvezdan Penezić**

1. Teorijska osnova

Seksualni stavovi i ponašanja, kao i njihova međusobna povezanost, predstavljaju bogato područje istraživanja. Ipak, sve do sredine 80-ih godina prošlog stoljeća ispitivanje stavova o seksualnosti svodilo se isključivo na stavove o seksualnoj permisivnosti, erotičnim sadržajima ili predbračnim seksualnim odnosima, a zanemarujući postojanje emocionalnih komponenti seksualnih odnosa. Hendrick, Hendrick i Reich (2006) navode kako se tek tada počelo uvažavati da seksualni odnosi imaju i značajnu emocionalnu komponentu vrijednu opširnijih istraživanja. Osim toga, sve veća incidencija različitih spolnih bolesti upućuje na potrebu pridavanja veće pažnje stavovima o odgovornim seksualnim odnosima i korištenju kontracepcije kao bitnom aspektu seksualnih odnosa. Čak i u nekima od najpoznatijih i najcitiranijih istraživanja iz domene seksualnosti (npr. Oliver i Hyde, 1993) seksualni stavovi zahvaćeni su samo djelomično: obuhvaćaju uglavnom seksualnu permisivnost, stavove o predbračnom seksu te stavove o dvostrukim seksualnim standardima za muškarce i žene. Hendrick i Hendrick (1987), ponukani činjenicom kako se u dotad postojećoj literaturi nije moglo naći instrument koji obuhvaća širi raspon dimenzija seksualnosti, konstruiraju *Skalu stavova o seksualnosti*. U konstruiranju ove skale krenulo se od čak 150 čestica, koje su reducirane na 102, zatim na 58 i u konačnoj verziji na 43 čestice (Hendrick i Hendrick, 1987). Originalna verzija Skale stavova sadržavala je, dakle, 43 čestice, kojima su obuhvaćene četiri relativno neovisne komponente: *seksualna permisivnost*, *stavovi o kontracepciji*, o seksualnom odnosu kao vidu *zajedništva* dviju osoba, te o *instrumentalnosti seksualnih aktivnosti*. Iako je ova verzija skale uspješno primjenjivana u brojnim istraživanjima, pokazala je i neke nedostatke. Tako je primjena prevedene skale na francuskom uzorku pokazala kompleksnije, šest-faktorsko rješenje i niže indekse pouzdanosti od očekivanih (Le Gall, Mullet, Riviere Shafighi, 2002).

Uz to, u sljedećim primjenama neke čestice nisu imale prvobitno očekivanu zadovoljavajuću faktorsku zasićenost (Hendrick i Hendrick, 2002; prema Hendrick, Hendrick i Reich, 2006). Sve ovo rezultiralo je konstruiranjem skraćene verzije skale stavova o seksualnosti, koja se sastoji od 23 čestice (Hendrick, Hendrick i Reich, 2006). Ova verzija je također pokazala izvorno dobivenu faktorsku strukturu tj. četiri relativno neovisne komponente: *seksualna permisivnost* (10 čestica), *stavovi o kontracepciji* (3 čestice), *stavove o seksualnom odnosu kao vidu zajedništva* (5 čestica) i *stavove o instrumentalnosti seksualnih odnosa* (5 čestica). Sve subskale su zadržale zadovoljavajuću pouzdanost.

U dosadašnjim istraživanjima, u kojima su korištene dulja ili kraća verzija, najviše su istraživane spolne razlike u izraženosti ovih stavova. Rezultati istraživanja pokazuju kako se muškarci i žene značajno razlikuju u permisivnosti stavova, kao i stavovima o instrumentalnosti seksualnih odnosa, s tim da muškarci na ovim subskalama postižu više rezultate (Hendrick i Hendrick, 1995; Hendrick, Hendrick i Reich, 2006). Spolne razlike nisu pronađene u stavovima o kontracepciji niti u stavovima o seksualnom odnosu kao vidu zajedništva.

Osim spola, dob je također varijabla povezana sa stavovima o seksualnosti. Stariji ispitanici (i muškarci i žene) imaju manje permisivne stavove o seksualnosti. Stariji muškarci, u odnosu na mlađe, imaju manje izražene stavove o seksualnom odnosu kao instrumentalnoj aktivnosti i više izražene stavove o seksualnom odnosu kao vidu zajedništva. Najodgovornije stavove o kontracepciji imaju mlađe žene (Le Gall, Mullet, Riviere Shafighi, 2002).

Religiozniji ispitanici imaju manje permisivne stavove, što je izraženije za starije u odnosu na mlađe ispitanike, kao i za muškarce u odnosu na žene. Kad se radi o povezanosti ovih varijabli sa stavovima o instrumentalnosti seksualnih odnosa, rezultati su još kompleksniji i manje

interpretabilni. Stariji i religiozniji muškarci imaju manje izražene stavove o instrumentalnosti u odnosu na nereligiozne, dok su starije i religioznije žene imale veće rezultate na subskali instrumentalnosti u odnosu na mlađe žene (Le Gall, Mullet, Riviere Shafighi, 2002).

Komponente stavova o seksualnosti povezane su i s „vrstama“ ljubavi: permisivnost i instrumentalnost povezani su sa zaigranom ljubavlju (*Ludus*), a stavovi o seksu kao obliku zajedništva povezani su sa strastvenom (*Eros*) i prijateljskom ljubavlju (*Storge*) (Hendrick i Hendrick, 1987; Hendrick, Hendrick i Reich, 2006).

Na osnovi stavova o seksualnosti mogu se predvidjeti primjerice i reakcije na partnerovu nevjeru. Tako se u jednom istraživanju pokazalo da žene s manje izraženim stavovima o instrumentalnosti seksualnih odnosa pokazuju veću uznemirenost pri pomisli na partnerovu emocionalnu nevjeru. S druge strane muškarci s izraženijim pogledom na seksualnu aktivnost kao vid zajedništva veću uznemirenost doživljavaju pri pomisli na partneričinu seksualnu nevjeru (Cann, Mangum, Wells, 2001).

Koliko je poznato, kod nas do sada nije postojala adekvatna mjera stavova o seksualnosti. Ovakvo stanje vjerojatno je dijelom posljedica zatvorenosti akademske zajednice spram konstrukata iz područja ljudske seksualnosti. Skalu stavova o seksualnosti, točnije njezinu skraćenu verziju, na hrvatski su prevela dvojica psihologa, a nakon postignutog slaganja oko prijevoda, za validaciju su prikupljeni podaci od 203 sudionika. Psihometrijske analize su, u odnosu na izvornu verziju skale, pokazale ponešto drukčije faktorsko zasićenje pojedinih čestica.

2. Opis skale

Skala stavova o seksualnosti sastoji se od 23 čestice, raspoređenih u četiri subskale. Ispitanik izražava stupanj svojeg (ne)slaganja na skali procjene s pet stupnjeva, od 1 (u potpunosti se slažem) do 5 (uopće se ne slažem) (v. prikaz skale na kraju priloga). Ukupan rezultat na subskalama određuje se kao prosječna vrijednost procjena na skali procjene na pripadajućim česticama, tako da je teoretski raspon rezultata na subskalama između 1 i 5. Pri tome veći rezultat upućuje na manju izraženost pojedinih stavova.

3. Psihometrijske osobine

Skala je primijenjena na 203 sudionika, 115 studenata i 88 studentica dobnog raspona od 18 do 42 godine ($M = 21,9$, $SD = 2,5$). Rezultati eksploratorne faktorske analize (metoda zajedničkih faktora uz Guttman-Kaiserov kriterij ekstrakcije faktora i varimax rotaciju) Skale stavova o seksualnosti potvrđuju postojanje četiri faktora. Faktorom *seksualne permisivnosti* zadovoljavajuće je zasićeno 10 čestica (čestice br. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10), a ovaj faktor objašnjava oko 26% zajedničke varijance. Faktorom *stavovi o kontracepciji* zasićene su četiri čestice (br. 11, 12, 13, 19), ovaj faktor objašnjava oko 9% zajedničke varijance. Faktorom *stavova o seksualnom odnosu kao vidu zajedništva* zasićeno je pet čestica (br. 14, 15, 16, 17, 18), a objašnjava 14,7% zajedničke varijance. Faktorom *stavova o instrumentalnosti seksualnih odnosa* zasićene su četiri čestice (br. 20, 21, 22, 23), a objašnjava oko 10% zajedničke varijance.

Pokazalo se kako je čestica br. 19 zadovoljavajuće zasićena faktorom *stavova o kontracepciji* ($> 0,5$), umjesto faktorom *instrumentalnosti* kako je u originalnoj verziji skale. Iako se čini kako se sadržajno ne uklapa u ovu subskalnu („seks je najbolji kad se prepustim i usredotočim na vlastiti užitak“), moguće je da sudionici jednostavno povezuju potpuno seksualno prepuštanje s upotrebom kontracepcijskih sredstava. Uz to, uklanjanjem ove čestice iz subskale smanjuje se pouzdanost, pa se čini da ju je, uz određena ograničenja, opravdano zadržati kao dio subskale stavova o kontracepciji. Čestica br. 11 („Kontracepcija je dio odgovorne seksualnosti“) zadovoljavajuće je zasićena faktorom stavova o kontracepciji, no pokazala je nisku povezanost s ukupnim rezultatom na ovoj subskali. Uklanjanjem ove čestice se

također donekle gubi na pouzdanosti subskale, čestica se sadržajno uklapa u subskalu, pa stoga smatramo da ju je opravdano zadržati.

Sve ostale čestice imale su zadovoljavajuće zasićenje predviđenim faktorima kao i zadovoljavajuće povezanosti s ukupnim rezultatom na odgovarajućoj subskali.

Tablica 1. Psihometrijske karakteristike Skale stavova o seksualnosti

Subskala	Teoretski raspon	M	SD	(A)simetričnost **	Spljoštenost **	K-S	α
Seksualna permisivnost							
Studenti	1 – 5	2,94	0,88	-0,01 (0,23)	-0,60 (0,46)	,08 (n.z.)	0,92
Studentice	1 – 5	4,12	0,92	-1,69 (0,26)	3,20 (0,52)	,17 (p < ,05)	
Stavovi o kontracepciji							
Studenti	1 – 5	2,65	0,85	0,89 (0,23)	1,81 (0,46)	,12 (n.z.)	0,54
Studentice	1 – 5	2,89	0,80	0,80 (0,26)	0,33 (0,52)	,10 (n.z.)	
Seksualni odnos kao vid zajedništva							
Studenti	1 – 5	2,30	0,91	0,83 (0,23)	0,68 (0,46)	,13 (p < ,05)	0,84
Studentice	1 – 5	2,32	0,90	-0,45 (0,26)	0,10 (0,52)	,10 (n.z.)	
Seksualni odnos kao instrumentalna aktivnost							
Studenti	1 – 5	3,21	0,89	-0,03 (0,23)	-0,08 (0,46)	,07 (n.z.)	0,76
Studentice	1 – 5	3,51	0,87	0,05 (0,26)	-0,00 (0,52)	,11 (n.z.)	

*veći rezultati upućuju na manje slaganje s tvrdnjama na pojedinim subskalama

** – u zagradama su vrijednosti pripadajuće standardne pogreške

Na osnovi dobivenih rezultata raspona i standardnih devijacija rezultata može se reći da sve četiri subskale pokazuju zadovoljavajuću osjetljivost.

Studenti, u odnosu na studentice, pokazuju značajno permisivnije stavove o seksualnim odnosima ($t = 9,70$, $df = 200$, $p < 0,01$). Također, studenti značajno više smatraju seksualni odnos instrumentalnom aktivnošću ($t = 2,55$, $df = 200$, $p < 0,01$). Ovakav obrazac prosječnih vrijednosti u skladu je s rezultatima dosadašnjih istraživanja (Hendrick i Hendrick, 1995; 2006).

Muškarci i žene ne razlikuju se značajno u stavovima o seksualnim odnosima kao vidu zajedništva dviju osoba, što je također u skladu s dosadašnjim rezultatima. Rezultati pokazuju kako ne postoje značajne razlike između studenata i studentica s obzirom na stavove o upotrebi kontracepcije. Ovakvi rezultati su suprotni prethodno spomenutim nalazima kako najodgovornije stavove o kontracepciji ima uzorak mlađih žena (Le Gall, Mullet i sur., 2002). Moguće je da su ovakve razlike u rezultatima dijelom uvjetovane i činjenicom kako su ispitanici bili studenti, koji se po svojim značajkama i aspektima seksualnosti mogu razlikovati od ostalih (nestudentskih) uzoraka.

Subskale seksualne permisivnosti, instrumentalnosti i zajedništva imaju zadovoljavajuće koeficijente unutarnje konzistencije na našem uzorku. Subskala stavova o kontracepciji, u odnosu na ostale subskale, ima razmjerno niži koeficijent pouzdanosti. Iako je u dosadašnjim istraživanjima ova subskala uglavnom imala zadovoljavajuću unutarnju konzistentnost, test-

retest korelacija u jednoj od prethodnih primjena je iznosila 0,57, što je vrlo slično podacima koji su dobiveni i u našoj provjeri (Hendrick, Hendrick i Reich, 2006).

Socioseksualna orijentacija ili socioseksualnost osobina je ličnosti koja proizlazi iz evolucijske teorije, a odnosi se na važan aspekt ljudskoga seksualnog ponašanja – na interindividualne razlike u spremnosti da uđu u seksualne odnose bez prethodnoga emocionalnog vezivanja, bliskosti i predanosti drugoj osobi (Snyder i sur., 1986). Osobe kojima je potrebno relativno više vremena, vezanosti, predanosti vezi i bliskosti s heteroseksualnim partnerom prije no što su spremne s njime ući u seksualni odnos označuju se kao restriktivne, dok se one koji zahtijevaju manje vremena, vezanosti, predanosti i bliskosti označuju kao nerestriktivne (Kardum, Gračanin i Hudek-Knežević, 2008). Stoga nam se činilo opravdanim provjeriti kakve su korelacije različitih subskala stavova o seksualnosti sa socioseksualnošću. Ti se podaci donose u Tablici 2.

Tablica 2. Korelacije Skale stavova o seksualnosti sa socioseksualnošću

Subskala	Socioseksualnost	
	Studenti	Studentice
Seksualna permisivnost	-0,31*	-0,50*
Stavovi o kontracepciji	-0,16	-0,33*
Seksualni odnos kao vid zajedništva	-0,12	-0,19
Seksualni odnos kao instrumentalna aktivnost	-0,00	-0,14

* korelacije značajne na razini od 5%

Kada se radi o vrijednostima konvergentne valjanosti, tada valja naglasiti kako postoje umjereno visoke i značajne korelacije prvenstveno između permisivnih stavova o seksualnim odnosima i nerestriktivne seksualnosti (kako manji rezultat na subskali permisivnih stavova upućuje na veću permisivnost, ova korelacija je negativna). Također, ova korelacija je veća na uzorku žena nego na uzorku muškaraca. Osim toga, žene nerestriktivnije seksualnosti imaju odgovornije stavove prema korištenju kontracepcije. To je za njih adaptivno s obzirom na činjenicu da su sklonije upuštanju u seksualne odnose bez prethodne emocionalne vezanosti, a ti odnosi mogu rezultirati neželjenom trudnoćom.

Dobiveni rezultati uglavnom govore u prilog daljnjem korištenju Skale stavova o seksualnosti kao osjetljive i pouzdane mjere stavova o seksualnim odnosima. No s obzirom na nedovoljnu pouzdanost subskale stavova o kontracepciji, rad na provjeri značajki skale stavova o seksualnosti nipošto nije gotov, te je svakako treba provjeriti i na nekim drugim (nestudentskim) uzorcima.

Literatura

- Cann, A., Mangum, J. L., Wells, M. (2001). Distress in response to relationship infidelity: The roles of gender and attitudes about relationships. *The Journal of Sex Research*, 38, 185-190.
- Hendrick, S. S., Hendrick, C. (1987). Multidimensionality of sexual attitudes. *The Journal of Sex Research*, 23, 502-526.
- Hendrick, S. S., Hendrick, C. (1995). Gender differences and similarities in sex and love attitudes. *Personal Relationships*, 2, 55-65.
- Hendrick, C., Hendrick, S. S., Reich, D. A. (2006). The Brief Sexual Attitudes Scale. *The Journal of Sex Research*, 43, 76-86.
- Kardum, I., Gračanin, A. i Hudek-Knežević, J. (2008). Dimenzije ličnosti i religioznost kao prediktori socioseksualnosti kod žena i muškaraca, *Društvena istraživanja*, 17, 505-528.
- Le Gall, A., Mullet, E., Riviere Shafighi, S. (2002). Age, Religious Beliefs, and Sexual Attitudes. *The Journal of Sex Research*, 39, 209-216.
- Oliver, M. B., Hyde, J. S. (1993). Gender Differences in Sexuality: A Meta-Analysis *Psychological Bulletin* 114, 29-51.
- Snyder, M., Simpson, J. A., Gangestad, S. (1986), Personality and sexual relations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 181-190.

Molimo Vas da pažljivo pročitate svaku tvrdnju i na skali procijenite u kojoj mjeri se slažete s tim koliko tvrdnja točno opisuje Vaše stavove. Brojevi na skali imaju sljedeća značenja:

- 1 – u potpunosti se slažem**
- 2 – uglavnom se slažem**
- 3 – niti se slažem niti ne slažem**
- 4 – uglavnom se ne slažem**
- 5 – uopće se ne slažem**

1. Ne trebam biti predan/na drugoj osobi da bih imao/la seksualni odnos s njom.	1	2	3	4	5
2. Usputni seks je prihvatljiv.	1	2	3	4	5
3. Htjela/htio bih imati seksualne odnose s mnogo partnera.	1	2	3	4	5
4. Seks za jednu noć je ponekad vrlo ugodan.	1	2	3	4	5
5. U redu je imati seksualne veze s više od jedne osobe istodobno.	1	2	3	4	5
6. Seks kao jednostavna razmjena usluga je u redu ako obje osobe pristaju na to.	1	2	3	4	5
7. Najbolji seks je onaj bez obaveza.	1	2	3	4	5
8. Bilo bi manje problema u životu da ljudi mogu imati slobodnije seksualne odnose.	1	2	3	4	5
9. Moguće je uživati u seksu s nekom osobom, a da mi se ta osoba baš i ne sviđa.	1	2	3	4	5
10. U redu je da seks bude samo dobro fizičko rasterećenje.	1	2	3	4	5
11. Kontracepcija je dio odgovorne seksualnosti.	1	2	3	4	5
12. Žena bi trebala snositi odgovornost za kontracepciju.	1	2	3	4	5
13. Muškarac bi trebao snositi odgovornost za kontracepciju.	1	2	3	4	5
14. Seks je najintimniji oblik komunikacije između dviju osoba	1	2	3	4	5
15. Seksualni odnos između dvoje duboko zaljubljenih ljudi je krajnji oblik ljudske interakcije.	1	2	3	4	5
16. U najboljem slučaju seks je sjedinjenje dviju duša.	1	2	3	4	5
17. Seks je vrlo važan dio života.	1	2	3	4	5
18. Seks je obično intenzivno, gotovo preplavljujuće iskustvo.	1	2	3	4	5
19. Seks je najbolji kad se prepustim i usredotočim na vlastiti užitak.	1	2	3	4	5
20. Seks je primarno dobivanje užitka od druge osobe.	1	2	3	4	5
21. Glavni smisao seksa je u tome da pojedinac uživa.	1	2	3	4	5
22. Seks je primarno fizička aktivnost.	1	2	3	4	5
23. Seks je primarno tjelesna funkcija, kao jedenje.	1	2	3	4	5

Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (VUNS)¹

Konstruirala i priredila: Vera Ćubela Adorić

1. Teorijska osnova

Individualne razlike u vjerovanjima o pravednosti svijeta u fokusu su istraživanja u domeni socijalne psihologije pravde od početka 1970-ih. Ovom istraživačkom interesu prethodio je niz istraživanja, potaknutih tzv. hipotezom o pravednom svijetu (Lerner, 1965, prema Lerner i Simmons, 1966), u kojima je provjeravana temeljna pretpostavka da će, zbog potrebe da sačuvaju fundamentalno vjerovanje da je svijet u kojem žive, u osnovi, pravedan, na doživljenu ili opaženu nepravdu ljudi reagirati njezinim ispravljanjem (ako je intervencija moguća) ili reinterpreteranjem putem okrivljavanja žrtve i/ili umanjivanja nepravednosti situacije (ako intervencija nije moguća) (v. detaljnije kod Ćubela, 2001; Lerner, 1980).

Potaknuti zapažanjem da reakcije na ovakve, eksperimentalno inducirane i svakodnevne situacije nepravde pokazuju i određeni interindividualni varijabilitet, Rubin i Peplau (1975) pretpostavili su da postoje relativno stabilne individualne razlike u snazi potrebe da se sačuva fundamentalno vjerovanje u pravednost svijeta (VUPS) i da se one mogu ispitati na osnovi stupnja slaganja s tvrdnjama koje izražavaju takvo osnovno uvjerenje. U skladu s tim konstruirali su prvu skalu VUPS (*Belief in a Just World Scale*), koja je u idućih par desetljeća ostala osnovni instrument za ispitivanje individualnih razlika u ovom vjerovanju. Međutim, rezultati istraživanja u kojima je korištena kao mjera dispozicijske snage potrebe da se sačuva fundamentalno vjerovanje u pravednost svijeta (kasnije nazvano motiv pravednosti, v. Lerner, 1980) nisu pružili jednoznačnu potporu njezinoj konstruktnoj valjanosti (v. detaljnije kod Ćubela, 2001; Maes, 1998). Nadalje, dok su Rubin i Peplau (1975) izvijestili o relativno visokoj (tj. $\alpha \geq ,80$) internoj konzistenciji skale u inicijalnim primjenama, njezine metrijske karakteristike u idućim istraživanjima provjeravane su tek sporadično, pri čemu se nerijetko pokazalo da nema zadovoljavajuću homogenost i da je njezina latentna struktura zapravo kompleksna i donekle varijabilna (Ćubela, 2001; Furnham i Proctor, 1989). Budući da se jednim od osnovnih razloga za to smatra sadržajna specifičnost tvrdnji na skali, daljnji razvoj instrumenata išao je uglavnom u smjeru dekontekstualiziranja čestica, odnosno generiranja općenitih tvrdnji koje ne preciziraju domene, načela ili kriterije pravednosti (Furnham, 2003; Maes, 1998). Jedan primjer su i dvije skale namijenjene ispitivanju vjerovanja u pravednost svijeta općenito (tzv. Skala generalnog VUPS, engl. General Belief in a Just World Scale) i prema pojedincu osobno (tzv. Skala personalnog VUPS, engl. Personal Belief in a Just World Scale), koje su konstruirali Dalbert i njezini suradnici (Dalbert, 1999, Dalbert, Montada i Schmitt, 1987, prema Ćubela, 2001). Obje su skale prevedene i validirane u istraživanjima na različitim uzorcima iz naše populacije (v. Ćubela, 2002; Ćubela Adorić, 2011).

Jedan od ključnih problema u vezi s homogenošću i valjanošću skale Rubina i Peplau povezan je s činjenicom da, uz pozitivno formulirane tvrdnje (tj. one koje izražavaju osnovno uvjerenje u pravednost svijeta), ona sadrži i negativno formulirane tvrdnje (tj. one koje izražavaju osnovno uvjerenje da je svijet nepravedan). Uključivanjem potonjeg niza tvrdnji, Rubin i Peplau su željeli izbjeći pristrano odgovaranje, pretpostavljajući pritom i da se VUPS može koncipirati kao jednodimenzionalan, ali bipolaran kontinuum te da, prema tome, neslaganje s tvrdnjama o pravednosti svijeta i slaganje s tvrdnjama o njegovoj nepravednosti reflektiraju istu temeljnu poziciju. No u nizu istraživanja utvrđeno je da tvrdnje o nepravednosti

¹ Prikaz skale, kao i neke njezine dosadašnje primjene, realizirani su u sklopu projekta „Iskustva nepravde i psihološka dobrobit tijekom nekih životnih tranzicija“, koji je odobrilo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa RH (269-1301422-1493).

svijeta definiraju zaseban faktor, koji nije povezan s faktorom ili faktorima koje definiraju tvrdnje o njegovoj pravednosti (Furnham, 2003; Furnham i Proctor, 1989; Maes, 1998). Nadalje, osim niskih i, nerijetko, neznačajnih korelacija između ovih dvaju nizova tvrdnji na skali Rubina i Peplau, neka su istraživanja pokazala da ni obrazac njihovih relacija s drugim varijablama nije u skladu s pretpostavkom o bipolarnosti (v. Ćubela, 2001; Furnham, 2003). Na primjer, u jednom istraživanju personalnih korelata tendencije okrivljavanja stigmatiziranih osoba, provedenom na uzorku američkih studenata, Crandall i Cohen (1994) utvrdili su da su dva faktora koja objašnjavaju tu tendenciju: konvencionalizam i cinizam. Dok su tvrdnje o pravednosti definirale konvencionalizam, tvrdnje o nepravednosti definirale su faktor cinizma, zajedno s česticama na skalama alijenacije, nepovjerenja u ljude i usamljenosti. Važno je uočiti da su pritom oba seta vjerovanja pridonosila tendenciji stigmatizacije. Drugim riječima, čini se da, unatoč svojoj mogućoj negativnoj povezanosti s VUPS, vjerovanje u nepravednost svijeta (VUNS) ne operira naprosto kao opozit tom vjerovanju.

Daljnju empirijsku potporu postojanju zasebnih sustava vjerovanja u pravednost i u nepravednost svijeta pružili su i rezultati nekih kasnijih istraživanja, u kojima su ta vjerovanja mjerena zasebnim skalama (npr. Dalbert i sur., 2001; Otto i sur., 2006). Po uzoru na ranije spomenute skale generalnog i personalnog VUPS, vjerovanje u nepravednost svijeta je u ovim istraživanjima mjereno s pomoću četiriju također općenitijih tvrdnji. Pritom su dvije tvrdnje (*Mislim da je svijet u osnovi nepravedan; Uvjeren sam da nepravde koje ljudi trpe često baš i neće biti nadoknađene*) bile, zapravo, negativne formulacije tvrdnji sa Skale generalnog VUPS. Unatoč tome, povezanost VUPS-a i VUNS-a nije bila visoka, a u jednoj od skupina koje su ispitali Dalbert i suradnici (2001) bila je i neznačajna. Relativna neovisnost ovih dvaju nizova tvrdnji potvrđena je i u konfirmatornoj faktorskoj analizi, koja je pokazala da dvofaktorski model uspješnije reproducira matricu opaženih korelacija nego jednofaktorski model. U istom istraživanju utvrđeno je, također, da je vjerovanje u nepravednost osjetljivije na iskustva nepravde, što je potvrđeno i u kasnijoj primjeni skale u skupini žrtava poplave u Njemačkoj (Otto i sur., 2006). Važno je istaknuti da je, zbog malog broja čestica, pouzdanost Skale VUNS u nekim ispitanim skupinama bila ispod zadovoljavajuće (tj. $\leq .69$; Dalbert i sur., 2001), što može pridonijeti nestabilnosti utvrđenih relacija ovoga vjerovanja s drugim varijablama. Međutim, dobiveni obrasci su, u oba istraživanja, bili u skladu s očekivanjima: za razliku od vjerovanja u pravednost svijeta, vjerovanje u njegovu nepravednost nije bilo povezano s religioznošću, zadovoljstvom životom i drugim pozitivnim indikatorima prilagodbe (Dalbert i sur., 2001), ali je pozitivno koreliralo s indikatorima loše prilagodbe, poput depresivnosti i anksioznosti (Otto i sur., 2006).

Ovakav obrazac relacija u skladu je s danas već široko prihvaćenom pretpostavkom da VUNS i VUPS reflektiraju dva odvojena (premda ne nužno i nepovezana) sustava vjerovanja o pravednosti (v. detaljnije kod Ćubela Adorić, 2011; Furnham, 2003). Dok je vjerovanje u pravednost, zbog svoje motivacijske osnove i adaptivne funkcije, razmjerno otporno na promjene i povezano s pokazateljima subjektivne dobrobiti i mentalnog zdravlja, vjerovanje u nepravednost je, čini se, osjetljivije na iskustva nepravde i vjerojatno rezultat nastojanja da se nađe interpretativni okvir za takva iskustva, kako bi se izbjegla pretjerana akomodacija vjerovanja u pravednost, koja bi mogla imati nepoželjne posljedice po mentalno zdravlje i prilagodbu (Ćubela, 2001; Ćubela Adorić, 2011; Dalbert i sur., 2001). Drugim riječima, poput VUPS, VUNS predstavlja (alternativnu) shemu uređenog, predvidljivog i *smislenog* svijeta, koja, unatoč svojoj negativnosti, može pomoći u asimiliranju nepravdi (Furnham, 2003; Furnham i Proctor, 1989). Dok njezina salijentnost u konkretnoj situaciji može biti određena značajkama same situacije (npr. nemogućnost ispravljanja nepravde), individualne razlike u VUNS-u, osim akumuliranih iskustava nepravde, reflektiraju i temeljni negativni, pa i negativistički odnos prema (socijalnom) svijetu, koji naprosto ne dopušta da je svijet pravedan i, prema tome, kontrolabilan i *benevolentan*. Takav se odnos reflektira, između ostalog, u cinizmu, za koji su, osim već spomenutog istraživanja Cohena i Crandalla, i kasnija istraživanja, uključujući i neka prikazana u nastavku ovoga priloga, pokazala da je povezan s vjerovanjem u nepravednost (npr. Ćubela Adorić i Kvartuč, 2007; Lipkus, 1991, prema Ćubela, 2001). Budući da takva orijentacija može implicirati lošu prilagodbu, u tim su istraživanjima, poput nekih koja su opisana ranije u

tekstu, ispitivane i relacije VUNS-a s negativnim kao i pozitivnim pokazateljima subjektivne dobrobiti i mentalnog zdravlja.

2. Opis skale

Skala vjerovanja u nepravednost svijeta (VUNS) sadrži deset općenitijih tvrdnji koje izražavaju osnovno uvjerenje da je svijet u kojem živimo nepravedan (npr. *Moje mi iskustvo govori da nema pravde*). Sadržaj svih čestica može se vidjeti u prikazu skale na kraju ovoga priloga. Svoje (ne)slaganje s pojedinim tvrdnjama ispitanik procjenjuje na skali od šest stupnjeva (1 = izrazito se ne slažem, 6 = izrazito se slažem), a ukupni rezultat određuje se kao prosječna vrijednost procjena koje je dao na svim česticama. U skladu s tim teoretski raspon rezultata je između 1 i 6, pri čemu veći rezultat upućuje na izraženije vjerovanje u temeljnu nepravednost svijeta u kojem živimo.

Važno je istaknuti da je ova skala sastavni dio paketa instrumenata namijenjenih mjerenju različitih vjerovanja o pravednosti svijeta, uključujući Skalu centralnosti pravde te skale generalnog i personalnog VUPS-a (v. detaljnije u prilogu o potonjim skalama u prvom svesku *Zbirke*, Ćubela, 2002, te kod Ćubela, 2001)². Budući da su potonje dvije skale, zapravo, adaptirane verzije instrumenata koje je izvorno konstruirala C. Dalbert sa svojim suradnicima (Dalbert, 1999, Dalbert, Montada i Schmitt, 1987, prema Ćubela, 2002), kod Skale VUNS također je preuzet izvorni format odgovaranja na pojedine čestice, tj. skala procjene bez neutralne točke. Premda se ovakav format može ocijeniti potencijalno metodološki problematičnim zbog neekvidistantnosti skale i nemogućnosti izražavanja stvarno valjanog srednjeg stupnja slaganja ili neutralnog mišljenja, treba uočiti da on omogućuje izbjegavanje jedne od ključnih dvojbi glede izbora skale procjene koje se mogu javiti kad se predmet mjerenja (u ovom slučaju vjerovanja o pravednosti svijeta) pokušava dekontekstualizirati uporabom niza manje-više općenitih tvrdnji: tendencija biranja srednje ili nulte točke na skali procjene ne samo zbog stvarne neutralnosti ili srednjeg stupnja slaganja već i zbog veće neodlučnosti (v. detaljnije kod Kulas i Stachowski, 2009). Korišteni oblik prisilnog izbora omogućuje izbjegavanje takve sklonosti neodlučnome opredjeljivanju.

Skala VUNS konstruirana je 1999. godine i do sada je primijenjena u nizu istraživanja kao sastavni dio paketa instrumenata namijenjenih ispitivanju različitih vjerovanja povezanih s (ne)pravdom. Prve primjene provedene su u prigodnim uzorcima studenata sveučilišta u Zadru, Sarajevu i Mostaru. Osim istraživanja čiji su rezultati već u cijelosti prezentirani na drugom mjestu (Ćubela Adorić, 2004, 2005, 2008; Ćubela i Ivanov, 2000; Ćubela Adorić i Jurkin, 2008; Ćubela Adorić i Tucak, 2007; Ćubela Adorić, Tucak Junaković i Sulić, 2008), u ovom prilogu prikazani su i do sada neobjavljeni rezultati nekih drugih istraživanja na uzorcima iz studentske populacije, u kojima su ispitane relacije ove skale s mjerama nekih drugih teorijski relevantnih konstrukata (v. legendu ispod Tablice 1.). Ostale dosadašnje primjene ove skale (VIII. – X. u Tablici 1.) uključuju istraživanje povezanosti vjerovanja o (ne)pravednosti svijeta sa strategijama suočavanja sa stresom kod učenika srednjoškolske dobi (Ćubela Adorić, 2011), s iskustvom i posljedicama zlostavljanja na radnom mjestu (Ćubela Adorić i Kvartuč, 2007) te sa strategijama suočavanja s nepravdom i stavovima prema pravednosti društva (Ćubela Adorić, Tucak Junaković i Sulić, 2008).

² Cijeli paket instrumenata dostupan je, na upit, kod autorice ovoga priloga.

3. Psihometrijske osobine

Homogenost skale i deskriptivni parametri

U analizama latentne strukture Skale VUNS, koje su provedene pod modelom zajedničkih faktora, s kvadriranim koeficijentima multiple korelacije kao procjenama komunaliteta, dosljedno su dobivane jednofaktorske solucije koje objašnjavaju između 28,3% (primjena III.) i 52,5% (primjena IX.) zajedničke varijance njezinih čestica. Pojedine su čestice u svim analizama imale uglavnom zadovoljavajuća (tj. $> ,30$) zasićenja izlučenim faktorom. U prilog homogenosti ovoga niza čestica govore i rezultati analize čestica, u kojoj se također dosljedno pokazalo da su njihove nespuriozne korelacije s ukupnim rezultatom uglavnom zadovoljavajuće visoke (tj. $> ,30$). U skladu s tim dobivene vrijednosti Cronbachova alpha koeficijenta, koje se kreću između ,78 (primjena III.) i ,90 (primjene IX. i X.), upućuju na zadovoljavajuće visoku unutarnju konzistenciju i opravdanost izračunavanja ukupnog rezultata na ovoj skali.

Uz vrijednosti Cronbachova alpha koeficijenta, u Tablici 1. navedeni su neki osnovni deskriptivni parametri. Kao što pokazuju rezultati Kolmogorov-Smirnovljeva testa (d) i Shapiro-Wilk testa (W), distribucije rezultata ni u jednom uzorku ne odstupaju značajno od normalne. Trend koji se može uočiti kod skupine studenata koji su sudjelovali u primjeni II. vjerojatno se može pripisati blagoj spljoštenosti distribucije. S druge strane, kod žrtava *mobbinga* (ali ne i kod kontrolne skupine zaposlenih u istom istraživanju) distribucija je blago leptokurtična i negativno asimetrična. U skladu s tim u ovoj je skupini dobivena razmjerno najveća prosječna vrijednost rezultata na ovoj skali, koja se pokazala i statistički značajno većom u odnosu na komparabilnu skupinu zaposlenih koji sebe ne smatraju žrtvama *mobbinga* (v. detaljnije kod Čubela Adorić i Kvartuč, 2007). U ostalim primjenama prosječne vrijednosti uglavnom pokazuju tendenciju umjerenog slaganja s tvrdnjama na ovoj skali, a indeksi raspršenja na njezinu zadovoljavajuću osjetljivost.

Samo u jednom od provedenih istraživanja utvrđen je značajan efekt spola ispitanika na rezultate na ovoj skali. Konkretno, u skupini srednjoškolaca (primjena VIII.), ispitanici su postigli, u prosjeku, veći rezultat nego ispitanice (v. detaljnije kod Čubela Adorić, 2011). U istom je istraživanju također utvrđeno da učenici viših razreda općenito imaju veći rezultat na skali od mlađih učenika. Budući da taj trend nije potvrđen i u ostalim primjenama, moglo bi se pretpostaviti da je ova relacija s dobi zapravo pokazatelj i nekih promjena u razvoju ovoga vjerovanja, pa i sustava vjerovanja o pravednosti svijeta općenito, do kojih možda dolazi upravo tijekom ovoga razvojnog razdoblja. Dakako, za pouzdaniji zaključak o tim procesima bilo bi potrebno provjeriti konzistentnost utvrđenog obrasca u reprezentativnom uzorku adolescenata srednjoškolske dobi (v. detaljnije o razvoju vjerovanja o pravednosti svijeta kod Čubela Adorić, 2011).

U validaciji ove skale ispitana je njezina povezanost s mjerama većeg broja relevantnih konstrukata. U nastavku su prikazani osnovni rezultati analiza ovih povezanosti s mjerama konstrukata koji su izravno povezani s (ne)pravdom i, potom, nekih drugih teorijski relevantnih konstrukata.

Relacije s mjerama drugih konstrukata povezanih s (ne)pravdom

U Tablici 2. prikazane su dobivene vrijednosti koeficijenata korelacije Skale VUNS s mjerama generalnog VUPS-a, personalnog VUPS-a i centralnosti pravde, koje su primijenjene u svim uzorcima, kao i nekih drugih konstrukata koji su ispitani samo u nekima od provedenih istraživanja.

U skladu s ranije iznesenom pretpostavkom da VUPS i VUNS predstavljaju odvojena, premda ne nužno i nepovezana vjerovanja, u svim dosadašnjim istraživanjima utvrđene su značajne, ali razmjerno niske negativne korelacije s mjerama **generalnog i/ili personalnog VUPS-a**. Jedina iznimka je skupina žrtava *mobbinga* u istraživanju koje su provele Čubela Adorić i Kvartuč (2007). Iako, teoretski, neznačajna korelacija nije neočekivana, pri tumačenju ovoga konkretnog nalaza važno je istaknuti da, za razliku od kontrolne skupine, u skupini žrtava

mobbinga nijedna korelacija među mjerama vjerovanja povezanih s pravdom nije bila značajna, uključujući relaciju generalnog i personalnog VUPS-a. Takav obrazac, koji nije utvrđen ni u jednoj od dosadašnjih primjena ovih instrumenata, može indicirati „raspad“ sustava vjerovanja o pravednosti svijeta kao rezultat izloženosti prolongiranom zlostavljanju na radnom mjestu. S obzirom na to da su u istom istraživanju potvrđene neke očekivane relacije Skale VUNS s mjerama prilagodbe, može se zaključiti da su rezultati na njoj zadovoljavajuće pouzdan pokazatelj promjena do kojih dolazi u sustavu vjerovanja o pravednosti svijeta pri izloženosti ekstremnim situacijama nepravde (v. detaljnije kod Čubela Adorić i Kvartuč, 2007).

U istraživanju sa studentima iz Zadra i Mostara (primjena VII.) ispitane su i relacije Skale VUNS s mjerama dviju faceta VUPS-a: **vjerovanje u ultimativnu pravednost** (tj. vjerovanje da će doživljena nepravda prije ili kasnije biti ispravljena ili, barem, kompenzirana te pravda na taj način u konačnici ipak zadovoljena) i **vjerovanje u imanentnu pravednost** (tj. vjerovanje da su opaženi događaji ili ishodi ekspresija pravde, po načelu da se svakomu događa ono što je na neki način i zaslužio) (v. detaljnije kod Čubela Adorić i Jurkin, 2010). Iako dobiveni obrazac korelacija s mjerama ovih konstrukata govori u prilog neovisnosti VUNS o vjerovanju u pravednost svijeta, pri njegovoj je interpretaciji važno imati na umu da je i sadržajna specifičnost tvrdnji na mjerama ovih dviju faceta VUPS-a (konkretno: fokusiranje na bolest kao „zasluženi ishod“) mogla pridonijeti neznačajnim korelacijama. U tom smislu moglo bi se reći da niska, ali značajna pozitivna korelacija VUNS-a s vjerovanjem u imanentnu pravednost, koja je utvrđena u jednoj od ispitanih skupina, dodatno podupire pretpostavku da VUNS (kao i vjerovanje u imanentnu pravednost) funkcionira i kao legitimirajuće vjerovanje, koje nudi interpretativni okvir za (negativne) ireverzibilne ishode.

Uglavnom neznačajne povezanosti VUNS-a s **centralnošću pravde** pokazuju da individualne varijacije u vjerovanju u nepravednost (kao i u vjerovanju u pravednost, usp. Čubela, 2002) ne reflektiraju stupanj u kojem pojedinac, prema vlastitom iskazu, mari za (ne)pravde. Premda ovo nije neočekivan nalaz, ne može se zanemariti činjenica da je u trima skupinama (primjene VII. i X.) dobivena niska, ali značajna *pozitivna* korelacija, koja sugerira da VUNS također može biti ekspresija važnosti koju pojedinac pridaje (ne)pravdi kao i njegove osjetljivosti i responzivnosti na nepravdu, posebice one koja je njemu osobno nanescena.

U prilog potonjem zaključku govore i analize povezanosti ove skale s mjerama **osjetljivosti na nepravdu**, koje su primijenjene u trima istraživanjima u kojima su sudjelovali studenti i odrasli (primjene VI., VII. i X.). Konkretno, osjetljivost na nepravdu ispitana je s pomoću triju subskala Skale osjetljivosti na nepravdu (SON, Čubela Adorić i Jurkin, 2008), kojima se ispituje osjetljivost na nepravdu iz perspektive promatrača, žrtve i profitera. U skladu s rezultatima jednog ranijeg istraživanja, koje su u dobno heterogenom uzorku s više od tri tisuće Nijemaca proveli Schmitt i suradnici (2005), očekivale su se slabe, ali značajne pozitivne korelacije VUNS-a s osjetljivošću na nepravdu, prvenstveno iz perspektive žrtve. Naime osjetljivost na nepravdu iz potonje perspektive ne podrazumijeva samo genuini interes za pravednost već prvenstveno za „pravednost za sebe“ i, također, reflektira akumulirana iskustava nepravde, pa se može očekivati da je povezana s nastojanjem pojedinca da pronađe nekakav (makar i negativan) interpretativni okvir za njih. Dobiveni rezultati dijelom su potvrdili ovo očekivanje (v. Tablicu 2.). Naime u prvom istraživanju u kojem je primijenjena skala SON (Čubela Adorić i Tucak, 2007), nijedna od korelacija nije se pokazala značajnom (svi $p > ,05$). Isto je utvrđeno i u idućem istraživanju (Čubela Adorić i Jurkin, 2008) u podskupini studenata Sveučilišta u Mostaru, dok su u skupini studenata Sveučilišta u Zadru dobivene značajne, ali razmjerno niske, pozitivne povezanosti VUNS-a s osjetljivošću na nepravdu iz perspektive žrtve i iz perspektive promatrača. Kao što je pokazala analiza parcijalnih korelacija, nakon kontrole osjetljivosti na nepravdu iz perspektive žrtve, povezanost VUNS-a s osjetljivošću na nepravdu iz perspektive promatrača više nije značajna ($r_{12.3} = ,09$, $p = ,20$), dok je povezanost VUNS-a s osjetljivošću iz perspektive žrtve značajna i nakon kontrole osjetljivosti iz perspektive promatrača ($r_{12.3} = ,16$, $p = ,03$). Drugim riječima, vjerovanje u nepravednost svijeta je, čini se, povezano prvenstveno s osjetljivošću na nepravdu iz perspektive žrtve. Ovaj zaključak podržavaju i rezultati dobiveni u dobno heterogenom uzorku odraslih (Sulić, Čubela Adorić i Tucak Junaković, 2008), u kojem je vjerovanje u nepravednost značajno koreliralo samo s osjetljivošću na nepravdu iz perspektive

žrtve. Važno je, međutim, uočiti da je ta povezanost u objema potonjim skupinama, kao i u spomenutom istraživanju Schmitta i suradnika, zapravo, niska i, zajedno s neznčajnim korelacijama u preostalim dvjema skupinama naših studenata, upućuje na potrebu daljnjih istraživanja ovih relacija na reprezentativnim uzorcima iz šire populacije.

Na koncu, u istraživanju sa skupinom odraslih (primjena X.) ispitane su i relacije Skale VUNS s mjerama različitih **strategija suočavanja s nepravdom** te različitim dimenzijama **stavova prema pravednosti društva** (v. Tablicu 2.). Ukratko, vjerovanje u nepravednost pokazalo se povezanim s ocjenom da živimo u društvu koje je korumpirano i u kojem se ignoriraju prava i zasluge, te ne osiguravaju jednake šanse za sve. Što se tiče povezanosti sa strategijama suočavanja s nepravdom, dobiveni obrazac pokazuje da su osobe koje više vjeruju u nepravednost svijeta sklonije toleriranju nepravde i, u isto vrijeme, izbjegavanju aktivnog suočavanja s nepravdom te pasivnom suočavanju i povlačenju (Ćubela Adorić i sur., 2008). Sličan obrazac pokazalo je i istraživanje sa skupinom srednjoškolaca, u kojem je utvrđeno da je vjerovanje u nepravednost svijeta povezano s rjeđim traženjem potpore prijatelja, percepcijom manje učinkovitosti strategija traženja socijalne potpore općenito kao i aktivnoga suočavanja sa stresom, dok je, u isto vrijeme jedini značajan, pozitivan prediktor emocionalne reaktivnosti i, zajedno s generalnim VUPS-om, čestine izbjegavanja (v. detaljnije kod Ćubela Adorić, 2011). S obzirom na umjerenu negativnu povezanost VUPS-a i VUNS-a, činjenica da su oba vjerovanja pozitivni prediktori izbjegavanja jasan je pokazatelj funkcionalne neovisnosti tih dvaju vjerovanja.

Relacije s mjerama ostalih relevantnih konstrukata

U skladu s pretpostavkom da VUNS reflektira negativno, donekle hostilno, cinično i pesimistično gledanje na (socijalni) svijet i vlastitu budućnost, u dosadašnjim su istraživanjima uglavnom ispitivane relacije Skale VUNS s pokazateljima takve orijentacije, uključujući Skalu anomalije (McClosky i Schaar, 1965), Skalu makijavelizma (Milas, 1990), kao i subskale cinizma i povjerenja u druge na skali CIP (Ćubela Adorić i Tucak Junaković, 2006), te Skalu optimizma-pesimizma (Penezić, 2002) (navedene skale detaljnije su opisane kod Ćubela Adorić, 2008; Ćubela Adorić i Jurkin, 2008; Ćubela Adorić i Kvartuč, 2007).

Ukratko, u istraživanju sa skupinama studenata iz Zadra i Mostara (primjena VII.), među vjerovanjima o (ne)pravednosti svijeta se vjerovanje u nepravednost pokazalo najznačajnijim (pozitivnim) korelatom **anomalije** (Zadar: $r = ,51$, Mostar: $r = ,38$), kao i triju komponenti **makijavelizma**: **cinizma** (Zadar: $r = ,26$, Mostar: $r = ,25$), **varanja** (Zadar: $r = ,35$, Mostar: $r = ,30$) i **laskanja** (Zadar: $r = ,30$; Mostar: $r = ,25$) (svi $p < ,01$). U još dvama istraživanjima u kojima je ispitana relacija s **cinizmom**, mjerenim istoimenom subskalom CIP, također su dobivene očekivane pozitivne povezanosti (primjena V.: $r = ,31$; primjena IX.: $r = ,38$ kod žrtava mobbinga i $r = ,42$ u kontrolnoj skupini; svi $p < ,05$). U isto vrijeme, korelacije VUNS-a sa subskalom **povjerenja u druge** nisu bile značajne (svi $p > ,05$). Isto vrijedi i za **povjerenje u specifične druge osobe**, koje je u drugom istraživanju sa studentima mjereno Skalom specifičnog interpersonalnog povjerenja (v. detaljnije u prilogu o ovoj skali u prvom svesku *Zbirke*, Ćubela, 2002). Da je VUNS korelat prvenstveno negativne interpersonalne orijentacije, pokazuju i neki rezultati istraživanja sa skupinom studenata (primjena V.), u kojem je utvrđeno da VUNS korelira pozitivno s mjerama kvalitete odnosa među braćom i sestrama koje definiraju dimenziju **konflikata** na skali KOBS (v. detaljnije u prilogu o ovoj skali u svesku III. *Zbirke*, Ćubela Adorić i Jurkin, 2006); korelacije s mjerama koje se odnose na dimenzije topline i rivalstva nisu se pokazale značajnima.

Kad je riječ o relacijama VUNS-a s očekivanjima glede vlastite budućnosti, u trima istraživanjima utvrđene su značajne pozitivne povezanosti VUNS-a s **pesimizmom** (primjena I.: $r = ,52$; primjena II.: $r = ,28$; primjena IX.: $r = ,42$ kod žrtava mobbinga i $r = ,45$ u kontrolnoj skupini; svi $p < ,05$), dok je korelacija s **optimizmom** bila značajna samo u kontrolnoj skupini u primjeni IX. ($r = -,27$, $p < ,05$; međutim, kad se parcijalizira povezanost ovih varijabli s personalnim VUPS-om, povezanost VUNS-a i optimizma više nije značajna; v. detaljnije kod

Ćubela Adorić i Kvartuč, 2007). Da je VUNS značajan korelat negativnih očekivanja glede vlastite budućnosti govori i podatak da je u istraživanju očekivanja studenata glede izgleda za zapošljavanje nakon završetka studija (primjena III.) utvrđeno da je ovo vjerovanje pozitivno povezano ($r = ,25, p < ,01$) s **očekivanim trajanjem razdoblja vlastite nezaposlenosti** nakon završetka studija i značajno pridonosi predikciji ovih očekivanja, neovisno o drugim vjerovanjima o pravednom svijetu i generalnim očekivanjima o prosječnom trajanju toga razdoblja (Ćubela Adorić, 2004).

U prvim dvjema primjenama ove skale u uzorcima iz studentske populacije ispitane su relacije VUNS-a s **osjećajem koherentnosti**, mjerenim skalom SOC (engl. Sense of Coherence Scale, Antonovsky, 1987; v. detaljnije kod Ćubela i Ivanov, 2000). U objema su dobivene značajne negativne povezanosti (primjena I.: $r = -,38$; primjena II.: $r = -,30$; oba $p < ,01$), koje se, međutim, mogu objasniti njihovom povezanošću s vjerovanjem u pravednost svijeta, posebice u personalnoj domeni. Još su neke indikacije iz naših istraživanja da u relaciji VUNS-a s pozitivnim indikatorima prilagodbe posreduje, zapravo, njegova relacija s vjerovanjem u pravednost svijeta, dok u relaciji potonjeg vjerovanja s negativnim indikatorima prilagodbe posreduje VUNS. Na primjer, u drugoj primjeni u skupini studenata utvrđeno je da, za razliku od VUPS-a, VUNS značajno, ali nisko negativno korelira s procjenama **kvalitete življenja**, mjerene kriterijskim česticama na istoimenoj skali (Krizmanić i Kolesarić, 1992, v. detaljnije kod Ćubela, 2001). Isti je obrazac za ova dva vjerovanja utvrđen i u istraživanju sa skupinom odraslih (primjena X.), u kojem je kao mjera **životnog zadovoljstva** korištena adaptirana verzija Dienerove skale (Penezić, 2002). Napokon, u istraživanju učinaka zlostavljanja na radnom mjestu, utvrđeno je da VUNS pozitivno korelira s **depresivnošću** i kod žrtava i u kontrolnoj skupini te da je jedini značajan prediktor depresivnosti u skupu prediktora povezanih s pravdom (Ćubela Adorić i Kvartuč, 2007).

Na koncu, u prilog konceptualnom razlikovanju VUNS-a od drugih vjerovanja o pravednosti svijeta govori i podatak da, za razliku od potonjih vjerovanja, u istraživanju sa skupinama studenata iz Zadra i Mostara (primjena VII.), Skala VUNS uglavnom ne korelira s mjerama kolektivne krivnje (v. detaljnije kod Ćubela Adorić, 2008). Slično tome, u jednom drugom istraživanju sa studentima (primjena III.) nisu dobivene značajne korelacije Skale VUNS s mjerama **religioznosti** (procjena vlastite religioznosti, Francisova skala stava prema kršćanstvu i Skala zrelosti religioznosti; v. detaljnije o ovim mjerama u svesku 2 *Zbirke*, Ćubela Adorić, 2004). Ovakav obrazac u skladu je s rezultatima koje su, za neke druge mjere religioznosti i VUNS-a, dobili Dalbert i suradnici (2001). U istom je istraživanju s našim studentima dobivena, međutim, negativna korelacija VUNS-a s rezultatima na jednoj skali **generalne sklonosti opraštanju**, koja je bila razvijena za potrebe datog istraživanja ($-,30, p < ,01$), što potvrđuje raniji zaključak da VUNS implicira i negativnu orijentaciju u interpersonalnim odnosima.

Zaključno se može reći da rezultati dosadašnjih primjena Skale VUNS potvrđuju opravdanost konceptualnog razlikovanja ovoga vjerovanja od vjerovanja u pravednost svijeta i upotrebljivost ove skale za ispitivanje individualnih razlika u vjerovanju u nepravednost svijeta počev od rane srednjoškolske dobi.

Tablica 1. Deskriptivni parametri Skale VUNS u dosadašnjim primjenama na uzorcima iz različitih segmenata populacije mladih i odraslih

uzorak	N	M	min	max	SD	asimetričnost*	spljoštenost*	K-S d	W	α
STUDENTI										
Primjena I.	70	3,0	1,5	4,7	0,772	0,29 (0,291)	-0,54 (0,574)	0,08 (p>,20)	,97 (p=,25)	,83
Primjena II.	127	3,1	1,3	4,9	0,858	-0,04 (0,215)	-0,85 (0,428)	0,08 (p>,20)	,98 (p=,05)	,81
Primjena III.	118	3,1	1,6	5,1	0,749	0,30 (0,223)	-0,12 (0,442)	0,09 (p>,20)	0,98 (p=,17)	,78
Primjena IV.	95	3,1	1,1	5,2	0,879	0,02 (0,247)	-0,18 (0,490)	0,06 (p>,20)	0,99 (p=,61)	,86
	(Zadar)									
	76	3,2	1,3	5,7	0,947	0,24 (0,276)	-0,21 (0,544)	0,07 (p>,20)	0,98 (p=,47)	,85
Primjena V.	147	3,3	1,0	5,4	0,778	-0,05 (0,200)	0,01 (0,397)	0,05 (p>,20)	0,99 (p=,97)	,82
Primjena VI.	155	3,6	1,3	5,7	0,796	-0,02 (0,195)	0,28 (0,387)	,04 (p>,20)	0,99 (p=,61)	,82
Primjena VII.	178	3,2	1,3	5,5	0,829	0,22 (0,182)	-0,01 (0,362)	0,04 (p>,20)	0,99 (p=,34)	,87
	(Zadar)									
	147	3,5	1,6	5,6	0,844	0,05 (0,200)	-0,11 (0,397)	0,06 (p>,20)	0,98 (p=,30)	,80
	(Mostar)									
OSTALI UZORCI										
Primjena VIII.	111	3,3	1,3	5,2	0,812	-0,13 (0,228)	-0,12 (0,453)	0,06 (p>,20)	0,99 (p=,73)	,83
Srednjoškolci										
Primjena IX.	54	4,4	2,0	6,0	0,883	-0,55 (0,324)	0,45 (0,638)	0,08 (p>,20)	0,97 (p=,17)	,87
Odrasli (žrtve mobbinga i kontrolna skupina)	54	3,5	1,5	5,8	0,888	-0,03 (0,325)	0,02 (0,638)	0,07 (p>,20)	0,99 (p=,93)	,90
Primjena X.	217	3,4	1,0	6,0	1,031	0,02 (0,166)	-0,24 (0,330)	0,07 (p>,20)	0,99 (p=,25)	,90
Odrasli										

Legenda:

Primjena I.: studenti Filozofskog fakulteta u Zadru (Čubela i Ivanov, 2000); **Primjena II.:** studenti Filozofskog fakulteta u Zadru (Čubela, 2000, *neobjavljeni podaci*); **Primjena III.:** studenti Filozofskog fakulteta u Zadru (Čubela Adorić, 2004); **Primjena IV.:** studenti sveučilišta u Zadru i Sarajevu (Čubela Adorić, 2005); **Primjena V.:** studenti Sveučilišta u Zadru (Čubela Adorić i Jurkin, 2006, *neobjavljeni podaci*); **Primjena VI.:** studenti Sveučilišta u Zadru (Čubela Adorić i Tucak, 2007); **Primjena VII.:** studenti sveučilišta u Zadru i Mostaru (Čubela Adorić, 2008; Čubela Adorić i Jurkin, 2008); **Primjena VIII.:** učenici I. – IV. razreda srednje škole (Čubela Adorić, 2011); **Primjena IX.:** članovi Udruge za pomoć žrtvama mobbinga i kontrolna skupina zaposlenih (Čubela Adorić i Kvartuč, 2007); **Primjena X.:** dobno heterogena skupina odraslih iz različitih dijelova RH (Čubela Adorić, Tucak Junaković i Sulić, 2008; Sulić, Čubela Adorić i Tucak Junaković, 2008).

* - u zagradama su vrijednosti pripadajuće standardne pogreške; **K-S d** – Kolmogorov-Smirnovljevi d indeks; **W** – Shapiro-Wilk W indeks; **α** – Cronbachov alpha koeficijent.

Tablica 2. Korelacije Skale VUNS s mjerama drugih konstrukata povezanih s pravdom

uzorak	Generalno VUPS	Personalno VUPS	Centralnost pravde	Ostali konstrukti
STUDENTI				
Primjena I.	-,61**	-,51**	-,09	
Primjena II.	-,36**	-,35**	,06	
Primjena III.	-,25**	-,37**	,06	
Primjena IV.:	-,46**	-,38**	,02	
Zadar				
Sarajevo	,08	-,22*	,15	
Primjena V.	-,31**	-,40**	,15	
Primjena VI.	-,23**	-,33**	,07	<i>Osjetljivost na nepravdu</i> (skala SON) iz perspektive: <i>promatrača</i> r = ,02; <i>žrtve</i> : r = ,10; <i>profitera</i> : r = ,09
Primjena VII.	-,25**	-,41**	,18*	<i>Osjetljivost na nepravdu</i> (skala SON) iz perspektive: <i>promatrača</i> r = ,17*; <i>žrtve</i> : r = ,21**; <i>profitera</i> : r = -,01 Vjerovanje u <i>ultimativnu pravednost</i> r = -,07; Vjerovanje u <i>imanentnu pravednost</i> r = ,20**
Zadar				
Mostar	-,26**	-,19*	,24**	<i>Osjetljivost na nepravdu</i> (skala SON) iz perspektive: <i>promatrača</i> r = ,08; <i>žrtve</i> : r = ,04; <i>profitera</i> : r = -,10 Vjerovanje u <i>ultimativnu pravednost</i> r = -,04; Vjerovanje u <i>imanentnu pravednost</i> r = ,13
OSTALI UZORCI				
Primjena VIII	-,30**	-,29**	,12	
Primjena IX.				
Žrtve mob.	-,04	-,23	,24	
Kont.skupina	-,27*	-,62**	,10	
Primjena X.	-,35**	-,40**	,17*	<i>Osjetljivost na nepravdu</i> (skala SON) iz perspektive: <i>promatrača</i> r = ,12; <i>žrtve</i> : r = ,20**; <i>profitera</i> : r = -,03 <i>Strategije suočavanja s nepravdom</i> (skala CIS, Ćubela Adorić, 2007; navedene su samo značajne korelacije): <i>traženje socijalne potpore</i> : r = -,15*; <i>socijalno povlačenje</i> : r = ,18**; <i>suzdržavanje od aktivnog suočavanja</i> : r = ,29**; <i>toleriranje nepravde</i> : r = ,22**; <i>distrakcija</i> : r = ,21** <i>Stavovi prema pravednosti društva</i> (skala ASIS, Ćubela Adorić, 2008): <i>korumpiranost društva</i> : r = ,41**; <i>društvo jednakih šansi</i> : r = -,14*; <i>ignoriranje prava i zasluga</i> : r = ,25**

** - $p < ,01$; * - $p < ,05$

4. Literatura

- Crandall, C. S., Cohen, C. (1994). The Personality of Stigmatizer: Cultural World View, Conventionalism and Self-Esteem. *Journal of Research in Personality*, 28, 461-480.
- Ćubela, V. (2001). Vjerovanje zaposlenih i nezaposlenih u pravedan svijet: Provjera nekih postavki o individualnim razlikama. *Disertacija*. Sveučilište u Zagrebu.
- Ćubela, V. (2002). Skale vjerovanja u pravedan svijet. U: K. Lacković-Grgin, A. Proroković, V. Ćubela i Z. Penezić (ur.). *Zbirka psihologijskih skala i upitnika, Sv. 1* (str. 12-14). Zadar: Filozofski fakultet u Zadru.
- Ćubela Adorić, V. (2004). Belief in a Just World and Young Adults' Ways of Coping with Unemployment and the Job Search. U: C. Dalbert i H. Sallay (ur.), *The Justice Motive in Adolescence and Young Adulthood* (str. 189-214). London: Routledge.
- Ćubela Adorić, V. (2005). Belief in a Just World and Responses to Injustice in Various Domains. Priopćenje na skupu *7th Alps-Adria Conference in Psychology*, Zadar.
- Ćubela Adorić, V. (2008). Justice Beliefs and Collective Guilt among the Students from Croatia and Bosnia & Herzegovina. Priopćenje na skupu *31st Annual Scientific Meeting of the International Society of Political Psychology*, Pariz, Francuska.
- Ćubela Adorić, V. (2011). Justice Related Beliefs and Coping Efficacy: A Test of the Adaptive Functioning of the Belief in a Just World. U: D. Miljković i M. Rijavec (ur.). *Positive Psychology in Education* (str. 25-44). Zagreb: Faculty of Teacher Education.
- Ćubela, V., Ivanov, L. (2000). Vjerovanja u (ne)pravedan svijet i centralnost pravde: Relacije s osjećajem koherentnosti i generaliziranim očekivanjima u pogledu budućnosti. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 39(16), 33-51.
- Ćubela Adorić V., Jurkin, M. (2008). Skala osjetljivosti na nepravdu. U: Z. Penezić, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i I. Tucak Junaković (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika IV* (str. 9-23). Sveučilište u Zadru
- Ćubela Adorić V., Jurkin, M. (2010). Skala imanentne i ultimativne pravde. U: I. Tucak Junaković, V. Ćubela Adorić, A. Proroković i Z. Penezić (ur.), *Zbirka psihologijskih skala i upitnika V* (str. 23-30). Sveučilište u Zadru
- Ćubela Adorić, V., Kvartuć, T. (2007). Effects of Mobbing on Justice Beliefs and Adjustment. *European Psychologist*, 12 (4), 261-271.
- Ćubela Adorić, V., Tucak, I. (2007). Reliability and Discriminant Validity of the Justice Sensitivity Scales in Croatian Students. Priopćenje na skupu *XIII. European Conference on Developmental Psychology*, Jena, Njemačka.
- Ćubela Adorić, V., Tucak Junaković, I., Sulić, P. (2008). Strategies of Coping with Injustice and Justice Related Beliefs. Priopćenje na skupu *8th Alps-Adria Psychology Conference*, Ljubljana, Slovenija.
- Dalbert, C., Lipkus, I. M., Katona-Sallay, H., Goch, I. (2001). A Just and an Unjust World: Structure and Validity of Different World Beliefs. *Personality and Individual Differences*, 30, 561-577.
- Furnham, A. (2003). Belief in a Just World: Research Progress over the Past Decade. *Personality and Individual Differences*, 34, 795-817.
- Furnham, A., Proctor, E. (1989). Belief in a Just World: Review and Critique of the Individual Difference Literature. *British Journal of Social Psychology*, 28, 365-384.
- Lerner, M. J. (1980). *The Belief in a Just World: A Fundamental Delusion*. New York: Plenum Press.
- Lerner, M. J., Simmons, C. (1966). The Observer's Reaction to the „Innocent Victim“: Compassion or Rejection? *Journal of Personality and Social Psychology*, 4, 203-210.
- Maes, J. (1998). Eight Stages in the Development of Research on the Construct of Belief in a Just World? U: L. Montada i M. J. Lerner (ur.), *Responses to Victimizations and Belief in a Just World* (str. 163-186). New York: Plenum Press.
- Otto, K., Boos, A., Dalbert, C., Schöps, D., Hoyer, J. (2006). Posttraumatic Symptoms, Depression, and Anxiety of Flood Victims: The Impact of the Belief in a Just World. *Personality and Individual Differences*, 40, 1075-1084.

- Rubin, Z., Peplau, L.A. (1975). Who Beliefs in a Just World? *Journal of Social Issues*, 31(3), 65-89.
- Schmitt, M., Gollwitzer, M., Maes, J., Arbach, D. (2005). Justice Sensitivity: Assessment and Location in the Personality Space. *European Journal of Psychological Assessment*, 21, 202-211.
- Sulić, P., Čubela Adorić, V., Tucak Junaković, I. (2008). How Do We Care about Justice: Relationships among Various Justice Related Beliefs in Croatian Adults. Priopćenje na skupu *8th Alps-Adria Psychology Conference*, Ljubljana, Slovenija.

Dolje navedene tvrdnje izražavaju neka vjerovanja o svijetu u kojem živimo. S nekima se možda u potpunosti slažete, neke možda izriču upravo suprotno od onog što Vi vjerujete, dok neke vjerojatno samo donekle odgovaraju ili ne odgovaraju Vašem mišljenju. Pročitajte pažljivo svaku tvrdnju i procijenite u kojem se stupnju Vi slažete ili ne slažete s onim što ona izriče.

Procjene ćete davati tako da na skali od šest stupnjeva uz svaku tvrdnju zaokružite *jedan* broj koji najbolje odgovara Vašem mišljenju. Odgovarajte u skladu sa svojim mišljenjem jer točnih i netočnih odgovora ovdje, naravno, nema. Pazite da ne preskočite nijednu tvrdnju!

Brojevi na skali imaju sljedeća značenja:

1	2	3	4	5	6
izrazito se NE slažem	uglavnom se NE slažem	donekle se NE slažem	donekle se slažem	uglavnom se slažem	izrazito se slažem

1.	Čovjek koji je pošten i dosljedan svojim načelima rijetko uspijeva u životu.	1	2	3	4	5	6
2.	Život me naučio da se trud i poštenje ne isplate.	1	2	3	4	5	6
3.	Mislim da se ljudi uglavnom ne obaziru na pravednost kad odlučuju ili prosuđuju o drugima.	1	2	3	4	5	6
4.	Moje mi iskustvo govori da nema pravde.	1	2	3	4	5	6
5.	Ljudi koji se ponašaju fer prema drugima obično izvuku deblji kraj.	1	2	3	4	5	6
6.	Dobra djela obično bivaju nezapažena i nenagrađena.	1	2	3	4	5	6
7.	U životu najviše stradaju poštenu ljudi.	1	2	3	4	5	6
8.	Nepravde su svakodnevice u mojem životu.	1	2	3	4	5	6
9.	U životu najbolje prolaze oni koji to zapravo nisu zaslužili.	1	2	3	4	5	6
10.	Pošten čovjek je nesposoban čovjek.	1	2	3	4	5	6

Upitnik ispitnih emocija

Adaptirale: **Irena Burić i Izabela Sorić**

Priredila: **Irena Burić**

1. Teorijska osnova

Istraživanja Pekruna, Goetza, Titza i Perryja (2002) pokazuju da učenici i studenti doživljavaju mnoštvo različitih diskretnih emocija za vrijeme učenja, na nastavi i u ispitnim situacijama. Učeničke emocije doživljene u obrazovnim okruženjima utječu na učenje, motivaciju, poučavanje, postignuće i zdravlje (Pekrun i Schutz, 2007). Unatoč tome, uz izuzetak ispitne anksioznosti, istraživanja kao i razvoj mjernih instrumenta kojim bi se zahvatilo čitavo bogatstvo učeničkoga emocionalnog doživljavanja, bilo je donedavno u velikoj mjeri zapostavljeno. Budući da su pisanje testova i polaganje ispita neodvojivi dijelovi života učenika i studenata, te na rastuću upotrebu standardiziranih testova postignuća u obrazovanju, kao što je i nedavno uvođenje državne mature u Hrvatskoj, emocije doživljene u ispitnim situacijama čine nezaobilazno područje istraživanja. Stoga je nužno razvijati teorijski utemeljene, pouzdane i valjane mjerne instrumente koji će omogućiti analiziranje izvora i učinaka kvalitativno različitih emocionalnih iskustava. Upitnik ispitnih emocija (Test Emotion Questionnaire – TEQ; Pekrun, Goetz, Perry, Kramer, Hochstadt i Molfenter, 2004; Pekrun, Goetz i Perry, 2005), razvijen je u okviru teorije kontrole i vrijednosti emocija postignuća (Pekrun, 2006; Pekrun, Frenzel, Goetz i Perry, 2007), trenutno najutjecajnijeg konceptualnog okvira za analiziranje prirode pojavnosti učeničkih emocija te njihovih antecedenata i posljedica na učenje i postignuće. Predstavlja multidimenzionalni mjerni instrument temeljen na samoprocjenama, a namijenjen je ispitivanju emocija koje učenici i studenti doživljavaju prilikom pisanja testova i polaganja ispita. Objavljen je i kao dio šireg Upitnika emocija postignuća (AEQ – Achievement Emotions Questionnaire, Pekrun i sur., 2005) koji, osim ispitnih emocija, ispituje emocionalna iskustva koje učenici doživljavaju prilikom učenja te na nastavi. Konstrukcija upitnika bazirana je na racionalno-empirijskoj strategiji: autori su najprije razvili teorijske modele kojima su opisali strukturu ispitnih emocija, njihove antecedente i posljedice, a potom su u seriji kvalitativnih i kvantitativnih istraživanja kreirali, analizirali i revidirali čestice obuhvaćene upitnikom.

Teorija kontrole i vrijednosti, u skladu sa suvremenim komponentnim procesnim modelima emocija, učeničke emocije promatra kao sustav međusobno povezanih psiholoških procesa koji uključuje afektivne, kognitivne, fiziološke i motivacijske komponente (Scherer, 2009). Primjerice, emociju anksioznosti karakteriziraju osjećaji nelagode (afektivna komponenta), brige (kognitivna komponenta), želje za bijegom iz situacije (motivacijska komponenta) te periferna aktivacija (fiziološka komponenta). Ovakvo gledište emocija nadograđuje vodeće koncepcije ispitne anksioznosti jer osim afektivnih, fizioloških i kognitivnih komponenti, obuhvaća još i motivacijsku komponentu koja je naročito značajna prilikom razmatranja učinaka učeničkih emocija na ishode kao što su učenje i postignuće.

Nadalje, teorija kontrole i vrijednosti postulira trodimenzionalnu taksonomiju emocija doživljenih u obrazovnim okruženjima. Tako se ispitne emocije razlikuju od emocija doživljenih na nastavi ili prilikom učenja (dimenzija fokusa), pozitivne emocije od negativnih (dimenzija valencije), te aktivirajuće emocije od deaktivirajućih (dimenzija aktivacije). Primjerice, ispitna anksioznost može se shvatiti kao negativna i aktivirajuća emocija, za razliku od pozitivne, ali deaktivirajuće emocije olakšanja nakon završenog ispita. Važno je naglasiti da su dimenzije aktivacije i valencije ključne za razmatranje učinaka emocija na učenje, postignuće, razvoj ličnosti i zdravlje. Naposljetku, učeničke emocije mogu se definirati kao trenutno iskustvo u specifičnoj

situaciji i vremenskoj točki (*emocije kao stanje*) te kao ponavljajuća iskustva koja učenik tipično doživljava u određenim situacijama (*emocije kao crte*). Primjerice, ispitna anksioznost može se ispitivati kao crta, odnosno kao uobičajen način doživljavanja učenika u ispitnim situacijama, ili kao trenutno emocionalno stanje prije, tijekom i nakon pisanja određenog testa (Pekrun i sur., 2005).

Kao što je već spomenuto, učeničke emocije javljaju se u različitim školskim situacijama i mogu se svrstati u dvije široke relevantne kategorije važne za obrazovni kontekst – emocije koje učenici doživljavaju prilikom učenja i na nastavi (tj. emocije povezane sa sudjelovanjem u *aktivnostima* postignuća) te emocije koje učenici doživljavaju u ispitnim situacijama (tj. emocije povezane s *ishodima* postignuća). Tako se kvalitativno ista kategorija emocionalnog iskustva može značajno razlikovati s obzirom na situaciju u kojoj se javlja. Na primjer, uživanje u nekom predavanju može se bitno razlikovati od uživanja u izazovu pisanja testa i demonstriranja vlastitog znanja. Štoviše, doživljena radost zbog izazova polaganja ispita može biti različita ovisno o predmetu iz kojeg učenik polaže ispit. Naime emocije postignuća specifične su s obzirom na područje. Kako su konstrukti kognitivnih procjena (npr. kauzalne atribucije, samoeфикаsnost, samopoimanje, subjektivno vrednovanje zadatka i ciljne orijentacije) koje prethode emocionalnim doživljajima specifične s obzirom na nastavno područje, i s njima povezane emocije bit će takve (Goetz, Frenzel, Hall i Pekrun, 2008). Stoga je učeničke emocije doživljene u ispitnim situacijama uputno mjeriti u relaciji sa specifičnim nastavnim predmetom.

2. Opis upitnika

Upitnik ispitnih emocija (Test Emotion Questionnaire – TEQ; Pekrun i sur., 2004; Pekrun i sur., 2005) namijenjen je ispitivanju niza diskretnih emocionalnih iskustava doživljenih u ispitnim situacijama učenika srednje škole te studenata. Sastoji se od osam skala od kojih svaka mjeri po jednu diskretnu ispitnu emociju – *Radost* (n = 10), *Nada* (n = 8), *Ponos* (n = 10), *Olakšanje* (n = 6), *Ljutnja* (n = 10), *Sram* (n = 10), *Anksioznost* (n = 12) i *Beznade* (n = 11). U skladu s komponentnim procesnim modelima emocija, čestice pojedinih skala mjere afektivne, kognitivne, fiziološke i motivacijske komponente emocija. Sadržajno, one se odnose na emocionalna iskustva koja učenici mogu doživjeti u bilo kojoj fazi polaganja ispita ili pisanja testa (prije, za vrijeme i nakon polaganja ispita i povratne informacije o uspjehu), pa je ukupni rezultat postignut na pojedinoj skali formiran kao kompozit iz sve tri faze. Dakle, upitnik sadrži 77 čestica (25 čestica se odnosi na fazu prije testa, 27 na fazu tijekom testa i 25 na fazu nakon testa) raspodijeljenih na osam skala. Pri tome je, ovisno o emociji, prisutna nejednaka brojčana zastupljenost čestica ovisno o fazi polaganja ispita (npr. skala Radosti sadrži čestice koje sadržajno pripadaju fazama prije, za vrijeme i nakon polaganja ispita, dok se čestice skale Olakšanja u potpunosti odnose na fazu nakon polaganja ispita). Sudionici procjenjuju slaganje sa svakom tvrdnjom na skali Likertova tipa (od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem). Ukupan rezultat na pojedinim skalama predstavlja jednostavnu aditivnu linearnu kombinaciju odgovora na svim česticama (bez obzira na fazu polaganja ispita) podijeljenu brojem čestica. Veći ukupni rezultat na skali znači veći doživljeni intenzitet pojedine emocije. Ovisno o uputi, upitnikom se mogu ispitivati emocije kao stanje (kako se učenici osjećaju prije, za vrijeme i nakon polaganja određenog ispita i povratne informacije o uspjehu) ili emocije kao crte (kako se učenici *tipično* osjećaju prije, za vrijeme i nakon polaganja ispita i povratne informacije o uspjehu).

3. Psihometrijske osobine

Upitnik ispitnih emocija adaptiran je na uzorku gimnazijskih učenika prosječne dobi od 16 godina (N = 365). Kako je doživljavanje učeničkih emocija specifično za područje (odnosno vrsta i intenzitet emocija koje učenici doživljavaju za vrijeme polaganja ispita razlikuje se s obzirom na školski predmet iz kojeg pišu test), uputom je naglašeno da učenici procijene svoja *tipična*

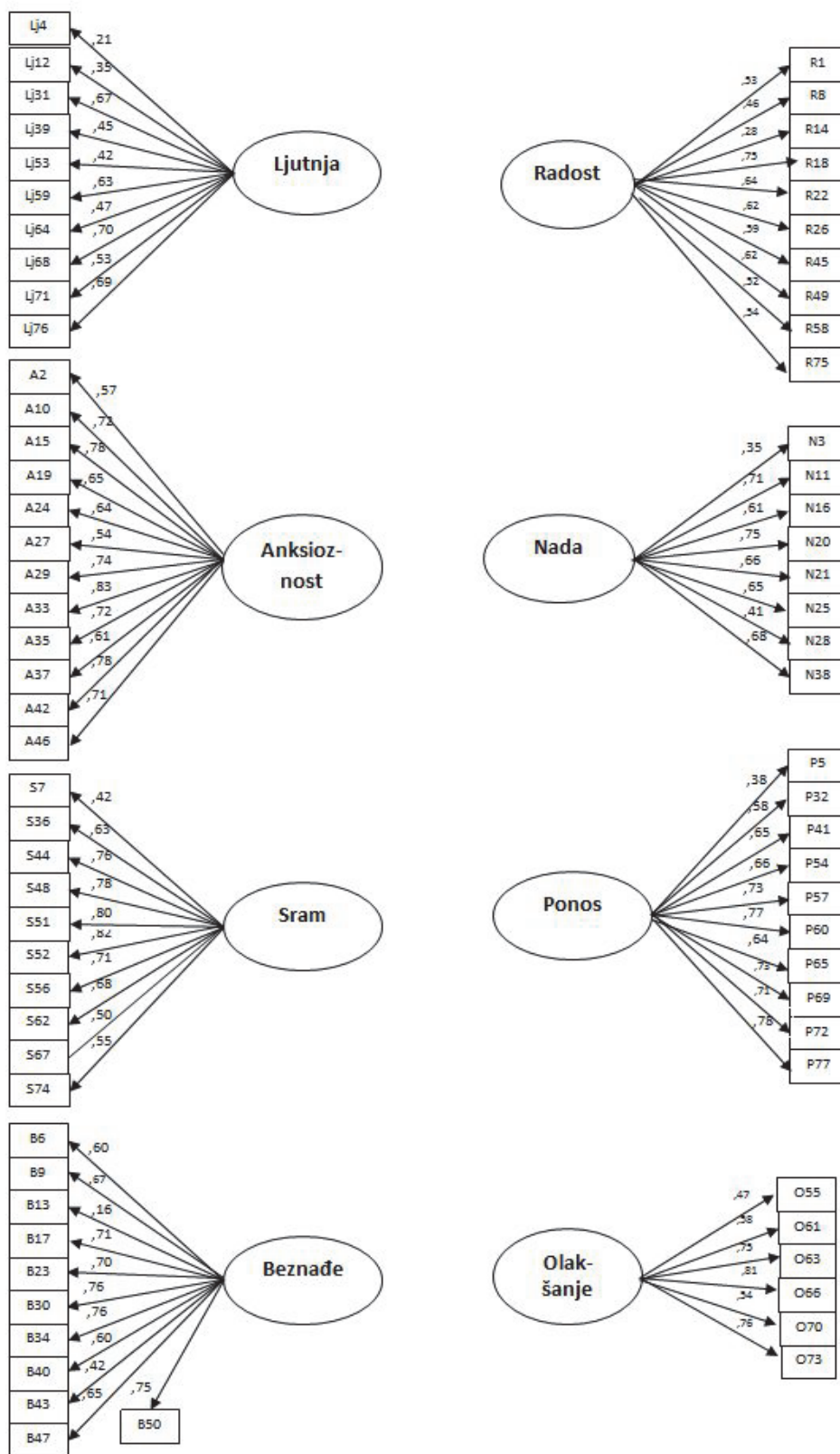
emocionalna iskustva kada pišu test ili polažu ispit iz matematike. Dakle, ispitne emocije ispitane su kao crte za nastavni predmet matematiku.

3.1. Konfirmatorna faktorska analiza i analiza pouzdanosti

Kako bi se provjerila latentna struktura Upitnika ispitnih emocija, provedena je konfirmatorna faktorska analiza s pomoću programa Mplus 5.21 (Muthen i Muthen, 2009). Latentne varijable u modelu predstavljale su pojedinačne ispitne emocije, a čestice pripadajućih skala njihove indikatore. Specifikacijom modela dopušteno je kovariranje latentnih varijabli, dok su križna zasićenja te korelacije reziduala među pojedinim česticama fiksirane na nulu. Procjene parametara izvršene su uz pomoć algoritma maksimalne vjerojatnosti. Podaci koji su nedostajali zamijenjeni su vrijednostima koje su procijenjene uz pomoć FIML (engl. full information maximum likelihood) algoritma, koji se ujedno smatra metodom izbora za tu svrhu (Brown, 2006). Matrica sa sirovim podacima služila je kao ulazna matrica. Kao pokazatelji slaganja modela s podacima izračunati su: hi-kvadrat test; omjer hi-kvadrata i broja stupnjeva slobode; CFI (*comparative fit index*); TLI (*Tucker-Lewis index*); RMSEA (*root mean square error approximation*) i SRMR (*standardized root mean square*). Vrijednosti CFI i TLI jednake ili veće od ,90 (Marsh, Balla & McDonald, 1988), SRMR i RMSEA vrijednosti koje se kreću u rasponu od ,05 do ,10 (Brown i Cudeck, 1993) te omjer hi-kvadrata i broja stupnjeva slobode manji od 3, upućuju na dobro pristajanje modela s podacima.

Rezultati konfirmatorne faktorske analize pokazuju djelomično slaganje pretpostavljenog modela s podacima $\chi^2 = 6038,13$, $p < ,00$, $df = 2599$, $\chi^2/df = 2,32$, CFI = ,76, TLI = ,75, RMSEA = ,06 (,059 – ,063), SRMR = ,09. Vrijednosti RMSEA i SRMR kreću se u prihvatljivom rasponu od ,05 do ,10, a omjer hi-kvadrata i broja stupnjeva slobode manji je od 3. No inkrementalni indeksi slaganja (CFI i TLI) nalaze se znatno ispod prihvatljive granice od ,90. Inspekcijom u predložene modifikacijske indekse utvrđeno je da bi trebalo osloboditi velik broj parametara, u vidu križnih zasićenja ili korelacija reziduala pojedinih čestica, da bi došlo do porasta vrijednosti inkrementalnih indeksa slaganja što bi rezultiralo kompleksnijim modelom i otežanom interpretacijom. Osim toga većina predloženih modifikacijskih indeksa bila je slične i relativno niske veličine, što je dodatno otežavalo njihovu selekciju. Stoga je odlučeno da se ne provede modifikacija modela. Naime važno je naglasiti da su konvencionalni kriteriji pristajanja modela podacima često odviše restriktivni kada je riječ o konfirmatornoj faktorskoj analizi mjernog instrumenta koji sadrži veći broj faktora (5 do 10) predstavljenih dovoljno velikim brojem čestica (najmanje 5 do 10 po skali), čak i kada je riječ o dobrim mjerama (Marsh, Hau i Wen, 2004). Pretpostavci da Upitnik ispitnih emocija u cjelini predstavlja kvalitetan mjerni instrument, govore i faktorska zasićenja pojedinih indikatora pripadajućim latentnim konstruktima, koja su bez iznimke bila statistički značajna ($p < ,01$). Većina njihovih standardiziranih vrijednosti bila je znatno veća od prihvatljivih ,30, uz izuzetak treće čestice skale Radosti, prve čestice skale Ljutnje i treće čestice skale Beznađa, što u velikoj mjeri potvrđuje formalnu valjanost čestica pojedinih skala u upitniku. Štoviše, proporcije objašnjene varijance pojedinih indikatora pretpostavljenim latentnim konstruktom znatno su veće od zadovoljavajućih ($> ,25$) za veliku većinu čestica (Brown, 2006). Rezultati konfirmatorne faktorske analize prikazani su na Slici 1. i u Tablici 1.

Nadalje, pouzdanosti pojedinih skala tipa unutarnje konzistencije (Cronbachov α) na hrvatskom uzorku učenika srednje škole prilično su visoke i kreću se od $\alpha = 0,80$ za skalu Ljutnje do $\alpha = 0,92$ za skalu Anksioznosti. Vrijednosti ostalih koeficijenata su: $\alpha = 0,82$ (Radost), $\alpha = 0,89$ (Ponos), $\alpha = 0,82$ (Nada), $\alpha = 0,82$ (Olakšanje) $\alpha = 0,88$ (Beznađe) i $\alpha = 0,89$ (Sram). Korigirani koeficijenti korelacije pojedinačnih čestica s ukupnim rezultatom za većinu čestica znatno su prelazili vrijednost od ,30, uz izuzetak treće čestice skale Radosti, prve čestice skale Ljutnje i treće čestice skale Beznađa.

Slika 1. Rezultati konfirmatorne faktorske analize Upitnika ispitnih emocija

3.2. Osnovni deskriptivni parametri

Tablica 1. Deskriptivni parametri pojedinih skala Upitnika ispitnih emocija (N = 365)

Skala	n	M	SD	K-S z	p	asimetričnost	Stand. pogreška	spljoštenost	Stand. pogreška	α
Radost	10	2,60	,73	0,846	,47	,116	0,13	-,215	,26	,82
Nada	8	3,20	,75	1,470	,03	-,372	0,13	-,161	,26	,82
Ponos	10	3,05	,84	1,199	,11	-,283	0,13	-,210	,26	,89
Olakšanje	6	3,24	,95	1,474	,03	-,384	0,13	-,349	,26	,82
Ljutnja	10	2,83	,79	0,794	,55	,120	0,13	-,428	,26	,80
Anksioznost	12	3,09	,98	0,980	,29	-,017	0,13	-,753	,26	,92
Sram	10	2,12	,87	2,168	,00	,841	0,13	,188	,26	,89
Beznađe	11	2,49	,85	0,996	,27	,345	0,13	-,363	,26	,88

Legenda: n – broj čestica, M – aritmetička sredina, SD – standardna devijacija, K-S z – z vrijednost Kolmogorov-Smirnovljeva testa, p – razina značajnosti z vrijednosti, α – koeficijent pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije (Cronbach)

Uzevši u obzir da je mogući raspon ukupnih rezultata na svim skalama od 1 do 5, može se uočiti da je intenzitet pozitivnih emocija općenito veći od intenziteta negativnih emocija. Kolmogorov-Smirnovljevim testom utvrđeno je da distribucije rezultata statistički značajno odstupaju od normalne jedino na skalama Nade, Olakšanja i Srama ($p < ,05$). Pri tome rezultati na skalama Nade i Olakšanja pokazuju tendenciju grupiranja oko viših vrijednosti, tj. na negativno asimetričnu i donekle spljoštenu distribuciju, dok se rezultati na skali Srama pretežno grupiraju oko nižih vrijednosti (pozitivno asimetrična i leptokurtična distribucija). S obzirom na to da se pripadajuće vrijednosti asimetričnosti i spljoštenosti ne razlikuju mnogo od nulte (očekivana vrijednost kad je distribucija rezultata normalna) te su u okvirima prihvatljivih (asimetričnost < 1 , spljoštenost < 3), može se zaključiti da su pojedine skale Upitnika ispitnih emocija dovoljno diskriminativne.

3.3. Valjanost

Tablica 2. Rezultati konfirmatorne faktorske analize – Pearsonovi koeficijenti korelacije među latentnim varijablama

	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Radost	-							
2. Nada	,85**	-						
3. Ponos	,85**	,77**	-					
4. Olakšanje	,33**	,30**	,60**	-				
5. Ljutnja	-,32**	-,40**	-,24**	,03	-			
6. Anksioznost	-,22**	-,29**	-,10	,25**	,72**	-		
7. Sram	-,21**	-,38**	-,32**	-,08	,73**	,63**	-	
8. Bespomoćnost	-,52**	-,65**	-,47**	-,11	,80**	,78**	,78**	-

** $p < ,01$

Što se tiče internalne konstruktne valjanosti, bivarijantne korelacije između pojedinih skala pokazuju umjereno visoku međusobnu povezanost pozitivnih, odnosno negativnih emocija (Tablica 2.). Vrijednosti bivarijantnih korelacija između Radosti, Nade i Ponosa u skupini pozitivnih ispitnih emocija, te Ljutnje, Anksioznosti, Srama i Bespomoćnosti u skupini negativnih ispitnih emocija, su pozitivne i umjereno visoke, što upućuje na njihovo nešto slabije međusobno razlikovanje. Ovakvi rezultati nisu iznenađujući kad se emocije mjere kao crte (Watson i Clark, 1992), što se može pripisati dijeljenju emocionalnih sadržaja te sličnosti kognicija koje prethode emocijama. Nadalje, utvrđene povezanosti između skala koje mjere pozitivne emocije sa skalama koje mjere negativne emocije su negativne te niske do umjerene veličine ili čak nulte u slučaju korelacije Olakšanja s Ljutnjom, Sramom i Beznađem. Niske negativne ili nulte povezanosti pozitivnih i negativnih emocija upućuju na zaključak da ove dvije skupine emocija odražavaju više od jedne dimenzije pozitivnih nasuprot negativnim afektivnim stanjima u ispitnim situacijama. I na kraju, veći broj istraživanja pokazao je da pojedine skale Upitnika ispitnih emocija koreliraju s varijablama učeničke motivacije, samoregulacije učenja i postignuća u skladu s teorijskim pretpostavkama (Pekrun i sur., 2004; Pekrun i sur., 2011; Burić, 2010), što potvrđuje njihovu vanjsku valjanost.

Može se utvrditi da su pojedine skale Upitnika ispitnih emocija pouzdane i valjane – reprezentiraju različite ispitne emocije i komponente unutar njih te su u značajnim korelacijama s varijablama ličnosti, učenja, akademskog postignuća i percipiranih zdravstvenih problema, što potvrđuju i brojna istraživanja provedena u okviru teorije kontrole i vrijednosti (Pekrun i sur., 2004; Kleine, Goetz, Pekrun i Hall, 2005; Pekrun, Goetz, Frenzel, Barchfeld i Perry, 2011).

Literatura

- Brown, M. W., Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. U: K.A. Bollen i J.S. Long (Ur.) *Testing structural equation models* (str. 36-62). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: The Guilford Press.
- Burić, I. (2010). Provjera Pekrunove teorije kontrole i vrijednosti. *Doktorski rad*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Goetz, T., Frenzel, A. C., Hall, N. C., Pekrun, R. (2008). Antecedents of academic emotions: Testing the internal/external frame of reference model for academic enjoyment. *Contemporary Educational Psychology, 33*, 9-33.
- Kleine, M., Goetz, T., Pekrun, R. & Hall, N. (2005): The structure of students' emotions experienced during a mathematical achievement test. *International Reviews on Mathematical Education, 37*, 221-225.
- Marsh, H. W., Balla, J. R., McDonald, R. P. (1988). Goodness-of-fit indexes in confirmatory factor analysis: The effect of sample size. *Psychological Bulletin, 103*, 391-410.
- Marsh, H. W., Hau, K., Wen, Z. (2004). In search of golden rules: Comment on hypothesis-testing approaches to setting cutoff values for fit indexes and dangers in overgeneralization Hu and Bentler's (1999) findings. *Structural Equation Modeling, 11*, 320-341.
- Muthen, L. K., Muthen, B. O. (2009). *Mplus User's Guide*, Fifth Edition. Los Angeles, CA: Muthen&Muthen.
- Pekrun, R., Frenzel, A. C., Goetz, T., Perry, R. P. (2007). The control-value theory of achievement emotions: An integrative approach to emotions in education. U: P. A. Schutz & R. Pekrun (Ur.). *Emotion in Education* (str. 13-36). San Diego: Academic Press.
- Pekrun, R., Goetz, T., Frenzel, A. C., Barchfeld, P., Perry, R. P. (2011). Measuring emotions in students' learning and performance: The Achievement Emotions Questionnaire (AEQ). *Contemporary Educational Psychology, 36*, 36-48.
- Pekrun, R., Goetz, T., Perry, R. P. (2005). *Achievement Emotions Questionnaire (AEQ): User's Manual*. Munich, Germany: University of Munich, Department of Psychology.
- Pekrun, R., Goetz, T., Perry, R. P., Kramer, K., Hochstadt, M., Molfenter, S. (2004). Beyond test anxiety: Development and validation of the test emotions questionnaire (TEQ). *Anxiety, Stress, and Coping, 17*, 287-316.
- Pekrun, R., Goetz, T., Titz, W., Perry, R. P. (2002). Academic emotions in students' self-regulated learning and achievement: A program of qualitative and quantitative research. *Educational Psychologist, 37*, 91-105.
- Pekrun, R., Schutz, P.A. (2007). Where do we go from here? Implications and future directions for inquiry of emotions in education. U: P.A. Schutz i R. Pekrun (Ur.). *Emotion in Education* (str. 313-331). San Diego: Academic Press.
- Scherer, K.R. (2009). The dynamic architecture of emotion: Evidence for the component process model. *Cognition and Emotion, 23*, 1307-1351.

Testovi i ispiti mogu izazvati različite osjećaje. Ovaj upitnik odnosi se na **emocije koje možeš doživjeti u školi kad pišeš testove ili polažeš ispite**. Prije nego što odgovoriš na sljedeće tvrdnje, pokušaj se prisjetiti nekih *tipičnih situacija pisanja testova*. Pažljivo pročitaj svaku tvrdnju i zaokruživanjem odgovarajućeg broja na ponuđenoj skali odgovori koliko se slažeš s njom.

- 1 – uopće se ne slažem
 2 – uglavnom se ne slažem
 3 – niti se slažem, niti se ne slažem
 4 – uglavnom se slažem
 5 – u potpunosti se slažem

Zaokruži broj koji najbolje odražava tvoje mišljenje.

PRIJE TESTA

Sljedeće tvrdnje odnose se na osjećaje koje možeš doživjeti u danima i/ili satima **PRIJE pisanja testa**. Pokušaj se prisjetiti *kako se obično tada osjećaš*.

1.	Radujem se testu.	1	2	3	4	5
2.	Brine me jesam li dovoljno učio/la.	1	2	3	4	5
3.	Za test počinjem učiti s velikom nadom i očekivanjem.	1	2	3	4	5
4.	Ljuti me kad nemam dovoljno vremena da se pripremim.	1	2	3	4	5
5.	Toliko sam ponosan/na na to kako sam se pripremio/la da odmah želim započeti s pisanjem testa.	1	2	3	4	5
6.	Bespomoćnost koju osjećam oduzima mi svu energiju.	1	2	3	4	5
7.	Ne mogu ni pomisliti koliko bi posramljujuće bilo da dobijem negativnu ocjenu.	1	2	3	4	5
8.	Uživam u pripremama za test pa naučim i više no što je potrebno.	1	2	3	4	5
9.	Izgubio/la sam svaku nadu u svoje sposobnosti da dobro napišem test.	1	2	3	4	5
10.	Osjećam mučninu u želucu.	1	2	3	4	5
11.	Vjerujem da će sve ispasti dobro.	1	2	3	4	5
12.	Ljuti me količina gradiva koju moram naučiti.	1	2	3	4	5
13.	Toliko sam ravnodušan/a zbog testa da ne mogu ni započeti s pripremom.	1	2	3	4	5
14.	Osjećam nestrpljivost.	1	2	3	4	5
15.	Osjećam se nervozno i nelagodno.	1	2	3	4	5
16.	Imam veliku nadu da će moje sposobnosti biti dovoljne.	1	2	3	4	5
17.	Radije ne bih ni pisao/la test jer sam izgubio/la svaku nadu.	1	2	3	4	5
18.	Radujem se pokazivanju svojega znanja.	1	2	3	4	5
19.	Toliko sam nervozan/na da poželim preskočiti test.	1	2	3	4	5
20.	Prilično sam uvjeren/a da sam se dovoljno pripremio/la.	1	2	3	4	5
21.	O testu razmišljam s optimizmom.	1	2	3	4	5
22.	Marljivo učim jer me raduje uspjeh.	1	2	3	4	5
23.	Deprimira me što nemam mnogo nade u vezi testa.	1	2	3	4	5
24.	Brine me hoće li test biti pretežak.	1	2	3	4	5
25.	Samopouzdanje me motivira da se dobro pripremim.	1	2	3	4	5

TIJEKOM PISANJA TESTA

Sljedeće tvrdnje odnose se na osjećaje koje možeš doživjeti **TIJEKOM pisanja testa**. Pokušaj se prisjetiti *kako se obično tada osjećaš*.

26.	Uživam u rješavanju testa.	1	2	3	4	5
27.	Brine me hoću li dobro riješiti test.	1	2	3	4	5
28.	Ulažem mnogo truda jer se nadam uspjehu.	1	2	3	4	5
29.	Na početku testa srce mi počinje lupati.	1	2	3	4	5
30.	Počinem misliti o tome da, bez obzira na trud, neću uspjeti.	1	2	3	4	5
31.	Postanem ljutit/a.	1	2	3	4	5
32.	Mislim da se mogu ponositi svojim znanjem.	1	2	3	4	5
33.	Vrlo sam nervozan/na.	1	2	3	4	5
34.	Najradije bih odustao/la.	1	2	3	4	5
35.	Tresu mi se ruke.	1	2	3	4	5
36.	Sramim se zbog svoje loše pripreme.	1	2	3	4	5
37.	Toliko sam nervozan/na da jedva čekam da test završi.	1	2	3	4	5
38.	Vrlo sam samopouzdan/a.	1	2	3	4	5
39.	Mislim da su pitanja nepoštena.	1	2	3	4	5
40.	Uviđam da su pitanja preteška za mene.	1	2	3	4	5
41.	Ponos na vlastito znanje potiče me da se trudim na testu.	1	2	3	4	5
42.	Osjećam se uspaničeno.	1	2	3	4	5
43.	Toliko sam ravnodušan/na da uopće nemam energije za test.	1	2	3	4	5
44.	Osjećam se poniženo.	1	2	3	4	5
45.	Sretan/na sam što se mogu nositi s testom.	1	2	3	4	5
46.	Toliko sam tjeskoban/na da bih najradije bio/la negdje drugdje.	1	2	3	4	5
47.	Prestajem vjerovati da mogu točno odgovoriti na pitanja.	1	2	3	4	5
48.	Toliko me je sram da poželim pobjeći i sakriti se.	1	2	3	4	5
49.	Za mene je test izazov u kojem uživam.	1	2	3	4	5
50.	Osjećam se bespomoćno.	1	2	3	4	5
51.	Puls mi se ubrzava jer se sramim.	1	2	3	4	5
52.	Neugodno mi je jer ne mogu točno odgovoriti na pitanja.	1	2	3	4	5

NAKON TESTA

Sljedeće tvrdnje odnose se na osjećaje koje možeš doživjeti **NAKON pisanja testa i dobivanja ocjene**. Pokušaj se prisjetiti *kako se obično tada osjećaš*.

53.	Naljute me nastavnikovi kriteriji ocjenjivanja.	1	2	3	4	5
54.	Kad dobijem rezultate testa, moje srce ponosno kuca.	1	2	3	4	5
55.	Napetost u želucu nestaje.	1	2	3	4	5
56.	Sramim se.	1	2	3	4	5
57.	Ponosim se time kako sam dobro riješio/la test.	1	2	3	4	5
58.	Moje srce udara brže s radošću.	1	2	3	4	5
59.	Prilično sam ozlovoljen/a.	1	2	3	4	5
60.	Osjećam se ponosno kad razmišljam o svojem uspjehu.	1	2	3	4	5
61.	Napokon mogu ponovno normalno disati.	1	2	3	4	5
62.	Sramim se zbog svoje ocjene.	1	2	3	4	5
63.	Osjećam se oslobođeno.	1	2	3	4	5
64.	Volio/ljela bih da mogu reći nastavniku što ga ide.	1	2	3	4	5
65.	Nakon ispita osjećam se većim/om jer sam toliko ponosan/na.	1	2	3	4	5
66.	Osjećam olakšanje.	1	2	3	4	5
67.	Kad dobijem lošu ocjenu, radije se ne bih suočio/la s nastavnikom.	1	2	3	4	5
68.	Toliko sam ljutit/a da mi krv jurne u glavu.	1	2	3	4	5
69.	Vrlo sam zadovoljan/na samim/om sobom.	1	2	3	4	5
70.	Napokon se mogu ponovo smijati.	1	2	3	4	5
71.	Želio/ljela bih da mogu slobodno izraziti svoju ljutnju.	1	2	3	4	5
72.	Odlazim s pobjedničkim izrazom lica.	1	2	3	4	5
73.	Osjećam se olakšano.	1	2	3	4	5
74.	Zacrvenim se kad drugi saznaju za moju lošu ocjenu.	1	2	3	4	5
75.	Sav/sva sjajim.	1	2	3	4	5
76.	Toliko sam ljutit/a da osjećam vrućinu i crvenilo.	1	2	3	4	5
77.	Ponosim se sobom.	1	2	3	4	5

Ključ za formiranje ukupnih rezultata na pojedinima skalama:

Radost: 1, 8, 14, 18, 22, 26, 45, 49, 58, 75

Nada: 3, 11, 16, 20, 21, 25, 28, 38

Ponos: 5, 32, 41, 54, 57, 60, 65, 69, 72, 77

Olakšanje: 55, 61, 63, 66, 70, 73

Ljutnja: 4, 12, 31, 39, 53, 59, 64, 68, 71, 76

Anksioznost: 2, 10, 15, 19, 24, 27, 29, 33, 35, 37, 42, 46

Sram: 7, 36, 44, 48, 51, 52, 56, 62, 67, 74

Bespomoćnost: 6, 9, 13, 17, 23, 30, 34, 40, 43, 47, 50

Upitnik temperamenta u ranoj adolescenciji

Adaptirala i priredila: **Ivana Macuka**

1. Teorijska osnova

Temperament se odnosi na urođene tendencije pojedinca prema doživljavanju i izražavanju nekih vrsta emocija. Temelji se na konstitucionalno utemeljenim individualnim razlikama u emocionalnoj, motoričkoj i s pažnjom povezanom reaktivnosti živčanog sustava, te samoregulaciji i reaktivnosti (Rothbart, 2007). Danas među vodeće modele temperamenta spada model autorice Mary Rothbart (1982, 2007) u kojem je naglašena konstitucionalno utemeljena individualna razlika u *reaktivnosti* i *samoregulaciji*. Pod *reaktivnošću* se podrazumijevaju karakteristike pojedinačne responzivnosti na promjene u stimulaciji iz okoline, a pod *samoregulacijom* se podrazumijevaju procesi koji moduliraju reaktivnost uključujući pristupanje, izbjegavanje, inhibiciju i samoregulaciju pažnje. U okviru navedenog modela istraživanja u razdoblju adolescencije pokazuju kako se temperament može objasniti s četiri dimenzije temperamenta višeg reda: dimenzijom samokontrole, pozitivne afektivnosti, afilijativnosti i negativne afektivnosti (Ellis i Rothbart, 2001). Rothbart (2004) se u okviru proučavanja temperamenta usmjerila i na proučavanje načina na koje temperament može biti rizičan faktor za pojavu problema prilagodbe te navodi kako individualne razlike u temperamentu mogu predstavljati dispoziciju za razvoj problema. Odnosno, karakteristike temperamenta pobuđuju reakcije drugih koje mogu povećati ili smanjiti rizik za razvoj problema, a ujedno razlike u temperamentu utječu i na tip poremećaja, njegov tijek i vjerojatnost pojavljivanja. Na primjer, sklonost djeteta doživljavanju negativnih emocija, ispitivana obično kao indikator dječjeg temperamenta (negativna afektivnost), je važna karakteristika djeteta koju treba uzeti u obzir u ispitivanju prilagodbe djece (Eisenberg, Fabes i Murphy, 1996; Morris, Silk, Steinberg, Sessa, Avenevoli i Essex, 2002; Yap, Allen i Sheeber, 2007), a samokontrolu kao zaseban indikator dječjeg temperamenta u ispitivanju socijalizacije emocionalne regulacije, odnosno razumijevanja naslijeđenih mogućnosti djeteta za samostalnu emocionalnu regulaciju (Kochanska, 1997; Morris, Silk, Steinberg, Myers i Robinson, 2007). Kako se djeca razvijaju, reaktivni sustavi postaju u većoj mjeri regulirani, te rane individualne razlike u karakteristikama temperamenta, posebice onih koje odražavaju veću negativnu emocionalnost i smanjenu sposobnost samokontrole, nepovoljno utječu na razvoj regulatornih sposobnosti i dječju prilagodbu (Yap, Allen i Sheeber, 2007).

Upitnik temperamenta u ranoj adolescenciji (*The Early Adolescent Temperament Questionnaire-Revised (EATQ-R)*; Ellis i Rothbart, 2001) predstavlja revidiranu verziju upitnika iz 1992. godine autora Capaldi i Rothbart (1992), jednog od najčešće primjenjivanih upitnika za mjerenje temperamenta kod adolescenata. Upitnik mjeri različite karakteristike temperamenta kao što su samoregulacija, reaktivnost i emocionalnost djece u dobi od devet do petnaest godina te u cjelini sadrži 65 tvrdnji, odnosno 12 skala koje mjere komponente samoregulacije, reaktivnosti i emocionalnosti kao i dvije skale koje mjere socioemocionalne probleme (skala agresije i depresivnog raspoloženja). Autorice upitnika Ellis i Rothbart (2001) navode kako se karakteristike temperamenta mogu objasniti s četiri dimenzije temperamenta višeg reda (dimenzija samokontrole, pozitivne afektivnosti, afilijativnosti i negativne afektivnosti).

2. Opis skale

Prevedena i adaptirana verzija *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji* (Ellis i Rothbart, 2001) namijenjena je procjenjivanju karakteristika temperamenta djece u dobi od devet do petnaest godina. Adaptirana verzija upitnika sastoji se od ukupno 60 tvrdnji, odnosno 12 skala koje mjere komponente samoregulacije, reaktivnosti i emocionalnosti kao i dvije skale koje mjere socioemocionalne probleme (skala agresije i skala depresivnog raspoloženja). Karakteristike temperamenta mogu se objasniti dimenzijama temperamenta višeg reda (dimenzija samokontrole, pozitivne afektivnosti, afilijativnosti i negativne afektivnosti).

U upitniku temperamenta u ranoj adolescenciji *dimenzija samokontrole* sadrži trinaest čestica i uključuje subskale pažnje, tj. kapacitet za usmjeravanje i skretanje pažnje, kontrole aktivacije, tj. kapacitet za izvođenje akcije kada postoji snažna tendencija da se ona izbjegne i inhibitornu kontrolu, tj. sposobnost planiranja i kontroliranja neprikladnih odgovora. Viši rezultat na ovoj dimenziji upućuje na veću sposobnost usmjeravanja pažnje, kontrolu aktivacije i kontrolu neprikladnih odgovora.

Dimenzija pozitivne afektivnosti uključuje osam čestica subskale surgencije ili ugone koja opisuje visok intenzitet ugone (ugoda proizašla iz aktivnosti koja uključuje visok intenzitet ili novinu) i subskale sramežljivosti, tj. bihevioralnu inhibiciju na novost i izazov naročito socijalne prirode. Viši rezultat na dimenziji pozitivne afektivnosti upućuje na visok intenzitet ugone i nisku razinu sramežljivosti.

Dimenzija afilijativnosti uključuje ukupno četrnaest čestica subskala afilijacije, tj. želje za toplinom i bliskošću s drugima, perceptualne senzitivnosti, tj. svjesnosti laganih podražaja niskog intenziteta i osjetljivosti na užitak, odnosno ugodnosti povezane s aktivnostima ili podražajima koji uključuju niski intenzitet, složenost, novost i nesklad. Veći rezultat na dimenziji afilijativnosti upućuje na izraženiju potrebu za bliskošću s drugima, perceptualnu senzitivnost i osjetljivost na užitak.

Dimenzija negativne afektivnosti uključuje trinaest čestica subskale ljutnje i straha koje opisuju iritabilnost, ljutnju ili frustraciju, tj. intenzitet negativnog afekta povezan s prekidanjem postizanja cilja i razinu straha, tj. neugodan afekt povezan s anticipacijom stresa. Viši rezultat na dimenziji negativne afektivnosti upućuje na veći stupanj iritabilnosti i ljutnje izazvane prekidanjem postizanja cilja i visoku razinu straha.

Osim četiri dimenzije temperamenta koje uključuju ukupno deset subskala *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji*, postoje još i dvije neovisne skale koje mjere socioemocionalne probleme kod adolescenata: **skala agresije** sa šest čestica (koje opisuju neprijateljske i agresivne radnje, npr. fizičko nasilje prema ljudima i objektima, izravnu i neizravnu verbalnu agresiju i neprijateljsku reaktivnost) i **skala depresivnog raspoloženja** sa šest čestica (koja se odnosi na neugodan afekt, sniženo raspoloženje i nedostatak uživanja i interesa u aktivnostima). Viši rezultat na navedenim skalama upućuje na veću zastupljenost agresivnosti i veću sklonost depresivnom raspoloženju.

Svaka dimenzija temperamenta i zasebne skale socioemocionalnih problema sastoji se od tvrdnji pripadajućih subskala koje opisuju reakcije i doživljavanje pojedinca u različitim situacijama, a ispitanici imaju zadatak procijeniti koliko se pojedinca tvrdnja odnosi na njih zaokruživanjem odgovarajućeg broja na skali Likertova tipa od pet stupnjeva (1 – gotovo uvijek neistinito, 2 – uglavnom neistinito, 3 – ponekad neistinito/ponekad istinito, 4 – uglavnom istinito, 5 – gotovo uvijek istinito). Ukupni rezultati mogu se izračunati za svaku dimenziju temperamenta i skalu socioemocionalnih problema na osnovi prosjeka rezultata pripadajućih čestica. Teoretski rasponi rezultata na četiri dimenzije temperamenta i neovisnim skalama agresije i depresivnog raspoloženja kreću se između jedan i pet, pri čemu viši rezultat znači veće očitovanje ponašanja i doživljavanja koje je specifično za određenu dimenziju temperamenta i veći stupanj agresivnih i depresivnih problema.

Tablica 1. Redni broj tvrdnji i njihova pripadnost pojedinoj dimenziji temperamenta te skali agresije i depresivnog raspoloženja

	Ukupni broj tvrdnji (60)	Pripadajuće tvrdnje
Dimenzija temperamenta - Samokontrola	13	1, 6*, 12, 22*, 26, 33*, 34, 36, 38, 44, 54, 56*, 58
Dimenzija temperamenta - Pozitivna afektivnost	8	7*, 13*, 24*, 37, 40*, 43, 47, 48
Dimenzija temperamenta - Afilijativnost	14	3, 5, 10, 14, 15, 17, 19, 20, 23, 27, 29, 39, 49, 60
Dimenzija temperamenta - Negativna afektivnost	13	21, 28, 30, 31, 35, 41, 42, 46, 51, 52, 55, 57, 59
Skala agresije	6	4, 8, 11, 18, 45, 53
Skala depresivnog raspoloženja	6	2*, 9, 16, 25, 32, 50

* - tvrdnje koje se obrnuto boduju

3. Psihometrijske osobine

Psihometrijske karakteristike prevedenog *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji* provjerene su na uzorku od 562 učenika sedmih i osmih razreda osnovne škole (280 učenica i 282 učenika prosječne dobi 13 godina / $M = 12,99$, $sd = 0,70$ /). Analiza latentne strukture *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji* (Ellis i Rothbart, 2001) pokazala je da od 65 čestice koliko ih sadrži originalna verzija upitnika (53 čestice u originalnom upitniku čine četiri dimenzije temperamenta, a preostalih 12 čestica se odnosi na skalu agresije i skalu depresivnog raspoloženja), ukupno 60 čestica ima zadovoljavajuće vrijednosti faktorskih zasićenja i koeficijenta korelacije pojedinačne čestice s ukupnim rezultatom. Faktorska struktura *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji* provjerena je analizom glavnih komponenata uz Kaiser-Guttmanov kriterij ekstrakcije faktora (prema kojem se zadržavaju samo one glavne komponente koje imaju karakteristične korijene veće od jedan) te s pomoću Cattellova *scree* testa. Provedenom analizom utvrđeno je 18 glavnih komponenata koje uz *varimax* rotaciju ukupno objašnjavaju 56,79% varijabiliteta svih čestica. Međutim, Cattellov *scree* test upućuje na izdvajanje prve četiri glavne komponente, te s obzirom na to da Ellis i Rothbart (2001) izvještavaju o četiri faktora koji čine zasebne dimenzije temperamenta i da postoje višestruke empirijske provjere Rothbartove teorije temperamenta prema kojoj se operacionalizirane karakteristike temperamenta mogu objasniti s dimenzijama višeg reda (Ellis i Rothbart, 2001; Rothbart, 2007; Putnam i Stifter, 2008), ponovljen je postupak analize glavnih komponenata po pojedinim subskalama pri čemu je broj faktora ograničen na jedan. Na osnovi dobivenih rezultata može se zaključiti kako od 65 čestica, njih 60 ima zadovoljavajuće vrijednosti faktorskih zasićenja i koeficijenta korelacije pojedinačne čestice s ukupnim rezultatom (veće od 0,30). Odnosno, u odnosu na originalnu verziju upitnika ukupno pet čestica nisu imale zadovoljavajuće vrijednosti faktorskih zasićenja: čestica 34 koja spada u subskalu *Pažnje*, čestica 10 koja spada u subskalu *Inhibitorna kontrola*, čestica 18 koja spada u subskalu *Kontrole aktivacije*, te čestice 3 i 19 koje spadaju u subskalu *Surgencije* ili *Ugode*. Utvrđene su i niske vrijednosti koeficijenta korelacije navedenih pojedinačnih čestica s ukupnim rezultatom. Nadalje, provedena je analiza latentne strukture višeg reda pri čemu je korištena analiza glavnih komponenata, uz *varimax* rotaciju dobivenih faktora. Dobivene su tri glavne komponente s karakterističnim korijenom većim od jedan, koje zajedno objašnjavaju 57,2% ukupne varijance.

Prvi faktor objašnjava 21,9% varijance i obuhvaća subskale koje prema autorima upitnika čine dimenziju negativne afektivnosti (strah i ljutnja) i dimenziju afilijativnosti (afilijacija, perceptualna senzitivnost, osjetljivost na užitak). Drugi faktor objašnjava 20,5% varijance i na njemu najveća opterećenja imaju subskale koje čine dimenziju samokontrole (pažnja, kontrola aktivacije i inhibitorna kontrola), a treći faktor objašnjava 14,8% varijance te uključuje subskale dimenzije pozitivne afektivnosti (surgencija ili intenzitet ugone i sramežljivost). Dobiveni faktori višeg reda nisu u potpunosti u skladu s očekivanom faktorskom pripadnošću koju autori navode. Preciznije, oni navode četverofaktorsku strukturu (dimenziju samokontrole, pozitivne afektivnosti, afilijacije i negativne afektivnosti), a u ovom istraživanju se pokazalo da skale koje čine dimenziju negativne afektivnosti i skale koje čine dimenziju afilijacije čine jedan faktor, međutim opravdano ih je neovisno interpretirati s obzirom na to da se sadržajno značajno razlikuju.

Kako bi se dodatno provjerila opravdanost formiranja ukupnih rezultata pojedinim dimenzijama temperamenta koje autorice navode (negativna afektivnost, afilijativnost, samokontrola i pozitivna afektivnost), provedena je analiza glavnih komponenata i analiza čestica za svaku dimenziju zasebno. Rezultati ovih analiza pokazuju da dimenziju **negativne afektivnosti** čini ukupno 13 čestica subskala ljutnje i straha, a izdvojena jedna glavna komponenta objašnjava 22,89% varijance (karakteristični korijen iznosi 2,98). Sve čestice dimenzije imaju zadovoljavajuća zasićenja i zadovoljavajuće korelacije s ukupnim rezultatom, a koeficijent unutarnje pouzdanosti (Cronbach alpha) za dimenziju negativne afektivnosti iznosi 0,70. Nadalje, dimenzija **afilijativnosti** uključuje 14 čestica iz subskale afilijacije, perceptualne senzitivnosti i osjetljivosti na užitak. Izdvojena jedna glavna komponenta objašnjava 27,89% varijance (karakteristični korijen iznosi 3,90) i sve čestice koje definiraju ovu dimenziju imaju zadovoljavajuće visoka zasićenja i korelacije s ukupnim rezultatom. Koeficijent unutarnje pouzdanosti (Cronbach alpha) za dimenziju afilijativnosti iznosi 0,79. Dimenzija **samokontrole** uključuje ukupno 13 čestica subskala pažnje, kontrole aktivacije i inhibitorne kontrole, a izdvojena jedna glavna komponenta objašnjava 24,26% varijance (karakteristični korijen iznosi 3,15). Utvrđen koeficijent unutarnje pouzdanosti (Cronbach alpha) za dimenziju samokontrole s ukupno 13 čestica iznosi zadovoljavajućih 0,73. Dimenziju **pozitivne afektivnosti** čini ukupno 8 čestica subskala surgencije i sramežljivosti, a izdvojena jedna glavna komponenta objašnjava 30,54% varijance (karakteristični korijen iznosi 2,44). Koeficijent unutarnje pouzdanosti (Cronbach alpha) za dimenziju pozitivne afektivnosti iznosi 0,65. Za zasebne skale ovog upitnika koje se odnose na socioemocionalne probleme (agresivnost i depresivno raspoloženje) su također utvrđeni zadovoljavajući koeficijenti unutarnje pouzdanosti. Koeficijent unutarnje pouzdanosti (Cronbach alpha) za **skalu agresije** sa šest čestica iznosi zadovoljavajućih 0,74, a za **skalu depresivnog raspoloženja** koja također uključuje šest čestica iznosi 0,72.

U Tablici 2. prikazani su osnovni deskriptivni parametri zasebnih dimenzija temperamenta (negativne afektivnosti, afilijativnosti, samokontrole i pozitivne afektivnosti) te skale agresije i depresivnog raspoloženja.

Tablica 2. Osnovni deskriptivni parametri dimenzija temperamenta te skale agresije i depresivnog raspoloženja (N = 562)

	Negativna afektivnost	Afilijativnost	Samokontrola	Pozitivna afektivnost	Skala agresije	Skala depresivnog raspoloženja
Aritmetička sredina	3,09	3,31	3,44	3,51	2,44	2,47
Standardna devijacija	0,581	0,654	0,546	0,695	0,818	0,792
Raspon rezultata	1,00-4,85	1,00-4,86	1,15-5,00	1,25-5,00	1,00-5,00	1,00-5,00
Kolmogorov-Smirnov test (d)	d=,068, p<,05	d=,051, p<,15	d=,045, p>,20	d=,063, p<,05	d=,080, p<,01	d=,064, p<,05
Asimetričnost (stand. pogreška)	-0,409 (,103)	-0,417 (,103)	-0,062 (,103)	-0,228 (,103)	0,559 (,103)	0,317 (,103)
Spljoštenost (stand. pogreška)	0,831 (,206)	0,470 (,206)	0,461 (,206)	-0,053 (,206)	0,241 (,206)	-0,247 (,206)
Cronbach alpha	,70	,79	,73	,65	,74	,72

Utvrđeni osnovni deskriptivni parametri (raspon rezultata, standardna devijacija) prikazani u Tablici 2. upućuju na dobru osjetljivost zasebnih dimenzija temperamenta i skala socioemocionalnih problema. Kolmogorov-Smirnovljevim testom provjereno je odstupanje dobivenih distribucija rezultata od normalne distribucije te je utvrđeno da su jedino za dimenziju temperamenta *samokontrolu* rezultati blago pomaknuti prema višim vrijednostima, ali dobiveni indeksi asimetričnosti i spljoštenosti nisu veliki i u okvirima su prihvatljivih vrijednosti. Pouzdanosti tipa unutarne konzistencije upućuju na relativno dobru pouzdanost zasebnih dimenzija temperamenta te skala socioemocionalnih problema. U prilog konvergentnoj valjanosti skala socioemocionalnih problema *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji* govore značajne korelacije s rezultatima na mjerama dječjih internaliziranih i eksternaliziranih problema mjerenih *Skalom samoprocjene ponašanja mladih* (Achenbach i Rescorla, 2001). Značajna pozitivna korelacija utvrđena je između skale agresije i eksternaliziranih problema (0,64), te između skale depresivnog raspoloženja i internaliziranih problema (0,59). Na navedenom uzorku mladih adolescenata utvrđene su i značajne korelacije svih dimenzija temperamenta s problemima internaliziranog i eksternaliziranog tipa, pri čemu su najveće korelacije problema utvrđene s dimenzijama negativne afektivnosti i samokontrole. Zasebne dimenzije temperamenta samokontrola i negativna afektivnost predstavljaju suštinu teorije temperamenta autorice Rothbart (Rothbart i Sheese, 2007; Rothbart, 2007) jer uključuju reaktivnost (negativna afektivnost) i regulaciju (samokontrolu). Dobivene značajne relacije upućuju na određenu divergentnu valjanost *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji*. Također, u istraživanju Macuka (2011) utvrdio se značajan doprinos zasebnih dimenzija temperamenta djeteta (samokontrole i negativne afektivnosti) objašnjenju emocionalnoj regulaciji i prilagodbi mladih adolescenata. Utvrđeno je da djeca koja imaju jaču samokontrolu i manje su sklona emocijama ljutnje i straha bolje reguliraju svoje emocije. Ujedno su o više poteškoća internaliziranog tipa izvijestila djeca sa slabijom samokontrolom i većom sklonošću negativnim emocijama, a više eksternaliziranih problema navela su djeca slabije samokontrole, podložnija ljutnji i manje bojažljiva. Na osnovi dobivenih rezultata može se zaključiti da je vulnerabilnost za pojavu dječjih problema određena temperamentom koji je obilježen visokim razinama negativne afektivnosti i niskim razinama samokontrole. Utvrđena je značajna povezanost spola djeteta sa skalama agresije i depresivnog raspoloženja te dimenzijama temperamenta afilijativnosti, samokontrole i negativne afektivnosti. Dobiveni rezultati su konzistentni drugim istraživanjima koji također navode da su depresivni problemi nešto više zastupljeni kod djevojčica, a agresivni problemi nešto više kod dječaka (Zahn-Waxler, Klimes-Dougan i Slattery, 2000; Ormel, Oldehinkel, Ferdinand, Hartman, DeWinter i Veenstra, 2005;

Macuka, 2011). Rezultati pokazuju da djevojčice imaju više izraženu dimenziju temperamenta afilijativnost, samokontrolu i negativnu afektivnost u odnosu na dječake. U istraživanju Macuka (2011) također su utvrđene značajne razlike između dječaka i djevojčica u procjenama dimenzije negativne afektivnosti, ali ne i samokontrole, odnosno djevojčice su imale izraženiju dimenziju negativne afektivnosti u odnosu na dječake.

Općenito, može se zaključiti da utvrđeni indikatori pouzdanosti i valjanosti *Upitnika temperamenta u ranoj adolescenciji* upućuju na dobre metrijske karakteristike i korisnost primjene ovoga upitnika u budućim istraživanjima na adolescentima.

Literatura

- Achenbach, T. M., Rescorla, L. A. (2001). *Manual for the ASEBA School-Age Forms & Profiles*. Burlington, VT: University of Vermont, Research Center for Children, Youth & Families.
- Capaldi, D. M., Rothbart, M. K. (1992). Development and validation of an Early Adolescent Temperament Measure. *Journal of Early Adolescence*, 12, 153-173.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., Murphy, B. C. (1996). Parents' reactions to children's negative emotions: Relations to children's social competence and comforting behavior. *Child Development*, 67, 2227-2247.
- Ellis, L. K., Rothbart, M. K. (2001). Revision of the Early Adolescent Temperament Questionnaire. Poster presented at the *Biennial Meeting of the Society for Research in Children Development*, Minneapolis, Minnesota.
- Kochanska, G. (1997). Multiple pathways to conscience for children with different temperaments: From toddlerhood to age 5. *Developmental Psychology*, 22, 228-240.
- Macuka, I. (2011). *Uloga obitelji i emocionalne regulacije u prilagodbi mlađih adolescenata*. Neobjavljen doktorski rad. Filozofski fakultet. Sveučilište u Zagrebu, Zagreb.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development*, 16, 361-388.
- Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Sessa, F. M., Avenevoli, S. i Essex, M. J. (2002). Temperament vulnerability and negative parenting as interacting predictors of child adjustment. *Journal of Marriage and Family*, 64, 461-471.
- Ormel, J., Oldehinkel, A. J., Ferdinand, R. F., Hartman, C. A., De Winter, A. F., Veenstra, R. (2005). Internalizing and externalizing problems in adolescence: General and dimension-specific effects of familial loadings and preadolescent temperament traits. *Psychological Medicine*, 35, 1825-1835.
- Putnam, S. P., Stifter, C. A. (2008). Reactivity and regulation: the impact of Mary Rothbart on the Study of temperament. *Infant and Child Development*, 17, 311-320.
- Rothbart, M. K. (1982). The concept of difficult temperament: A critical analysis of Thomas, Chess & Korn. *Merrill-Palmer Quarterly*, 28, 35-40.
- Rothbart, M. K. (2004). Commentary: differentiated measures of temperament and multiple pathways to childhood disorders. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 33, 82-87.
- Rothbart, M. K. (2007). Temperament, development, and personality. *Current Directions in Psychological Science*, 16, 207-212.
- Rothbart, M. K., Sheese, B. E. (2007). Temperament and emotion regulation. U: J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (str. 331-350). New York: Guilford Press.
- Yap, M. B. H., Allen, N. B., Sheeber, L. (2007). Using an emotion regulation framework to understand the role of temperament and family processes in risk for adolescent depressive disorders. *Clinical Child and Family Psychology*, 10, 180-196.
- Zahn-Waxler, C., Klimes-Dougan, B., Slattery, M. J. (2000). Internalizing problems of childhood and adolescence: Prospects, pitfalls and progress in understanding the development of anxiety and depression. *Development and Psychopathology*, 12, 443-466.

UPITNIK TEMPERAMENTA U RANOJ ADOLESCENCIJI

Ovaj upitnik sadrži različite izjave koje se mogu koristiti pri opisivanju tvojega doživljavanja ili ponašanja. Molimo te da pročitaš svaku izjavu i zaokružiš odgovor koji najbolje opisuje koliko se ta tvrdnja odnosi na tebe.

Brojevi imaju sljedeća značenja:

- 1 – gotovo uvijek neistinito
- 2 – uglavnom neistinito
- 3 – ponekad neistinito/ponekad istinito
- 4 – uglavnom istinito
- 5 – gotovo uvijek istinito

	Koliko se ova tvrdnja odnosi na tebe?					
1)	Lagano mi je potpuno se koncentrirati na domaću zadaću.	1	2	3	4	5
2)	Većinu dana osjećam se prilično sretno.	1	2	3	4	5
3)	Volim osjetiti topli povjetarac na licu.	1	2	3	4	5
4)	Ako sam ljutit/a na nekoga, govorim stvari za koje znam da će mu povrijediti osjećaje.	1	2	3	4	5
5)	Primjećujem čak i male promjene oko sebe poput veće razine svjetlosti u sobi.	1	2	3	4	5
6)	Teško mi je završiti stvari na vrijeme.	1	2	3	4	5
7)	Osjećam se sramežljivo u blizini djece suprotnog spola.	1	2	3	4	5
8)	Kad sam ljutit/a bacam i razbijam stvari.	1	2	3	4	5
9)	Čini mi se da moji prijatelji više uživaju nego ja.	1	2	3	4	5
10)	Primjećujem male promjene koje drugi ljudi ne primjećuju.	1	2	3	4	5
11)	Ako se stvarno naljutim na nekoga, mogao/la bih ga udariti.	1	2	3	4	5
12)	Kada mi netko kaže da prestanem nešto raditi, lako mi je zaustaviti se.	1	2	3	4	5
13)	Osjećam se sramežljivo kada susrećem nove ljude.	1	2	3	4	5
14)	Uživam slušati ptice kako pjevaju.	1	2	3	4	5
15)	Želio/ljela bih da mogu dijeliti svoje osobne misli s nekim drugim.	1	2	3	4	5
16)	Često je potrebno vrlo malo da zaplačem.	1	2	3	4	5
17)	Vrlo sam svjestan zvukova u okolini.	1	2	3	4	5
18)	Nepristojan sam prema ljudima koje ne volim.	1	2	3	4	5
19)	Volim promatrati oblake na nebu.	1	2	3	4	5
20)	Mogu procijeniti da li je druga osoba ljutita po njezinu izrazu.	1	2	3	4	5
21)	Smeta mi kada želim nekoga nazvati, a telefonska linija je zauzeta.	1	2	3	4	5
22)	Koliko god nastajao/la ne raditi stvari koje ne bih trebao/la, ja ih ipak radim.	1	2	3	4	5
23)	Volim izmjenjivati zagrljaje s ljudima koje volim.	1	2	3	4	5
24)	Brzo skijanje sa strme nizbrdice zvuči mi strašno.	1	2	3	4	5
25)	Rastužim se više nego što to drugi uviđaju.	1	2	3	4	5
26)	Ako moram obaviti neki težak zadatak, započinjem odmah.	1	2	3	4	5
27)	Učinit ću gotovo sve kako bih pomogao/la nekome do koga mi je stalo.	1	2	3	4	5
28)	Plaši me vožnja s osobom koja voli brzinu.	1	2	3	4	5
29)	Volim gledati drveće i hodati među njima.	1	2	3	4	5

30)	Brinem se za svoju obitelj kada nisam s njima.	1	2	3	4	5
31)	Jako se uzrujam ako nešto želim, a moji roditelji mi to ne dopuštaju.	1	2	3	4	5
32)	Rastužim se kada stvari ne idu kako bi trebale.	1	2	3	4	5
33)	Kada pokušavam učiti imam poteškoća s odvrćanjem pažnje od pozadinske buke i koncentracijom.	1	2	3	4	5
34)	Završim domaću zadaću prije roka.	1	2	3	4	5
35)	Brinem se da ne upadenem u nevolju.	1	2	3	4	5
36)	Lako mogu pratiti više različitih događanja oko mene.	1	2	3	4	5
37)	Ne bi me bilo strah okušati se u rizičnom sportu poput ronjenja u dubokom moru.	1	2	3	4	5
38)	Lako mi je čuvati tajnu.	1	2	3	4	5
39)	Važno mi je imati bliske odnose s drugim ljudima.	1	2	3	4	5
40)	Sramežljiv sam.	1	2	3	4	5
41)	Nervozan sam u blizini djece koja u školi guraju drugu djecu i bacaju im knjige.	1	2	3	4	5
42)	Iznerviram se kada moram prekinuti raditi nešto u čemu uživam.	1	2	3	4	5
43)	Ne bi me bilo strah okušati se u nečem poput planinarenja.	1	2	3	4	5
44)	Završavam rad na projektima upravo prije roka.	1	2	3	4	5
45)	Kada sam stvarno ljutit/ta na prijatelja, eksplodiram na njega.	1	2	3	4	5
46)	Brinem se da će mi roditelji umrijeti ili me ostaviti.	1	2	3	4	5
47)	Uživam ići na mjesta gdje je velika gužva i mnogo uzbuđenja.	1	2	3	4	5
48)	Nisam sramežljiv/a.	1	2	3	4	5
49)	Prilično sam topla i prijateljska osoba.	1	2	3	4	5
50)	Osjećam se tužno čak i kad bih trebao/la uživati, na primjer u vrijeme Božića ili na putovanju.	1	2	3	4	5
51)	Uistinu me nervira čekanje u dugim redovima.	1	2	3	4	5
52)	Osjećam se prestrašeno kada uđem u zamračenu sobu kod kuće.	1	2	3	4	5
53)	Zadirkujem ljude bez posebnog razloga.	1	2	3	4	5
54)	Obraćam punu pažnju kada mi netko govori kako da nešto napravim.	1	2	3	4	5
55)	Jako me naljuti kada napravim neku pogrešku u školskoj zadaći.	1	2	3	4	5
56)	Uglavnom nikad ne dovršim ono što sam započeo/la.	1	2	3	4	5
57)	Ljuti me kada me ljudi prekidaju dok govorim.	1	2	3	4	5
58)	Mogu se držati svojih planova i ciljeva.	1	2	3	4	5
59)	Uzrujam se ako ne mogu napraviti zadatak vrlo dobro.	1	2	3	4	5
60)	Volim šuštavi zvuk jesenskog lišća.	1	2	3	4	5

IMENIK AUTORA

*(Abecednim slijedom su prikazane adrese priređivača
prikaza skala uključenih u Zbirku)*

Marijana Barišić

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Mostaru
Matice hrvatske bb
88000 Mostar, BiH
e-mail: marijana.barisicc@gmail.com

Irena Burić

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: inekic@unizd.hr

Vera Ćubela Adorić

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: vcubela@unizd.hr

Ljiljana Gregov

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: ljgregov@unizd.hr

Ivana Macuka

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: imorand@unizd.hr

Matilda Nikolić

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: mnikolic@unizd.hr

Zvezdan Penezić

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: zvezdan@unizd.hr

Ina Reić Ercegovac

Odsjek za pedagogiju, Filozofski fakultet u Splitu
Put iza nove bolnice 10c
21000 Split
e-mail: inareic@ffst.hr

Kristina Sesar

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Mostaru
Matice hrvatske bb
88000 Mostar, BiH
e-mail: ksesar@gmail.com

Nataša Šimić

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru,
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: nsimic@unizd.hr

Ana Šimunić

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: asimunic@unizd.hr

Marijana Šunjić

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet u Mostaru
Matice hrvatske bb
88000 Mostar, BiH
e-mail: marijana.sunjic@gmail.com

Ivana Tucak Junaković

Odjel za psihologiju, Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV. br. 2
23000 Zadar
e-mail: itucak@unizd.hr

Izdavač
Publisher
SVEUČILIŠTE U ZADRU
UNIVERSITY OF ZADAR

Adresa uredništva / Address
Odjel za psihologiju
Sveučilište u Zadru, Obala kralja Petra Krešimira IV, 2
Zadar, Hrvatska / *Croatia*
Tel. +385 (0)23/200-625, Fax. +385 (0)23/200-685

Kompjutorski slog / Layout
Zvezdan Penezić

Naklada / Edition
250 primjeraka / *250 copies*

Tisak / Printed by